

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Katedra genderových studií

Anežka Čechová

**„Vynález“ inteligence a jeho reflexe v českém pedagogickém a speciálně pedagogickém
diskurzu, na základě vybraných odborných časopisů od r. 1888 do r. 1944**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Kolářová, Ph.D.

Praha 2020

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

Poděkování

Děkuji Mgr. Kateřině Kolářové, Ph.D. za vedení práce, podnětné rady a připomínky.

Obsah

1.	ÚVOD	5
2.	METODA A STRUKTURA PRÁCE	8
3.	TEORETICKÁ VÝCHODISKA	10
3.1.	FEMINISTICKÁ DEKONSTRUKCE JINAKOSTI A NORMY.....	10
3.2.	DISABILITY STUDIES.....	11
3.3.	NORMA, NORMATIVITA A BIOMOC.....	13
3.4.	GENEALOGIE.....	15
4.	HISTORICKÝ KONTEXT „VYNÁLEZU“ INTELIGENCE	17
4.1.	POZITIVISMUS A TEORIE DEGENERACE.....	17
4.2.	KRANIOMETRIE JAKO NÁSTROJ PRO UTVÁŘENÍ NORMY A JINAKOSTI.....	19
4.2.1.	<i>Recepce kraniometrie ve vybraných českých časopisech (1889-1907)</i>	21
4.3.	EUGENIKA A KOLEKTIVNÍ „ZDRAVÉ“ TĚLO.....	26
4.3.1.	<i>Charakteristika české eugeniky</i>	29
5.	„VYNÁLEZ“ INTELIGENCE	35
5.1.	SOUČASNÉ POPISY KONCEPTU INTELIGENCE.....	35
5.2.	ALFRED BINET A UVEDENÍ TESTŮ INTELIGENCE.....	38
5.3.	INTELIGENČNÍ TESTY JAKO NÁSTROJE PRO RASOVOU, GENDEROVOU, A TŘÍDNÍ DISKRIMINACI V USA.....	39
6.	HLEDÁNÍ DEFINICE INTELIGENCE V ČESKÉM ODBORNÉM DISKURZU	42
6.1.	„STOLETÍ DÍTĚTE“.....	42
6.2.	MĚŘENÍ INTELIGENCE VS. PEDAGOGICKÁ EXPERTIZA.....	44
7.	„HRANICE SLABOMYSLNOSTI“ – NORMA A JINAKOST PŘED KLASIFIKACÍ IQ A TERMINOLOGIE NE/ZPŮSOBILOSTI	54
8.	ZÁVĚR	62
9.	LITERATURA	65
10.	PŘÍLOHY	73

Abstrakt

Práce se zabývá inteligencí, jako sociálně-kulturním konceptem se svou vlastní historií a vývojem. Dekonstruuje tak naturalizované představy o biologické „podstatě“ inteligence, která do dnešních dnů nebyla prokázána. Jsou zde představeny některé módy vědeckého a filosofického uvažování, které se podílely jak na „vynálezu“ inteligence, tak na procesu jeho formování. Analýza primárních materiálů umožňuje zmapovat reflexi těchto dominantních vědeckých přístupů k inteligenci v českých odborných diskurzích. Práce zároveň reflektuje významnou roli klasifikace inteligence v hodnocení mentální normy a jinakosti, na základě čehož analyzuje vnímání ne/způsobivosti ve vymezeném historickém období, včetně diskurzivní analýzy reprezentace „postižení“.

Klíčová slova

Intelligence, ne/způsobivost, kranioetrie, eugenika, pedagogika, medicína, biomoc.

Abstract

The thesis deals with intelligence, as a socio-cultural concept that has its own history and development. It thus deconstructs the naturalized notions of a biological “essence” of intelligence, which has not been proved to this day. The scientific and philosophical modes of thinking, that participated in both “inventing” intelligence and its forming, are introduced. The analysis of the primary sources enables to compass the reflection of these dominant scientific approaches towards intelligence in the Czech expert discourses. The thesis also reflects on the important role intelligence has in the assessment of mental norm and disability, and it thus analyses the perception of disability during the defined historical period, including the discourse analysis of the different representations of disability.

Key words

Intelligence, disability, craniometry, eugenics, pedagogy, medicine, biopower.

1. Úvod

Až kam sahá hranice slabomyslnosti? Až tam, kde začíná hranice normálního života. Avšak, kde jsou mezníky duševní zdatnosti a plnoplatnosti? Jsou tak hmatny, aby se daly pevně vztýčit? Nepodléhají vlohý a majetky duševní u každého člověka, každou hodinou, někdy takřka chvílí, nějakým a často závažným přeměnám? Není člověk zcela jinak normálním za svého dětství, jinak za dospělosti a zase jinak ve stáří? Nemusí se jeho organism a celá jeho bytost stále a stále přizpůsobovat všelikým vlivům na něho účinkujícím?

Normálním zůstává, kdo se přizpůsobuje, beze škody sice, stále však, přiměřeně podnětům. Hranice normality vlastně jsou tedy u každého jiné dnes nežli byly včera, jejich pojem nedá se pevně zatknout nějakými hřeby na určitelný rozsah, nýbrž je vždycky cosi podmínečného, co se dá posoudit jen po užití mnoha a přemnoha měřítek. (Kuffner, 1909: 34).

Uvedený úryvek je součástí přednášky s názvem „Hranice slabomyslnosti“, která byla pronesena českým psychiatrem, neurologem, a primářem Zemského ústavu pro slabomyslné, Karlem Kuffnerem (1858-1940), na prvním „českém sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné“, konaném roku 1909 v Praze (Vojtko, 2010: 34). Přednáška je to unikátní – zavádí totiž do českého medicínského diskursu „moderní“ terminologii mentální nezpůsobivosti¹, trojici *idiot – imbecil – debil*. Tyto výrazy, které dříve sloužily pro klasifikaci mentální nezpůsobivosti, jsou dodnes užívány v evropském i americkém kulturním prostředí (v různých jazykových mutacích) jako nadávky. Odbornou klasifikaci mezitím nahradilo „stupňování“ tzv. mentální retardace² – výrazu, který od doby svého ustanovení³ rovněž získal negativní konotace, a je dnes často nahrazován „korektnějšími“ přívlastky „mentálně postižený/á“, nebo ještě lépe „člověk s mentálním postižením“ (Kolářová, 2012: 41-61). Ani snahy o sebekorektnější pojmenování nezakryjí fakt, že individuální sociální reality osob takto pojmenovávaných jsou eliminovány do homogenizující kategorie „postižení“ (tamtéž). Na problémy

¹ *Ne/způsobivost* je kategorie odkazující ke specifické biomedicínské kulturní praxi, která patologizuje tělesnou jinakost jako nenormativní tělesnost. Reflektuje hodnocení *ne/normality* na základě schopnosti dostat společenským předpokladům „normální“ sociální „funkčnosti“ (Kolářová, 2012: 51-55).

² Lehká – střední – těžká – hluboká (pozn. AČ).

³ Od r. 1968 (viz kapitola „Hranice slabomyslnosti“; pozn. AČ).

spojené s odbornou terminologií „typů“ mentální nezpůsobilosti upozorňuje Margaret Price, která tvrdí, že některá taková pojmenování „explicitně vyloučila [jejich] status jakožto lidí (*persons*)“⁴ (2013: 298). Vytváření nadávek z medicínských kategorií mentální nezpůsobilosti, včetně vymýšlení kategorií nových, dále svědčí o nerovnoměrném vztahu mezi „nepostiženými“ a „postiženými“⁵. Kategorie ne/způsobilosti jsou utvářeny bez účasti „postižených“ a bez zohlednění jejich individuálních zkušeností. To, spolu s ustavením „postižení“ jakožto protipólu „zdravého, normálního“ těla, vytváří hierarchický vztah nadvlády (způsobilost) a podřízení (nezpůsobilost) (Kolářová, 2012: 11-23).

V následujícím textu se pokusím přispět, alespoň malou troškou, k osvětlení problematiky historického utváření normy v hodnocení mentální ne/způsobilosti. Vzhledem k tomu, že to je v současné době odvozováno od individuálního umístění na škále inteligence, zaměřím se ve své analýze nejen na historii a vývoj jejího měření, ale také na širší sociálně-kulturní rámec a některé výrazné koncepty, které umožnily inteligenci „přivést na svět“ a etablovat ji jako součást odborných diskursů. Práce se tak podílí na dekonstrukci jedné ze „zažitých“ naturalizovaných představ, totiž že inteligence je lokalizovatelná entita uvnitř mozku, která se dá přesně (tj. „objektivně“) změřit. Výsledky inteligenčních testů přitom vždy poukazují „pouze“ na schopnost dostat normativním očekáváním a kognitivním rámcům charakteristickým pro danou kulturu (přičemž ideálem je být „průměrný/á“)⁶. O limitech testové metody „objektivně“ posoudit inteligenční schopnosti všech lidí rovnocenně, vypovídá i současná kritika kulturní zatíženosti testů (*culturally-biased tests*). Skupina autorek a autorů vytvořila analýzu výsledků inteligenčního testu SON-R, na základě výsledků dětí ze sociálně vyloučené romské komunity (Pekárková et al., 2011). Kromě samotného testování výzkum sestával také z individuálních rozhovorů s dětmi, při kterých vysvětlovaly výběr konkrétní odpovědi. To umožnilo autorům/kám rozpoznat fakt, že horší výsledky v testech nejsou

⁴ Tento a všechny následující překlady z anglicky psaných originálů jsou AČ.

⁵ Termín „postižení“ používám v „přeznačeném“ významu, tj. z *postižení* jako „vtěleného“ hendikepu, na „postižení“ jako sociální znevýhodnění. V této souvislosti volím dále výraz „nepostižení“ – jednak kvůli narušení normativní terminologie, jednak kvůli poukázání na proměnlivost kategorie ne/způsobilosti. Tyto výrazy taktéž vychází z návrhu Kateřiny Kolářové, uvedeným v antologii *Jinakost – postižení – kritika* (2012: 11-63).

⁶ O tom více v kapitole „Norma a normativita“.

nutně známkou nižší inteligence, ale jsou důsledkem jinak utvářených významových „map“ a kognitivních vzorců, než na jaké je zbytek nevyložené společnosti zvyklý. Proti argumentu „univerzálnosti“ zjišťovaných schopností, tj. schopnosti logického „usuzování“, se autoři/ky vymezují zdůvodněním, že „odlišné životní podmínky mohou způsobit, že tyto obecné procesy myšlení jsou jinak formovány, resp. že mohou nabývat odlišných a přesto efektivních způsobů uplatnění, než jak si to představuje evropská scholarizovaná společnost“ (tamtéž: 63).

Kromě „zpredmetnění“ inteligence tak narážíme také na domnělou „univerzálnost“ tzv. západního způsobu myšlení a hodnotového směřování. Nahlédnutí do historického kontextu „vzniku“ a vývoje inteligence, jakožto ustanoveného ukazatele „normy“, tak bude také „sondou“ do mocenského uspořádání společnosti, v níž v pozici ovládajícího jsou ty sociální skupiny, které se na tvorbě těchto „hodnot“ mohou podílet. Inteligence se tak stává spíše ideou, socio-kulturním fenoménem, který se postupně stal nejen zásadním měřítkem ne/způsobivosti, ale také jedním z nástrojů, skrze nějž biomoc uplatňuje své normativní nároky⁷.

V práci se do značné míry opírám o východiska Stephena Jay Goulda, který ve své knize „Jak neměřit člověka“⁸ (1997) důkladnou analýzou historických artefaktů pomohl rozkrýt to, jak rasové a třídní předsudky ovlivňovaly nejen způsoby měření inteligence, ale také interpretaci výsledných dat. Jedná se o významný příspěvek k postmoderní kritice vědy, která se zabývá mj. právě tím, jak jsou univerzálně přijímaná vědecká „fakta“ historicky utvářena. V následujícím textu tak nejednou narazíme na znepokojující „realitu“ – totiž že tzv. západní věda je založena na (především) rasistické, ale také genderové a třídní diskriminaci, a že byla historicky utvářena hrstkou privilegovaných bílých mužů.

Karel Kuffner v uvedeném citátu o „normě“ soudí, že je nestálá, fluidní, komplexní, v neustálém pohybu. Ale jsou to právě „vědecké“ závěry, které nás mají neustále ujišťovat o tom, že „norma“ je „univerzální“ (měřitelná) hodnota, přičemž sociální tlak dostát normativním očekáváním je obrovský, a to i přesto, že dosáhnout „normy“ je ze své podstaty nemožné, podobně jako dosáhnout „ideálu“ (Davis, 2012: 73). Čím větší odchylka od „normy“, tím větší je sociální penalizace, ať už v podobě

⁷ O Foucaultově konceptu biomoci viz kapitola „Biomoc“.

⁸ V originále *The Mismeasure of Man* (pozn. AČ).

stigmatizace, diskriminace, nebo vyloučení. O to důležitější se stává následující zamyšlení nad tím, co to „skutečně“ znamená „být normální“.

2. Metoda a struktura práce

Příspěvek této práce do výše nastíněných probíhajících debat spočívá v představení českého kontextu: dobové debaty, reflexe a přijetí konceptu inteligence, hodnocení mentální ne/způsobivosti, a biopolitické praxe kontroly. Pensum prací, které o nastíněných tématech již existuje, tato práce rozšiřuje o specifickou zkušenost národního státu ve střední Evropě.

Práce nedodrhuje zcela striktně dělení na teoretickou a praktickou část. Vzhledem k multidisciplinární a zčásti komparativní povaze studie, jsem považovala za přehlednější východiska uvedena v teoretické části doplnit o český kontext (tj. konkrétními příklady z odborných časopisů), a naopak v analytické části blíže rozvést některé teoretické koncepty v konkrétních souvislostech.

V první části jsem představím některé mody vědeckého uvažování od druhé poloviny 19. století do počátku století dvacátého, které, jak se domnívám, do značné míry ovlivňovaly jak utváření kategorií normy a ne/způsobivosti, tak následné přemýšlení o inteligenci (kterému se budu věnovat dále). Nahlédnutí do procesů formování vědeckých poznatků má poskytnout kontext pro další analýzu toho, jak byly utvářeny představy o inteligenci na pozadí androcentrického vědeckého diskurzu. Zajímat mě bude také intersekcionalita kategorií genderu, rasy, a třídy s hodnocením intelektuální ne/způsobivosti. Tento historický kontext bude doplněn o reflexi dominantních vědeckých přístupů v českých odborných časopisech – a ukáže tak, zda tyto přístupy byly přejímány nebo odmítány.

Druhá část se bude podrobněji věnovat samotnému konceptu inteligence. Zajímat mě bude především jeho pronikání do českého odborného myšlení. Představím mj. to, jak byla inteligence v českém (zvláště pedagogickém) diskursu definována, a do jaké míry tyto definice ne/odpovídaly zahraničním teoretizacím. Cílem je také zbořit mýty o domnělé „univerzálnosti“ nebo „bezpříznakovosti“ inteligence tím, že ukážu to, jak se pojem formoval v rámci specifické kulturní praxe.

Ve třetí části se pokusím zjistit, jak/jestli měření inteligence (a vytyčení domněle přesných hranic pomocí kvocientu) transformovalo představy o mentální ne/způsobivosti.

Zaměřím se proto na pojetí mentální jinakosti v době před touto kategorizací. Budu sledovat jak odbornou medicínskou terminologii ne/způsoblosti jakožto diskursivní praxe, tak na narativní reprezentaci „postižení“ v rámci jednotlivých odborných textů. Tato část pomůže nahlédnout vnímání ne/způsoblosti obecně v období tzv. První republiky.

Analytická část práce je zaměřena na historickou reflexi diskurzu o intelektuální ne/způsoblosti. Hlavní primární zdroje jsou tři odborné časopisy, konkrétně *Pedagogické rozhledy* (1888-1932) (dále jen „*Rozhledy*“), *Úchylná mládež* (1925-1944), a *Revue v neurologii, psychiatrii, fyzikální a diaetické terapii* (1904-1923)⁹ (dále jen „*Revue*“). Volba žánru odborného časopisu jako zdroje vycházela z prvotní snahy mapovat vývoj konceptu inteligence. Časopisecká platforma, jejíž obsah je formován po desetiletí, se zdála pro tento účel nejvhodnější. Výběr konkrétních titulů zohledňoval několik hledisek. Analýza *Rozhledů* souvisela se zjištěním, že debaty o inteligenci se nejvíce objevovaly právě ve vztahu výchovy dětí a mládeže a mentální ne/způsoblosti. Sledováním této linie se zároveň pokusím postihnout samotný začátek pronikání pojmu „inteligence“ do českého¹⁰ odborného prostředí. Analýze předcházela rešeršní část, během které jsem pod heslem „inteligence“ hledala (v digitálních zdrojích)¹¹ významovou shodu s pojetím, jak jej známe dnes – ta byla trasovatelná právě do konce 19. století. V *Rozhledech* se tak zaměřím na to, kdy a za jakých okolností se koncept inteligence objevuje v pedagogickém diskurzu, jaké pojmy byly užívány před jeho uvedením, a jak se od sebe významově lišily. Kvůli významu měření inteligence pro hodnocení mentální ne/způsoblosti jsem volila také hledisko speciálně-pedagogické – pro to mi slouží časopis *Úchylná mládež*, jako přímý předchůdce dodnes publikovaného časopisu *Speciální pedagogika*¹². Tento zdroj pomůže nahlédnout do dobových debat o intelektuální ne/způsoblosti a normě. Pro vytvoření komplexního obrazu doplním analýzu také o hledisko medicínské – právě medicínská autorita totiž hraje pravděpodobně nejvýznamnější roli v definici „normy“ a

⁹ Časopis během svého působení několikrát změnil svůj název (viz seznam literatury).

¹⁰ Pro zjednodušení používám v celé práci termín „český“, i když se výzkum dobově orientuje na období Rakouska-Uherska a Československa. Ve všech analyzovaných časopisech jde výhradně o česky publikované články.

¹¹ Digitální knihovna NLK <http://kramerus.medvik.cz/search/> a digitální knihovna MZK <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk>.

¹² Viz webové stránky časopisu, dostupné zde <https://pages.pedf.cuni.cz/specpeda/o-casopisu/>.

ne/způsobnosti. Jako nejvhodnější se jeví (z důvodu svého časového rozpětí – časopis byl založen v r. 1904) právě *Revue*. Analýzou tohoto časopisu se pokusím odpovědět na otázky týkající se toho, jak byla formována představa nejen intelektuální ne/způsobnosti, ale také „zdravého“ těla a tělesnosti v širším pojetí. Teoretické „ukotvení“ debat o inteligenci se budu snažit doplnit o český kontext – pro tento účel budu analyzovat i časopisy jiné, které uvedu v příslušné kapitole.

3. Teoretická východiska

3.1. Feministická dekonstrukce jinakosti a normy

Jako studentka genderových studií se hlásím k některým feministickým východiskům, která do značné míry řídí způsob analýzy i mé motivace. Analýza vychází z postmoderní feministické epistemologie, v jejímž rámci neexistuje „objektivní realita“, mimo lidské myšlení a diskurzivní utváření. V rámci této epistemologie naopak přemýšlím v intencích multiplicity „realit“, které jdou částečně rozpoznat pouze skrze dekonstrukci kulturních reprezentací, jazyka a diskurzu (Ramazanoglu, Holland, 2002: 172). Feministická perspektiva navíc chápe současný stav poznání jako důsledek androcentrického utváření vědění, jehož historie zrcadlí sexistické, rasistické, třídní, a další předsudky o inferioritě skupin. Zároveň reflektuje fakt, že tyto marginalizované skupiny se na utváření vědění historicky nepodílely, a jejich zkušenosti tak do souboru vědomostí nebyly zahrnuty. Nejinak tomu bylo s vytvářením kategorií intelektuální normy a ne/způsobnosti, k nimž se budu – skrze koncept inteligence – vztahovat. Více než na samotnou kategorii ne/způsobnosti se však budu zaměřovat na způsoby jejího utváření; k mechanismům mocenských vztahů a ke kulturním praktikám, které „umožnily“ mentální jinakost reprodukovat. V analýze se „dotknu“ také toho, jaké kulturní významy byly intelektuální (i tělesné) jinakosti přisuzovány a proč. V návaznosti na výše zmíněná východiska se v analýze budu zaměřovat také na to, jak diskurz o inteligenci a ne/způsobnosti ovlivňoval/legitimizoval nerovné společenské uspořádání, a jaké biopolitické implikace s sebou nesl.

Feministické přístupy mají bohatou zkušenost se vztahováním se ke kategorii „jinakosti“. Odkazují se tak k „západnímu“ způsobu přemýšlení v binaritách (v nichž je vždy jedna část „odvozena“ od druhé jako „normy“, jejich postavení tak není rovné).

Samotný pojem „západní“ je součástí takové binarity „Východ – Západ“, jejíž význam zdaleka nesouvisí pouze s geografickou polohou. Ustavením „Orientu“ jako kategorie jinakosti proti „západní“ kultuře, se zabýval Edward Said v rámci post-koloniálních teorií (1991). O něco dříve na „podřadnou“ roli ženy, v důsledku androcentrických představ o „ženské“ identitě jako komplementární k té „mužské“, upozorňovala feministická teoretička Simone de Beauvoir (1966). Chandra Talpade Mohanty zase namířila kritiku na některé „západní“ feministky, které vytvářely kategorii jinakosti z konstruktů „ženy Třetího světa“, který nerespektoval různé identity a zkušenosti uvnitř této skupiny (1991). A konečně se ke kategorii jinakosti vztahují také přístupy v rámci Disability studies, které problematizují binární opozice *zdravý – nemocný, způsobilý – nezpůsobilý*, ad. Stejně jako Ramazanoglu a Holland nechápu „jinakost“ jako nějaký stálý stav, místo toho o ní přemýšlím jako o „fluidním, sociálně konstituovaným, a opakovaně performovaným vztahem“ (2002: 121). Skrze kategorii jinakosti a zkoumání způsobů jejího utváření, je možné rozkrýt nerovné (a nespravedlivé) mocenské uspořádání, proto „zůstává [pro feminismus] morálně, politicky a epistemologicky signifikantní“ (Ramazanoglu, Holland, 2002: 121). Said konstatuje, že orientalismus nevypovídá o „Orientu“ (který je sám o sobě konstruktem), ale o „západních“ tvůrcích diskursu, kteří sebe staví do centra, a „Orient“ na periferii (1991). Podobným způsobem je utvářen konstrukt „postižení“, jako protiklad „normálního“ těla. Pro analýzy kategorií jinakosti je proto užitečné zaměřit se paralelně na historické konstruování normy (na němž se právě koncept inteligence významně podílel).

3.2. Disability Studies

Disability Studies (dále DS) se jako vědecká disciplína zformovala z emancipačního hnutí lidí s postižením a tzv. *disability rights movement*, které se etablovalo v 60. a 70. letech v USA, a spolu s dalšími občansko-právními hnutími (*gay rights movement, black power movement*) se dovolávalo zrovnoprávnění. Z počátku šlo především o požadavek přijetí takových legislativních kroků, které by zamezily diskriminaci „postižených“ v různých sférách života (Davis, 2013). Počátky formování skupinové identity nazývá Davis „první vlnou“ – ta se vyznačuje budováním skupinové solidarity, jednak za účelem ustanovení společných cílů v rámci boje proti společenskému útlaku, ale také z důvodu vytváření pozitivní identity „postižení“ (např.

subverzí významu pojmů¹³). „Druhá vlna“ (90. léta) je naproti tomu ve znamení „hledání diverzity uvnitř skupiny, a snahy redefinovat identitu diferencovanějšími a komplexnějšími způsoby“ (Davis, 2013: 264; překlad AČ). Pro další směřování DS je charakteristické jak vyjednávání „disability identity“, jakožto strategické kategorie pro dosahování změn¹⁴, tak její částečné nebo úplné rozpuštění vytvářením jiných způsobů identifikace¹⁵ (Davis, Shakespeare, Siebers, 2013).

Některé proudy DS také navazují na východiska Michela Foucaulta (kterým se budu věnovat níže). Analyzují způsoby, jakými se mocenské vztahy „propisují“ do kolektivních představ o těle a tělesnosti. „Postižení“ není nazíráno jako biologická „danost“¹⁶, jeho existence je vždy podmíněna socio-kulturními předpoklady o „zdravém“ těle a patologizací těl nenormativních.

Disability studies se opírají o registr otázek obecně humanitního a sociálněvědního výzkumu a nabízejí alternativu k dominantnímu vědění, které tělesnou a mentální jinakost především patologizuje, medikalizuje, disciplinuje a individualizuje a zbavuje ji tak sociokulturních souvislostí. Disability studies naopak identifikují a analyzují vztahy znevýhodnění a nadvlády, a přispívají tak k sociální změně (Kolářová, 2012: 15).

¹³ Jedná se o symbol „osvobození se“ od pejorativních významů, které se na výrazy (označující členy/členky dané skupiny) „nabalily“. Děje se tak jejich „přeznačením“ ve znak kolektivní hrdosti (např. „Black is Beautiful, Gay Pride, Deaf Power“) (Davis, 2013: 262).

¹⁴ Tzv. *sociální model*, nebo také „Britský model“ popisuje postižení výlučně jako důsledek sociálního znevýhodnění. Vychází z „dichotomie postižení (sociálního vyloučení) a hendikepu (fyzické limitace)“ (Shakespeare, 2013: 215). Pro svoji „přehlednost“ se ukázal jako efektivní pro artikulaci politických požadavků (tamtéž).

¹⁵ Davis hovoří o „éře dismodernismu“, ve které identita již není stabilní, ohraničený a nezávislý subjekt – naopak: je „ohebný“, založený na „společné jinakosti [...] a na vzájemné závislosti“ (Davis, 2013: 273). Siebers mluví o identitě v rámci „teorie komplexního ztělesnění“ (*theory of complex embodiment*), ve které kromě důsledků působení „postihujícího“ (sociálního) prostředí na lidskou zkušenost zdůrazňuje také „faktory ovlivňující postižení, jako je chronická bolest, sekundární zdravotní následky, stárnutí ...“ (Siebers, 2013: 290). Tyto chápe jako variabilitu jednak mezi jednotlivci, ale také v rámci individuálního životního cyklu (tamtéž: 290).

¹⁶ Srov. s hendikepem (*impairment*) ve smyslu „vtělené“ jinakosti. Koncept validní v některých debatách v rámci tradice „sociálního modelu“ (Kolářová, 2012: 53).

Cílem genealogických a jiných analýz DS tak není (pouze) „zničit“ všechny jistoty, „vyprázdnit“ zažité koncepty, a zanechat „chaos“. Naopak, DS nabízí také (de)konstruktivní alternativy vztahování se k sobě samým a ostatním. Nabízí nové promýšlení normy a jinakosti, zdraví a nemoci, těla a tělesnosti jako tvárných diskursivních prostorů, nebo třeba nových modalit založených na vzájemné závislosti (Davis, 2013: 30).

3.3. Norma, normativita a biomoc

Koncept normy, jakožto základního regulačního principu, je styčným bodem pro analýzy vztahů nadvlády a podřízení, stejně jako „zdraví“ a „nemoci“. Pro DS je analýza normy zvláště důležitá, protože jsou to právě představy o „normálním“ těle, od kterého se představa „postižení“ odvozuje. Genealogií normy se proto zabývá teoretik DS Lennard J. Davis. Ve svém textu „Konstrukty normality“ popisuje to, jak v 19. století vystřídal koncept normality do té doby dominantní koncept „ideálu“. Prosazení normy spojuje Davis s rozšířením statistiky ve 30. a 40. letech 19. století, zvláště pak s artikulací idey „průměrného člověka“ (*l'homme moyen*), kterou formuloval francouzský statistik Adolph Quetelet (2012: 75). Koncept „normality“ se zároveň stal východiskem pro obhajobu a pozdvihování střední třídy: „Průměrný člověk, tělo toho, kdo stojí uprostřed, se stává ztělesněním této zlaté střední cesty“ (tamtéž). Výrazný vliv na ustanovení normy měl také statistik a zakladatel eugeniky Francis Galton (mj. bratranec Charlese Darwina), který, s vervou hraničící s posedlostí, různé aspekty lidského života přenášel na tzv. Gaussovu křivku¹⁷, kterou Davis nazývá „symbolem tyranie normy“ (tamtéž: 78). Souvislost mezi statistikou a eugenikou není náhodná ani nepodstatná. Za rozsáhlým sběrem statistických dat a „vědeckými“ výstupy stála totiž snaha o „potvrzení“ statu quo – dominance „bílé“ vyšší a střední třídy, následovaná pokusy o její další „zdokonalování“ eliminací „nežádoucích“ znaků („nepřízpůsobivých“ imigrantů/ek, příslušníků/c nižších tříd, původních obyvatel/ek...). Jinými slovy, norma vznikla na základě představ vládnoucích tříd rasistických a sexistických „západních“ společností 19. století, a „odůvodnění“ pro její ustavování bylo úzce spojováno s eugenikou. Davis spatřuje

¹⁷ Zvonovitou křivku „normální“ distribuce, kde největší intenzita výskytu daného jevu představovala „normu“ (pozn. AČ).

„přím[ou] link[u] [...] od Galtonova díla k současnému ‚intelligenčnímu kvocientu‘ (IQ) a testům studijní úspěšnosti“ (tamtéž: 83).

Přenášení dat na Gaussovu křivku způsobilo mimo jiné to, že statistici neodolali „pokusení považovat sérii dat uprostřed [křivky] normální distribuce za průkaznou o tom, co by *mělo být* sociální normou – proceduře, která znamenala posun od deskriptivních popisů toho, co ‚je‘ k preskriptivním prohlášením“ (Waltraud, 2006: 3; zvýraznění v originále). Posun od ‚je‘ k ‚mělo by být‘ vytvořil normativitu – společenská očekávání na základě stanovených preskripcí, založených na statistickém průměru.

Michel Foucault normu situuje do systému mocenských vztahů. Odmítá představu konkrétní koncentrované moci (dříve „vtělené“ do postavy monarchy), namísto toho mluví o „síti mocenských vztahů [tvořící] hust[ou] tkáň, která jde napříč aparáty a institucemi, aniž by se v nich přesně lokalizovala“ (1999: 113). Norma, jakožto regulační princip, se ve společnostech začíná prosazovat po dějinném přechodu od „práva na smrt“ – kdy byla smrt individua v rukou panovníka, k „moci nad životem“ – kdy se začal klást důraz na prodloužení a „zefektivnění“ života: „Taková moc spíš klasifikuje, měří, oceňuje a hierarchizuje, místo aby se manifestovala ve svém vraždícím přepychu“ (Foucault, 1999: 167). Postupný přechod k liberalismu sice odstranil tresty smrti a bezpodmínečnou podřízenost postavě panovníka, namísto toho však nastolil nový způsob ovládnání – biomoc, v jejíchž službách norma pracuje jako nástroj disciplinace a regulace.

„Disciplíny těla a regulování populace konstituují dva póly, kolem nichž se rozvíjí moc nad životem. Zavedení této technologie dvou tváří – anatomické a biologické, individualizující a klasifikující, obrácené k projevům těla a zaznamenávající procesy života – během klasického věku charakterizuje moc, jejíž hlavní funkcí již od nynějška nebude zabíjet, nýbrž prosazovat krok za krokem život“ (Ibid., 162).

Disciplinační pól nahlíží člověka jako „objekt manipulace“ – tato moc se plně manifestuje v industriální kapitalistické společnosti, ve které se „poslušná těla“ stávají nepostradatelnou součástí produkce (Dreyfus, Rabinow, 2002: 214-215). Druhý, regulující pól je spojen s obrácením pozornosti na člověka jako druhu, se snahou o dokonalé poznání všech aspektů života, včetně podrobných biologických popisů fungování těla (tamtéž). S postupným utvářením moderních států, a s nástupem nové politické racionality, kterou Foucault nazývá *raison d'état*, se biomoc začala uplatňovat zvláště ve své regulační politice – cílem se postupně stávalo „kolektivní blaho“ (nebo

spíše blahobyt) společnosti (=státu). Mocenskou roli panovníka vystřídal stát se svým byrokratickým aparátem, a vytvořil nový sofistifikovaný vztah podřízení. V souvislosti se státními regulačními intervencemi na životy občanů a občanek, hovoří Foucault o biopolitice, která se projevovala například eugenickými snahami o eliminaci nezpůsobilých (tj. „neproduktivních“) jedinců.

Se zakládáním moderních způsobů státní správy souvisí také změna strategie působení moci – dochází k posunu od trestání k normě (resp. k doporučením, předpisům o „správném“ chování). Na rozdíl od trestu, který byl okamžitým účinkem „nežádoucího“ chování, norma působí jako permanentní (a preventivní) dohled (Švec, 2012: 67). Anne Waldschmidt popisuje *normativitu* jako „moc společenských a právních norem zaváděných vnější autoritou“ (2012: 130). Tyto jsou ale lidmi-subjekty nevědomky inkorporovány a stávají se součástí jejich chování, moc se tak celkem „nenásilně“ uplatňuje skrze regulaci a neustálý dohled (Švec, 2012: 67).

3.4. Genealogie

Celá tato práce víceméně „stojí“ na východiscích, které jsou založeny na pracích Michela Foucaulta. Pojetí inteligence jakožto socio-kulturního fenoménu je inspirováno Foucaultovým studiem technik moci a jejich nástrojů, a jeho analýzami historického formování vědění a/jako moci¹⁸. Foucault rozvíjí postmoderní demytizaci „objektivního vědění“ a „pravdy“ – nahrazuje je diskurzy, které reprezentují vítězné mody mocenských soubojů na poli kulturní praxe nebo vědeckých paradigmat. Takovou historickou analýzu, která pouze „neaktualizuje“ historii, tj. nepřejímá současné koncepty do zkoumání minulosti (presentismus), nebo nereprezentuje „ideu pokroku“, tj. nesleduje vývoj od určitého bodu v minulosti do „vyspělé“ současnosti (finalismus), nazývá Foucault

¹⁸ V rámci mého zaměření na historické hodnocení mentální ne/způsobilosti mi byly inspirací především práce:

- 1) Foucault, Michel. 1997. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin
- 2) Foucault, Michel. 1993. *Dějiny šílenství*. Praha: Lidové noviny

Dále ale také:

- 3) Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I., Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové
- 4) Foucault, Michel. 2009. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. Brno: CDK

genealogii (Dreyfus a Rabinow, 2002: 191-192). Genealogie se tedy stává nejen filosofickým východiskem, ale také metodologickou volbou. Dreyfus a Rabinow popisují genealogickou perspektivu jako jakýsi „pohled z dálky“ – znamená to distancovat se od domnělé (a kulturně konstruované) „hloubky“ anebo „podstaty“ jednotlivých fenoménů, a zaměřovat se místo toho na působení diskursivních praktik a mocenských vztahů, které na ně působily:

Genealog zjišťuje, že skrytý hluboký smysl, nedotknutelné výšiny pravdy a temné hlubiny vědomí jsou klam. Na štítu genealoga by mohlo stát: Bojuj proti hloubce, účelnosti a skrytosti. A jeho heslo: Nedůvěřuj dějinným identitám; jsou to pouhé masky, volání po jednotě (tamtéž: 175-176).

Nejedná se tedy o „tradiční“ historickou analýzu, spíše se jedná o pohled na historické události jako arény mocenských bojů – taková analýza nalezne své uplatnění zvláště při zkoumání takových fenoménů, které jsou dodnes naturalizované jako „neměnné“ pravdy, a zvláště pokud stojí za udržováním nerovností mezi skupinami lidí.

4. Historický kontext „vynálezu“ inteligence

4.1. Pozitivismus a teorie degenerace

Nyní se vraťme zhruba do poloviny 19. století, kde se vytváří podhoubí pro „uvedení“ pojmu „inteligence“ – ve významech podobných těm, jakým mu přisuzujeme dnes.¹⁹ Jedním z důležitých vlivů jsou východiska pozitivismu, jakožto určujícího filosofického směru, rozvíjejícího se právě od padesátých let 19. století. Jeho základní premisou je předpoklad, že „jediným vhodným způsobem zkoumání lidských záležitostí je použití metod přírodních věd“ (Tauber, 2008: 54). Auguste Comte (1798-1857), který je považován za zakladatele pozitivismu, rozdělil vývoj všech věd na tři stadia: teologické, metafyzické, a *pozitivní* (Fillafer, Feichtinger, Surman, 2018: 6; zvýraznění AČ). V Comteho pojetí již poznání o světě nemá být založeno na víře nebo domněnkách, má být opřeno o vědeckou metodu, a má být popsáno „fakticky“ a „objektivně“. Tato pravidla Comte aplikoval také na zkoumání společnosti – založil sociologii, jakožto vědu, která „slučuje veškeré poznání“, a kde se zároveň „lidstvo stává předmětem studia všech oborů“ (tamtéž: 6). Pozitivismus ale nelze vnímat „pouze“ jako nějaký abstraktní filosofický směr; postupně se začal šířit prakticky do všech vědeckých disciplín – nastolením „nových pravidel a hodnotících kritérií“ měl znovu určit to, „jakým způsobem používáme slova jako *vědění, věda, poznání a informace*“ (Tauber, 2008: 54, zvýraznění v originále). Přenesení pozitivismu do lékařské praxe znamenalo nejen posun ve vztahu lékaře a pacienta (kdy je empatie nahrazena přesnými metodami, a z individua se stává subjekt), ale také vytvoření klasifikace nemocí na základě normativních představ o „zdravém“ těle (tamtéž: 56).

Vliv pozitivismu měl mimo jiné za následek aplikaci principů přírodních věd na společenské zákonitosti. Jednou z takových projekcí je teorie sociálního darwinismu.

¹⁹ Podle *Merriam-Webster Dictionary* [online] a *Online Etymology Dictionary* [online] se termín „intelligence“ objevuje již ve 14. stol., spíše ale v „metafyzickém“ významu jako „nejvyšší schopnost mysli, schopnost porozumět obecným pravdám“. Dostupné zde: <https://www.etymonline.com/word/intelligence>, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/intelligence#h1>

Podle Darwinovy evoluční teorie „silnější vítězí“. Toto pravidlo bylo aplikováno také na „individua, skupiny, národy, nebo dokonce idey“ – ty nejsilnější měly pohánět sociální evoluci (Hendrickson, 2015: 1551). Sociální darwinismus však sloužil také jako „vhodná“ záminka: „zákon ‚přežití silnějšího‘ [...] v mnoha případech legitimizoval stávající mocenské uspořádání společnosti i koloniální a válečné ambice tehdejších evropských států“ (Herza, 2018: 70). Z inverzního pojetí sociálního darwinismu vychází *teorie degenerace*. Zjednodušeně se její východiska dají popsat asi takto: Podobně, jako jsou v přírodě jedinci nebo živočišné druhy, které z různých důvodů nejsou uzpůsobeny k přežití, tak jsou i v lidských společenstvích individua nebo skupiny lidí, které nejsou schopny „konkurovat“ ostatním. Teorie degenerace se stala „vědeckým“ základem pro pozdější eugenická východiska, zvláště s ohledem na její domnělou dědičnost. Kategorie degenerace se kříží s kategoriemi postižení a dalšími nenormativními kategoriemi, a čteně se tematizuje také v českém eugenickém hnutí, jak ukázu níže.

Jedním z popularizátorů teorie degenerace byl Cesare Lombroso (1836-1909), zakladatel „pozitivistické školy kriminologie“ (Gould, 1997: 159). Stal se známým především svým zkoumáním atavistických znaků u zločinců. Darwinovu teorii tak doslova zpřítomnil tím, že spojil „morální nedostatečnost“ s evoluční zakrnělostí. „Lombrosova teorie nebyla pouhým všeobecným tvrzením o dědičnosti zločinu [...], ale specifickou evoluční hypotézou založenou na antropometrických poznacích. Zločinci jsou evoluční přežitky v našem středu“ (tamtéž: 144). Po četných kritikách, týkajících se nedostatečné „vědeckosti“, Lombroso začal ustupovat od rigidních a nepodložených tvrzení o evolučním vývoji zločinců, a začal je doplňovat o „realističtější“ rétoriku vrozených chorob, např. epilepsie (tamtéž: 154). Spojování „genetického zatížení“ a kriminality bylo vůbec jedním z výrazných znaků degenerační teorie, a ukazuje na „terapeutickou bezmocnost tehdejší psychiatrie“ (Šedivec, 2008: 39). Tato rozšířená idea se odráží i v českých medicínských kruzích – například Ladislav Haškovec (1856-1944), neurolog a jeden z „nejzapálenějších“ propagátorů eugenických myšlenek konstatuje, že „[v] individuu degenerovaném nazvíce klíčí zárodek zločinu a vyrůstá zločin sám“ (1912: 91). Medicínské popisy „degenerace“ počátku 20. století však pouze zakrývaly problémy způsobené čím dál tím větší sociální nerovností, která se projevovala právě kriminalitou nebo alkoholismem (Fangerau, 2008: 156).

4.2. Kraniometrie jako nástroj pro utváření normy a jinakosti

Než se dostanu k eugenicе, jakožto směru, který vycházel z teorie degenerace, a který se stal v českém prostředí určujícím pro medicínské hodnocení ne/způsobivosti až do začátku Druhé světové války, ráda bych se zastavila u kraniometrie 19. a počátku 20. století. Zastavuji se na tomto místě, abych dodržela alespoň hrubou chronologickou linii. Touto konceptualizací malinko vybočuji, neboť se v případě kraniometrie nejedná o filosofický směr nebo vědecký diskurs, ale spíše o nástroj či metodu. Je ale důležité kraniometrii zahrnout, neboť před uvedením inteligenčních testů hrála zásadní roli v ustanovení normy a jinakosti v hodnocení inteligence. To, co mají dnes zjišťovat testy inteligence, bylo dříve abstrahováno z předem stanovených, nebo ex-post (tj. po vyhodnocení sebraných dat) definovaných znaků, týkajících se velikosti a/nebo váhy lebky, (domnělé) velikosti/váhy mozku (raná měření se většinou odvozovala z objemu lebky, tj. „skutečný“ mozek zpravidla nebyl k dispozici), a dalších nuancovanějších kritérií, o kterých se budu zmiňovat níže. Po tomto historickém exkurzu bude následovat analýza toho, jak se zmíněná východiska odrážela v jednotlivých příspěvcích českých vědeckých časopisů.

Uvedení Darwinova díla *O vzniku druhů přírodním výběrem* v roce 1859 mělo za následek nejen přenesení aspektu „přežití silnějšího“ evoluční teorie na lidské společenství, a z toho vyplývající ideu o „degeneraci“, ale také symbolický přesun z *metafyzického* období do období *pozitivistického* (vypůjčíme-li si termíny z teorie „tří stadií“ vědeckého poznání podle Augusta Comta). Boha nahrazuje člověk, víru nahrazuje věda. Tento posun „vyžadoval“ mj. změnu rétoriky, „obhajující“ nerovnosti ve společnostech koloniálních mocností, která se do té doby opírala o (androcentrický, rasistický, sexistický) výklad Bible²⁰. Od 2. poloviny 19. století musela tato rétorika být podložena vědeckými „objektivními“ fakty (Gould: 1997). Přichází tak období bezprecedentního antropologického měření, majícího jediný účel: potvrdit předem stanovené teze o nadřazenosti „bílého muže“:

²⁰ Gould uvádí dva druhy „obhajoby“ nadřazenosti „bílé rasy“. *Monogenismus* vychází z představy postupné degenerace původního (tj. „bílého“) páru Adama a Evy. *Polygenismus* vysvětluje vývoj z několika původních párů, z několika „biologických druhů“ různé „kvality“ (Gould, 1997: 65).

Vědečtí rasisté a sexisté často nalepí značku podřadnosti jen na jedinou znevýhodněnou skupinu; ale rasa, pohlaví a třídní příslušnost jim vždy splývají a jedno zastupuje druhé. Jednotlivé studie mohou mít omezený dosah, ale obecná filosofie biologického determinismu prostupuje vším – hierarchie výhod a nevýhod jsou způsobeny diktátem přírody, rozvrstvení společnosti je odrazem biologických vlivů (tamtéž: 106).

Podřadná role žen, etnických skupin, ale i nižších tříd, je tak chápána jako „přirozený“ důsledek intelektuální nezpůsobilosti. Jednou z metod legitimizace tohoto postulátu, je právě kraniometrické měření, které ve svých raných fázích znamenalo především měření objemu lebky. Velikost lebky měla predikovat velikost mozku, přičemž platila rovnice: větší mozek – větší inteligence. Velkou sbírkou lebek disponoval americký vědec a lékař Samuel George Morton, který v 1. polovině 19. století provedl asi největší srovnání „ras“, na základě jejich inteligence (tamtéž: 75-93). Výsledky jeho měření staví na pomyslný vrchol hierarchie „kavkazskou rasu“, a na nejnižší stupně „rasu americkou“ a „etiopskou“. Taková interpretace naměřených dat působí z dnešního pohledu jako vykonstruovaná „obhajoba“ kolonialismu, Gould však dává jiné vysvětlení. Při podrobné analýze Mortonových výzkumů narazil na obrovské množství „školáckých“ chyb, včetně podrobných popisů těchto chybných postupů. To vedlo Goulda k přesvědčení, že na pozadí těchto výzkumů byl vždy „sebeklam“, jakési „apriorní přesvědčení o hierarchii ras“, které vedlo jejich autory „po předem nalinkovaných cestičkách“ (tamtéž: 93). Ať už byla manipulace zkoumaných dat i výsledků záměrná, nebo se jednalo o důsledek „zakořeněných“ představ o dominanci „bílé“ rasy, tato kraniometrická šetření nám ukazují na výrazně rasistický rozměr tehdejší vědy. Podobné závěry se dostávaly na stránky odborných i populárních časopisů (jak ukázu také na českém příkladu), a tím se rasismus šířil do celých společností.

Zkoumání na základě měření lebek začala být postupem času zastaralá – pozdější výzkumy se tedy zaměřovaly převážně na mozek: od jeho váhy, přes počet a členitost laloků, po vytváření poměrů přední části vůči té zadní, apod. Tyto výzkumy byly prováděny lékařskými „kapacitami“ své doby – jedním z nejznámějších kraniologů je Paul Broca (1824-1880), objevitel centra řeči v mozku (*Brocovo centrum*) (tamtéž: 121). Na Brocově příkladu poukazuje Gould na další znak kraniometrických šetření (19. století) – na „nahodilost“ v interpretaci sebraných dat. Pro argumentaci „podporující“ nadřazenost „bílého“ muže, byla často prováděna měření tzv. význačných mužů – velikosti jejich mozků tak představovaly pomyslný nejvyšší stupeň inteligence. Když

naměřené hodnoty neodpovídaly původnímu očekávání, byly vždy (a to i ve mnou analyzovaných zdrojích) interpretovány „ve prospěch“ těchto mužů. V takových případech tedy muži například „zemřeli ve vysokém věku, byli útlé postavy, nebo byly mozky špatně konzervovány“ (tamtéž: 117-118). O Cesaru Lombrovi a jeho „atavistické teorii“ jsem se již zmiňovala výše. Toto jsou jen některé příklady, kterými chci ilustrovat povahu raných kraniologických měření (tj. do počátku 20. století). Vyznačují se manipulacemi zkoumaných dat, výpočtů, i interpretací výsledků, přičemž do jaké míry jsou tyto postupy záměrné, lze dnes jen těžko odhadnout. Co je však nezpochybnitelné, je, že vědci provádějící kraniometrická šetření, byli „vedeni“ předpoklady o své nadřazenosti, jako producentů vědění o kategoriích jinakosti, reprezentovaných genderem, rasou, třídou, ad. Z hlediska pozdějšího formování představ o inteligenci, je důležité tento vývoj vnímat.

4.2.1. Recepce kraniometrie ve vybraných českých časopisech (1889-1907)

Otázky vztahu velikosti mozku (nebo jiných určených znaků) a inteligence našly nejintenzivnější odezvu ve čtyřech časopisech: *Vesmír* (přírodovědecký populárně-naučný časopis založený r. 1871, určen pro čtenáře/ky široké veřejnosti), *Pedagogické rozhledy* (věstník Ústředního spolku českého učitelstva, založený r. 1888, určen především pro pedagogy), *Živa* (přírodovědecký časopis založený r. 1853 J. E. Purkyně, odbornější obsah než *Vesmír*, zamýšlen spíše pro vědeckou komunitu), a již zmiňované *Revue* (odborný lékařský časopis založený r. 1904). Názory v nich na danou problematiku se liší – ve *Vesmíru* a *Revue* jsou myšlenky „vědeckého rasismu“ přejímány, v *Rozhledech* a *Živě* se setkáváme s kritikou měření. Vzhledem k tomu, že se jedná pouze o několik článků, není možné pokládat vyjádřené názory za vypovídající o „orientaci“ časopisu; v tomto případě se jedná spíše o názory jednotlivců na danou problematiku. Články ve *Vesmíru* a *Revue* jsou napsány vědeckými „kapacitami“ své doby – Ladislav Haškovec (1866-1944) byl lékařem a univerzitním profesorem, a Jindřich Matiegka (1862-1941) byl význačným antropologem. V článku v *Rozhledech* interpretuje a komentuje pedagog Jan Mrazík (1848-1923) závěry zahraničních autorů, a u článku v *Živě* není autorství známo.

Začnu tedy těmi názory, které se přiklání k „vědeckému rasismu“. Ladislav Haškovec v r. 1889 uvádí ve *Vesmíru* v článku „O kapacitě lebečné a jejím měření“ výsledky Hermanna Welckera. Z jeho porovnání průměrného objemu mozku Slovanů

(ale i dalších skupin, např. Germáni, Keltové, atp.) usuzuje, že „největší kapacitu lebečnou vůbec mají národové nejvzdělanější a naopak“ („Čechové“ se mimochodem v tomto srovnání nachází na druhém místě hned za Chorvaty, a na třetím místě ve srovnání všech zkoumaných národů) (1889: 2). V roce 1890 potom podává ve stejném časopise zprávu z „anthropologického“ sjezdu ve Vídni. Ve své interpretaci přednesených příspěvků ale v podstatě neguje svůj vlastní postoj z předešlého roku. Zde Haškovec konstatuje, že čím dále do minulosti se zkoumání dostává, tím více se stává idea národnosti irelevantní, a to z důvodu historického „mísení“ různých „ras“. Zatímco v předchozím příspěvku potvrzuje české postavení ve srovnání „Slovanů“, zde již tuto kategorii dekonstruuje: „Bledovlasý Polák má s Němcem více společného, než s tmavovlasým Jihoslovanem, a mezi Čechy jsou zjevy tak různorodé, že bychom je s ostatními Slovany nesrovnávali. Dlužno počítati s míšenci a vzdáti se myšlenky o krevní příbuznosti“ (1890: 21).

Kromě hodnocení ras se v článku objevuje výše zmíněné kritérium váhy mozku „velkých“ mužů: „Pozorujeme totiž, že lidé vynikající velikou kapacitou duševní, mají daleko těžší mozek než z pravidla bývá. Tak ku př. vážil mozek Lorda Byrona 2238 gramů, Cromwellův 2233 gr [...]“. A i v tomto příkladu se objevuje ona „racionalizace“ naměřené nižší hodnoty, než se předpokládalo: „na př. mozek Gambettův měl jen váhu normální, než zde vysvětlují onu nesrovnalost částečně tím, že Gambetta byl na jedno oko od mládí slepým, následkem čehož, jak se zdá, atrofovala jistá část hmoty mozkové“.

Vyzdvihování váhy mozků „význačných“ mužů se stalo velmi oblíbeným také v *Revue*. Svědčí o tom mj. to, že se zprávy o velikostech mozků začaly objevovat jako takové „perličky“ v sekci „Zprávy odborné a jiné“. Názor, že „[o]soby duševně vynikající mívají častěji a průměrně těžší mozek než lidé malého neb všedního vzdělání a prostředních schopností“ (1906: 227), nebyl nikým zpochybňován, ačkoliv důkazy, jevící se proti tomuto přesvědčení, se množily. Například fakt, že váha mozku Bedřicha Smetany nedosahovala předpokládaných hodnot, byl „smeten ze stolu“ tvrzením, že „Smetana byl – jak v sekčním protokolu uvedeno – ,postavy malé, kostry drobné, špatné výživy‘. Zemřel 60 roků star“ (tamtéž: 228). Taková vysvětlení se podávala i v případech opačných – tedy takových, kde se váha mozku osob „bezvýznamných, ba přímo choromyslných“ (tamtéž: 334) pohybovala na nadprůměrných hodnotách: „[U] trestance zjištěna byla váha mozku – 1700 gr. Tato vysoká číslice vysvětluje se však značným tělesným vzrůstem (175 cm.), silnou kostrou, dobrou výživou a způsobem smrti (oběšení)“ (tamtéž: 417). V dalším takovém argumentu Matiegka hovoří o dvou složkách

mozku: *i* pro inteligenci a *m* pro „muskulaturu atd.“, přičemž *m* má různé jiné funkce, zvláště „činnost svalovou“ (tamtéž: 334). Z toho vyplývá, že hodnota váhy mozku není sama o sobě vypovídající, protože nemůžeme vědět, která z těchto složek mozku převládá. Přes všechny tyto „potíže“ se ani v *Revue* nechtěli hypotézy vztahu váhy mozku a inteligence vzdát. Matiegka se tématu věnuje zdaleka nejvíc. Ve svém pojednání „Vztahy váhy mozku k tělesnému a duševnímu zaměstnání“, rozpínajícího se přes pět čísel *Revue* ročníku 1906 taktéž „potvrzuje“ východiska „vědeckého rasismu“: „Kulturní národové vykazují průměrně a poměrně větší váhu mozkovou a větší objem lebeční než plemena primitivní“ (1906: 173). Zde navíc dochází ke srovnávání „národů“ (ty autor diferencuje, mluví-li o Evropě), a „plemen“ neboli „ras“ – dochází tak například ke srovnání průměrného objemu lebek „Pařížanů, černochů, a Neokaledonců“ (tamtéž: 174). Závěr, podporující vyšší inteligenci evropských národů, dokládá především výzkumy, zabývajícími se „kulturním pokrokem“ Evropy (tedy takovými, které mají postupně se zvětšujícím objemem lebky „dokázat“ intelektuální vývoj na časové ose), např. měřením lebek z pařížských hrobů, které prováděl Paul Broca. Z něj vyplývá, že „obyvatelstvu pařížskému od XIII. do XIX. století přibylo na váze mozkové a sice průměrně o 35,55 ccm²¹“ (1906: 226). Jako další uvádí Matiegka výzkum Georga Buschana, který srovnává „porýnské“ lebky různých období. Na „problém“ zmenšujícího se průměru objemů lebek v raném středověku reaguje autor takto: „[Ú]bytek v ranním středověku lze nejlépe v souvislost uvést s přimísením mongolských elementů a s úpadkem kultury, který byl zaviněn přistěhováním kmenů níže stojících, zvláště Hunnů“ (tamtéž: 226-227). V *Revue* se tak objevují další příklady takových interpretací, které apriorně předpokládají intelektuální dominanci evropských „kulturních“ národů. Nyní se přesunu k argumentům v jiných časopisech, které se hypotézu vztahu váhy mozku a inteligencí naopak snaží vyvrátit.

Zajímavé pojednání na téma váhy mozku se nachází v *Rozhledech*, v článku „Rozumová zdatnost ženy“ z r. 1898. Zde Jan Mrazík komentuje některá východiska zahraničních autorů, přičemž se pokouší vyvrátit závěry „misogynů“ o intelektuální „inferioritě ženy“, zakládající se na menší průměrné váze ženského mozku (1898: 273).

²¹ O tomto měření referuje také Gould. Podle něj se týkalo souborů lebek z 12., 17. a 18. století ze tří pařížských hřbitovů. Výsledky z druhého měření vykazovaly nižší hodnoty než ty z měření prvního. Broca argumentoval tím, že vzorek ze 17. století pochází ze společného hrobu – jedná se tím pádem o mozky „nižší vrstvy“ (Gould, 1997: 119-120).

Výrazu „misogyn“ užívá autor v článku mnohokrát, a dává tak a priori najevo svůj názor na tzv. objektivní závěry některých autorů: „Nuže, mají tyto vědou konstatované fakty ten význam, jaký jim připisují misogynové?“ (tamtéž: 274). Na podporu svých argumentů užívá srovnání průměrné váhy mozku člověka s ostatními živočichy. To, že má velryba nebo slon těžší mozek než člověk, ještě přece neznamená, že jsou inteligentnější, a stejné pravidlo se údajně dá uplatnit na rozdíl ve váze mozku muže a ženy. Postupně vyvrací některá další měření, podléhající jiným kritériím (např. poměru mozku vzhledem k váze, rozvinutí čelních laloků, ad.) – všechna taková, ve kterých se člověk nenachází na prvním místě v hierarchii. Jediné, které se zdá být v tomto ohledu „vyhovující“ je měření poměru váhy mozku a váhy míchy: „Jest to věru zajímavé, že v této tabulce člověk sám jediný zaujímá tak povýšené místo a nápadně se liší ode všech ostatních zvířat“ (tamtéž: 325). Vzhledem k tomu, že tento poměr je u muže a ženy stejný, vypovídá to, dle autora, o jejich intelektuální „rovnocennosti“. Článek se tedy staví negativně k průměru váhy mozku jakožto ukazateli inteligence, přichází ale s novým (měřitelným) kritériem – takovým, které „potvrzuje“ předem určené předpoklady. Ačkoliv je článek mířen proti „misogynům“, svým obsahem i formou kopíruje dobový androcentrický pohled. Za prvé, mužský mozek – „intelekt“ je zde chápán jako „norma“, od které se ten ženský poměřuje: „Chceme-li seznati rozumovou zdatnost ženy, dlužno studovati její mozek přirovnáváním ho k mozku mužovu“ (tamtéž: 273). Za druhé, spíše než uznání rovnocennosti ženského „intelektu“ se jedná o obhajobu „nevyhovujících“ výsledků (mužů) v rámci srovnání s ostatními živočichy. Jinými slovy, intelektuální rovnocennost je ženám přiznána až po tom, co je „nalezen“ jediný způsob měření, ve kterém hodnoty naměřené člověku převyšují ty ostatních živočichů. Výsledky takového měření na základě genderu již však existují, a nevykazují žádné rozdíly mezi muži a ženami. Z toho důvodu bylo uznáno, že „[s] hlediska vědeckého *není příčiny trvati na tom, že žena svou organizací by měla menší intelektuálnou chápavost nežli muž* (tamtéž: 325; zvýraznění AČ). Za třetí, pod příspěvkem se nachází redakční poznámka upozorňující na to, že přes uvedená fakta nelze předpokládat, že mezi muži a ženami nejsou rozdíly týkající se „psychické činnosti“: „Vyvodil-li ruský učenec svým šetřením, že intelektuálná kapacita ženy *není menší nežli* kapacita muže, nelze z toho ještě dále usuzovati, že *veškerá* psychická stránka ženy jest totožna s psychickou stránkou mužovou“ (tamtéž; první zvýraznění AČ, druhé v originále).

V r. 1903 časopis Živa otisknul článek, který se až nápadně vymyká zde nastíněným diskurzům. Je v něm podáván historický přehled kranio-metrických měření

(začíná výzkumem z r. 1764), včetně vysvětlení postupů. Je zde vysvětleno to, jak se postupem času měnily měřené indexy (tj. způsoby výpočtů poměru délky/šířky lebky, za účelem získání co nejpřesnějšího údaje o velikosti nebo objemu), dochází také ke kritice neodbornosti a neexaktnosti při vyhodnocování dat. Kromě toho jsou zveřejněny takové názory, které celý „princip“ měření vážně zpochybňují: „Nejdůležitější příčinu nezdaru toho [neschopnost kranioetrie přinést relevantní výsledky, pozn. AČ] vidí Topinard v tom, že není v člověčenstvu žádné čisté určité rasy; tato jest produktem naší abstrakce a žádným reálným faktem“ (1903: 12). V další části se již o rasách hovoří, tedy o otázkách toho, zda je možné rozpoznat „rasu“ podle tvaru lebky. Tato teze je však zamítnuta: „nelze-li lebku měřením vůbec vystihnouti, pak sotva vystihneme charakter rasy“ (tamtéž: 35). Stejně tak je odmítána možnost rozeznat rozdíl mezi lebkou mužskou a ženskou. Jsou zde kritizována východiska dobové kranioetrie, které „dedukují nejdůležitější a nejdalekosáhlejší závěry na úplně nedostatečné podstatě“ (tamtéž). Na otázku, kterou se zabírám nejvíce, tedy jestli existuje souvislost mezi tvarem/váhou lebky a inteligencí, odpovídá (anonymní) autor/ka také negativně. Pro přehlednost uvádím shrnutí článku:

Různým měřením nelze vystihnouti tvar lebky ani ve hlavních rysech, zvláště ne indexem, na němž zrovna tak, jako na skutečném měření přímém nelze zakládati žádných dedukcí týkajících se hlubších biologických vztahů.

Měřením tím neb i přímým nelze stanoviti přesně obsah (kapacitu) lebky.

Nelze v daném případě určiti lebky dle pohlaví ani dle ras.

Kosti lebky vysušené, po případě opět zmočené a zvláště lebky dlouho v zemi neb jinde ležící, podléhají (Welcker) takovým změnám, že nelze jich upotřebiti ku přesnějším údajům.

Vážení i čerstvého mozku skýtá obtíže nepřekonatelné a není snadno i jen mozek správně rozpůliti (Braune) a nelze tudíž z měř a vah dělati nějakých velkých dedukcí, zvláště ne po stránce ethické (kriminologie).

Není konstantního poměru mezi váhou mozku a velikostí dutiny lebeční“ (tamtéž: 38).

Zatímco v populárně-naučném časopise *Vesmír* a medicínském časopise *Revue* dochází k přijetí rozšířených východisek autorů zahraničních výzkumů, kteří zpravidla stavěli sebe do „středu“ jako tvůrce diskurzu, a od sebe jako normy definovali jinakost, která v tomto případě znamenala intelektuální inferioritu, a „obhajovala“ tak mocenské postavení (především) koloniálních států. Nutno podotknout, že „Češi“ se ve všech typech srovnání nacházeli na vrcholu žebříčku, díky své „příslušnosti“ ke kategoriím „kavkazské rasy“, „evropského národa“, a ve zmiňovaném srovnávání inteligence Slovanů také jako samostatný národ. Domnívám se, že kdyby se v některém z těchto výzkumů „Češi“ jako národ nacházeli na konci žebříčku, autoři by hlasitě protestovali proti legitimitě takového výsledku. Oba časopisy zároveň operují s kategorií „význačných“ mužů, jako měřítka pro posuzování vysoké inteligence. Analýza ukazuje na hodnocení inteligence před zavedením inteligenčních testů, které spoléhalo na ustanovení „bílého“ muže jako normy či spíše ideálu, od nějž se abstrahovala jinakost. Kategorie intelektuální ne/způsobilosti je tak v těchto raných konceptualizacích významně propojena s kategoriemi genderu a rasy. O tom svědčí i článek v *Rozhledech*, který, přes zdánlivou „obhajobu“ žen v jejich intelektuální „rovnocennosti“ s muži, kopíruje androcentrické chápání muže jako normy a zároveň autority, která „blahosklonně“ ženám tuto rovnocennost přiznává. Časopis, který se nejodborněji věnuje přírodním vědám, se paradoxně staví kriticky ke všem předpokladům o tom, že lze z dosavadních kraniometrických bádání vyvodit jakékoli „objektivní“ závěry o inteligenci. Odmítá také možnost nalézat na základě těchto měření jakékoliv rozdíly v genderu nebo rase. V rámci této práce bohužel nebylo možné se hlouběji zabývat tím, proč se názory objevující se v *Živě* tolik liší od dobového diskurzu, ani tím, jestli je článek svým obsahem ojedinělý. Jistě by si toto téma zasloužilo hlubší analýzu, pro účely této práce však stačí tento přehled pro ilustraci přijímání kraniometrických východisek v českých odborných časopisech.

4.3. Eugenika a kolektivní „zdravé“ tělo

Po této „odbočce“ se však vraťme zpět k tendencím, které formovaly uvažování o intelektuální ne/způsobilosti. Na přelomu 19. a 20. století se teorie degenerace postupně „přetavuje“ v eugenické studium dědičnosti. Eugeniku mají mnozí spojenou výhradně s Hitlerovou rasovou hygienou a holokaustem – taková analogie je ale značně

zjednodušující. Namísto eugeniky bychom měli/y spíše hovořit o eugenikách – jednotlivá hnutí se uplatňovala téměř ve všech zemích Evropy a USA, a některá východiska, která stála za specifickým vývojem německé rasové hygieny, byla mnohými členy těchto hnutí ostře kritizována již ve svých počátcích. O diferencovanosti jednotlivých hnutí referuje například český genetik a biolog Jaroslav Kříženecký (1896-1964) již v roce 1917 v *Revue*:

[...] [P]řipomínám proto předem, aby bylo jasno, že pod slovem eugenika neexistuje ještě dosud nic nutně jednotného ani co do založení, ani co do programu a že vedle eugeniky americké a anglické existuje i německá ‚Rassenhygiene‘ a že na totéž označení má právo i něco, co se s oběma směry v samých základech rozchází. A též proto, aby bylo jasno, že s odsouzením dejme tomu eugeniky americké nepadá a nemůže padnouti eugenika vůbec jako snaha, jako chybná cesta nemůže existenčně znegovati cíl. A konečně i proto, že odsuzuje-li jedna ‚eugenika‘ nějaký moment sociálního života jako něco jejím snahám nepřátelského, že ‚eugenika‘ jiná jej může přijímati co nejsympatičtější (1917: 87).

Svůj původ nachází eugenika v Anglii, u již zmiňovaného Francise Galtona, který ji prosadil jako vědní obor na londýnské univerzitě v roce 1884 (Vojtko, 2010: 48). Podle Davise měl právě Galton – nebo spíše synergie jeho eugenických východisek a rozvoje statistiky – zásadní vliv na ustanovení kategorií „normálního“ a „postiženého“ (2012: 80). Eugenika, jakožto disciplína, která propojovala „medicínu, vědu, politiku a sociální kontrolu“ (Fangerau, 2008: 155) si dokázala rychle najít podporu téměř po celé Evropě i USA. Podle Fangerau se eugenika tak výrazně etablovala jako jeden z mechanismů státní kontroly proto, že se jí systematicky podařilo inkorporovat do institucionálního aparátu. Dalším důvodem byla schopnost zajištění financování rozsáhlých popularizačních kampaní (tamtéž: 159). To, že se nejednalo o žádné „zkostnatělé“ instituce, dokládají také Marius Turda a Paul J. Weindling ve své studii o eugenických hnutích v Evropě. Podle nich se jedná o skupiny „moderně smýšlejících intelektuálů, jejichž cílem je ‚posílení nově vzniklých států‘ – právě eugenika měla sloužit jako strategie pro vytvoření ‚zdravého kolektivního těla národa‘ (2007: 7-8).

V českém časopise *Revue* je první zmínka o eugenice v roce 1912: „V Anglii a Americe šíří se dnes nové hnutí pod názvem ‚Eugenika‘ (nauka o ušlechtnění lidstva dokonalejším křížením), směřující k tomu, využití nových objevů biologických k zušlechtnění lidstva“ (Haškovec, 1912: 27). Myšlenky přejímané ze zahraničí u nás však

měly na co navazovat – lékař (a mj. zakladatel *Revue*) Ladislav Haškovec (1866-1944) totiž již od roku 1901 intenzivně usiloval o uzákonění tzv. předmanželských vysvědčení.²² Sňatek nechápal Haškovec jako věc soukromou, právě naopak, vyzdvihoval jeho „stránku ethickou a národohospodářskou, [příčemž] laik nemá nikdy sám ve svém speciálním případě rozhodovati a uvažovati, nýbrž vždy má se obrátiti o radu ku svému lékaři“ (tamtéž: 93). Když zde ale nyní vyjmenuji výčet těch, které Haškovec považoval za nenormativní jedince (v důsledku „pathologické heredity a vlivů dědičných“), bude tak možné nahlédnout, jaký vliv měla východiska teorie degenerace na hodnocení toho, kdo (ne)má mít nárok na účasti na sňatku, potažmo reprodukci. Jsou to: „podivíni, výstředníci, chorobní lehkomyšlníci, zhýralci, zaháleči, individua degenerovaná“ (tamtéž: 91). Evidentní neohraničenost a arbitrárnost kategorií ne/normativnosti, spolu s neznalostí „skutečných zákonů dědičnosti u člověka“ (Vojtko, 2010: 48) tak z eugeniky ve výsledku činily další vědeckou disciplínu (jako kranologie nebo teorie degenerace), která spoléhala hlavně na předem vykonstruované závěry. V českém prostředí se nikdy neuplatnila negativně selektivní eugenika (ačkoliv sterilizace byly předmětem diskuzí²³), ani žádná jiná restriktivní nebo diskriminační opatření – k jejich zavedení však nechybělo mnoho, jak popíšu později. Na místo toho se v českém kontextu upřednostňovala adaptivní eugenika (tamtéž: 48), která vyzdvihovala prospěšnost péče o „mrzáky“ a „slabomyšlné“ pro celý národ. Na závěr této kontextualizace bych ráda připomněla významný vliv rakousko-uherského vědce Gregora Mendela (1822-1884) na eugenická směřování u nás i ve světě. V souvislosti se šířením eugenických myšlenek na počátku 20. století se často hovoří o „znovuobjevení“ Mendelových zákonů²⁴. Gould upozorňuje na to, že odvolávání se na tyto zákony, jimiž docházelo k redukci komplexních lidských tělesných znaků na genetické zákonitosti hrachových zrn, umožňovalo eugenikům „prohlašovat, že všechny nežádoucí znaky mohou být vystopovány na úroveň genů a eliminovány vhodným omezováním rozmnožování“ (1997: 182).

²² Tato snaha trvala s různou intenzitou až do roku 1920, kdy byl zamítnut předložený návrh zákona „k obřadnostem smlouvy manželské“ (*Revue*: 1920, č. 7-9).

²³ Viz Šimůnek, Michal. „Pro et contra. Debaty o zavedení tzv. eugenické sterilizace v Československu, 1933-1938“. *Speciální pedagogika* 22 (3): 224-240. Praha: PedF UK.

²⁴ Např. in Gould, Stephen. 1997. *Jak neměřit člověka* (str. 181-182) nebo in Vojtko, Tibor. 2005. *Postižený člověk v dějinách I* (23).

4.3.1. Charakteristika české eugeniky

České eugenické hnutí se zformovalo v komunitě kolem medicinského časopisu *Revue*, ačkoliv jeho členové zdaleka nebyli pouze lékaři (byli to dále biologové, antropologové, pedagogové²⁵, ad.). První známka jasně odkazující k tematické proměně časopisu směrem ke „kolektivní“ medicíně (biomedicíně), se objevuje v roce 1911, kdy z názvu odpadla „fysikální a diaetická therapie“, a naopak přibyla „veřejná hygiena a lékařství sociální“²⁶. A skutečně s těmito dvěma novými rubrikami se změnil i celkový „tón“ časopisu – do čistě odborného obsahu najednou přibyla úvahy o společnosti, o kolektivním „zdravém“ těle a „národohospodářské“ otázce. „Život lidský“, jak vysvětluje František Kulhavý (zemský zdravotní inspektor) v úvodním čísle tohoto ročníku, „jenž dříve neměl ceny nižádné, neb alespoň nevalné, má dnes jistou hodnotu, jest částkou národního jmění, negativní, co stála jeho výchova, pozitivní, co pro společnost vykoná“ (1911: 4). Ona individuální „hodnota“ je tedy odvozována podle „prospěšnosti“ pro společnost. Na sociální roli československé meziválečné medicíny upozorňuje také Říhová. Rozvoj industrializace s sebou přinesl mj. kolektivní způsob práce – idea individuálního zdraví tak začala být utvářena skrze představu kolektivního „zdravého“ těla jako determinanty pro sociální a ekonomickou prosperitu národního státu. Pro toto období je charakteristická spolupráce mezi lékaři/kami, státními úředníky/cemi, a dalšími odborníky/cemi na různých úrovních (ať už praktické nebo třeba legislativní) (Říhová, 2005: 103-111).

V roce 1912 již lékař a univerzitní profesor Ladislav Haškovec (1866-1944) referuje o eugenice – jako o „novém hnutí“ které se „šíří v Anglii a Americe“ (1912: 27). V článku „Snahy eugenické“ popisuje východiska eugeniky, jakožto nauky, která má vést k „zusušlechtění lidstva“ tím, že bude zabraňovat „degeneraci“ společnosti. Toho šlo docílit vícero způsoby – Vladislav Růžička (1870-1934), český lékař a biolog, rozlišuje mezi tzv. *selektivní* a *adaptivní* eugenikou (Šimůnek, 2012). Selektivní eugenika může být

²⁵ Pro odkazování na autory zkoumaných článků v analýze užívám generické maskulinum. Mnou zkoumané články nejsou ani v jednom případě napsány ženami, a v celém zkoumaném materiálu byly autorkami skutečně jednotlivkyňe. Tato volba vychází ze snahy o autentičnost popisu doby, ve které se ženy na vzniku nebo vývoji některých oborů nemohly podílet.

²⁶ Celý název od r. 1911 do r. 1914 tedy zněl *Revue v neuropsychopathologii, terapii, veřejné hygieně a lékařství sociálním* (pozn. AČ).

buďto negativní (zabránění účasti na plození, zvl. nucenou sterilizací), nebo pozitivní (určování „vhodných“ partnerství). Adaptivní eugenika je zaměřena jednak na „prevenci“, osvětu, veřejnou hygienu, ale také na institucionální péči o „nezpůsobilé“ jedince (Vojtko, 2010). Negativně selektivní eugenika se stala předmětem debat v českém eugenickém hnutí ve 30. letech 20. století, jako reakce na zavedení sterilizačního zákona (GeVeNa) v Německu v r. 1933 (následovaného mj. zavedením sterilizačních zákonů v řadě dalších evropských zemí v následujících letech) (Šimůnek, 2012: 230). Došlo dokonce k vypracování návrhu sterilizačního zákona – nikdy však k jeho přijetí nedošlo. Pozitivně selektivní eugenika se promítla do snahy o zavedení tzv. předmanželských vysvědčení, vehementně prosazovaných Ladislavem Haškovicem již od r. 1901. I tato snaha byla začleněna do návrhu zákona – dokonce do jeho paragrafovaného znění:

Jest se vysloviti o následujícím odstavci § 1. vládního návrhu, kterým se doplňuje zákon ze dne 22. května 1919 č. 320 sb. z. a n. o obřadnostech manželské smlouvy a o rozluce manželství: *Oddáni býti mohou kromě toho snoubenci jen, vykáží-li se vysvědčením veřejně ustanoveného lékaře (obvodního, policejního, okresního, na Slovensku městského, stoličního), že nejsou stíženi chorobou, která se přiči účelům manželství nebo by škodlivě působila na zdraví druhého manžela nebo potomstva*” (Haškovec, 1920: 28; zvýraznění v originále).

Ani tento návrh však nebyl Státní zdravotní radou schválen (Haškovec, 1920: 175). V českém prostředí tak nikdy nedošlo k uplatnění selektivní eugeniky. Nemožnost prosadit výše zmíněné návrhy zákona svědčí, dle historika Michala Šimůnka, o „zásadní důležitosti demokratických poměrů pro nedosažení konsenzu ohledně přijetí klíčových eugenických požadavků, tolik odlišných od situace zejm. v tehdejší Německu“ (2012: 240). V rámci české eugenické praxe se tak nakonec uplatnila „pouze“ adaptivní eugenika. Vojtko upozorňuje na to, že toto pojetí eugeniky se paradoxně velkou měrou zapříčinilo o rozvoj péče o lidi s postižením, a jeho východiska byla později včleněna do oboru speciální pedagogiky (2005: 28).

Idea „zusušlechtění lidstva“, která je základní premisou eugenických myšlenek, má svůj původ v teorii „degenerace“, plynoucí z východisek sociálního darwinismu. Z Haškovicova výčtu „degenerovaných“ – „tuberkulosní, alkoholické, syfilitičtí [...] podivíni, výstředníci, chorobní lehkomyšlníci, zhýralci, zaháleči...“ (1912: 91) – vyplývá, že kategorie jsou spíše nahodilé a subjektivně ustanovené. Splývají zde navíc

kategorie nemoci se stereotypy nenormativního chování. Pro bližší představu o tom, co bylo eugeniky považováno za nenormativní jevy, je možné nahlédnout do „eugenického dotazníku Ernestina“ – výzkumu prováděném v ústavu pro „slabomyslné“ děti v roce 1915 (Herfort: 191). Kromě dat týkajících se zdraví a nemocí se dotazník ptá také na velmi detailní (a nesouvisející) informace různých rodinných příslušnic a příslušníků – náboženstvím, místy sňatku, tvarem hlavy počínaje, a bizarnostmi jako „otcovými a matčinými špatnými vlastnostmi (leváctví, okusování nehtů [...] náměsíčnictví, bezděčné močení)“ konče (tamtéž: 455-457)²⁷. Právě proto, argumentuje Haškovec, že některé „typy degenerace“ nejsou jednoduše rozpoznatelné, má se každý jednotlivec a každá jednotlivkyně před sňatkem obracet na svého lékaře, a žádat odborný posudek toho, zda partner/ka je či není způsobilý/á k plození další generace. Tento požadavek je doprovázen silným etickým apelem: „K principu samému dlužno podotknouti, že právem omezuje tu zákonodárce svobodnou volbu a vůli, neboť výš přece musíme klásti zájem druhu a případného potomstva než osobní svůj zájem vlastní“ (1912: 95). Apel na morálku je pro prosazování eugenických myšlenek (ve zkoumaném materiálu) typický. Je opakována myšlenka, že nerespektovat onu myšlenku lékařského prošetření před sňatkem, je považováno za sobecké – každý/á by měl/a upřednostňovat kolektivní dobro, realizované „ozdravováním“ společnosti. „To jest ideál vyšší dokonce nežli jaký choval Ježíš“, jak se praví v jednom článku v *Revue* (1914: 248). Dalším uplatňovaným principem pro popularizaci eugenických myšlenek, je odkazování na „národohospodářský“ přesah – tedy myšlenku, že opatření plynoucí z eugenických východisek se vyplatí ve výsledku všem. Jednak má dojít k eliminaci kriminality tím, že se potenciálně „nepřizpůsobiví“ jedinci již jako děti včas „podchytí“, a správným vedením se z nich stanou „osoby pracovité, řádné a společnosti užitečné“ (Sedláček, 1919: 108), jednak se má jejich „vhodným“ umístěním na trhu práce zvýšit produkce, a tím zajistit blahobyť pro všechny (Kříž, 1929: 7-10). Zde můžeme vidět snahu o biopolitické působení ve vší své absurdnosti. Výběr partnera/ky má být, podle eugenických východisek, pragmatickým rozhodnutím vycházejícím z předpokladů o potenciální ekonomické prospěšnosti potomstva a přínosu pro produkci státu. Tyto úryvky nám, myslím, mohou pomoci nahlédnout, že silná nacionální rétorika nebyla exkluzivitou pouze nacistického

²⁷ Celý dotazník viz příloha č. 2.

Německa, ale byla součástí programu snad všech eugenických hnutí první poloviny 20. století (Fangerau, 2008).

V *Revue* se často objevovaly debaty o vztahu dědičnosti k „normě“ a mentální ne/způsobivosti. Zveřejnění různých názorů na toto téma bylo důležité – závisel na nich v různé míře osud jedinců, kteří nesplňovali normativní očekávání. V rámci eugenického diskurzu totiž měla být na jedince, nezpůsobivé plnit svou funkci v rámci národního zájmu, aplikována různá opatření či medicínské intervence. Před unáhleností v soudech o dědičnosti varoval například neurolog a psychiatr Antonín Heveroch (1869-1927):

Nový proud sociální, eugenika, snaha po ozdravení lidu, roste před našima očima, s ní se stejně rychle množí literatura eugenická, slyšeti již návrhy, jakými zákonitými nařízeními nebo krutými zařízeními má společnost se chrániti před plozením slabochů a individuí společnost ohrožujících. [...] Tak lehko se tu přijímá a podává vědecký názor, že není času zamysliť se nad tím, co podstatného, co bezpečného o dědičnosti víme, a co kolem toho skutečného jádra se nekontrolovanou tradicí nabalilo (1914: 453).

Heveroch kritizuje zvláště vytváření závěrů na základě Mendelových zákonů dědičnosti, které v daném stadiu, dle něj, nemohly postihnout komplexitu mnoha faktorů ovlivňujících dědičnost lidskou: „U rostlin nepovažujeme studium to za skončené, u člověka dle pravidel dědičnosti chceme již vyslovovati společenské zákony“ (tamtéž). V podobném duchu se nese také kritika biologa Vladislava Růžičky (1870-1934)²⁸, který arbitrárnost posuzování vlivu dědičnosti „slabomyslnosti“ a jiných „chorob“ dokládá tvrzením, že „i kdyby bylo lze snad zjistiti, je-li nějaká pathogenní vlohá dědičná, i snad je-li vlohá ta dominantní či recesivní, i kdyby bylo snad lze určití podle pravidel Mendelových, u kolíka descendentů znak ten se musí objeviti – přece nepoví nikdy, zda-li u určitého potomka se objeví čili nic...“²⁹ (1915: 297). Ve výčtu kritik teorií o dědičnosti jednotlivých znaků (které byly propagovány zvláště anglickými a americkými eugeniky), bych mohla pokračovat dále. Čeští odborníci tyto závěry „odráželi“ i přesto (a právě

²⁸ Autora knihy *Biologické základy eugeniky* (pozn. AČ).

²⁹ Tento argument je validní do dnešních dnů, ačkoliv se na něj v prenatální genetické diagnostice zpravidla nebere zřetel – rozhodnutí o ukončení těhotenství jsou většinou činěna na základě pravděpodobnosti projevení se určitého (nežádoucího) znaku. O tomto podrobně viz Waldschmidt, Anne. „Kdo je normální? Kdo je deviantní?“ In Kolářová, Kateřina (ed.). 2012. *Jinakost – postižení – kritika*. Praha: Sociologické nakladatelství.

proto), že na tyto otázky nenalézali uspokojivé odpovědi. To, že se o tématu dědičnosti inteligence a „slabomyslnosti“ vedly disputace v celé šíři zkoumaného materiálu, chápu jako důkaz schopnosti kritického přemýšlení a demokratické povahy *Revue*, které takovou diskuzi zprostředkovávalo. Domnívám se, že právě tyto debaty částečně přispěly k tomu, že v českém prostředí nikdy nedošlo k „radikalizaci“ eugenického hnutí, a že se u nás nikdy neuplatnila jiná než adaptivní eugenika.

Česká eugenická společnost si kladla za cíl systematické studium dědičnosti, čehož měla dosáhnout především rozsáhlým sběrem statistických dat. V roce 1917 přednesli členové své podněty a požadavky ministru veřejného zdravotnictví Janu Horbaczewskému (*Revue* 1917: 434-437). Vyzdvihovali především potřebu zavedení nových institucí, konkrétně „Ústav[u] pro výzkum vývojové mechaniky člověka“, „Ústav[u] (příp. oddělení, pozn. AČ) pro výzkum duševního vývoje člověka“, a „Ústav[u] pro výzkum dědičnosti u člověka“ (tamtéž: 435). Česká eugenika procházela vývojovými stadii popsané Fangerau (2008: 159), od založení odborného časopisu (u nás inkorporace podstatné části do časopisu medicínského), přes založení odborné společnosti³⁰, po institucionalizaci na státní úrovni (Československý ústav pro národní eugeniku). Tento vývoj umožnil jednak popularizaci eugenických myšlenek a propůjčení vědeckého statusu tomuto hnutí, a také jeho postupné prorůstání do státních struktur.

O tom, že se eugenika stala mocným nástrojem biopolitiky, svědčí snaha o sběr co největšího množství statistických a genealogických dat – dohledu nad těly „zdravými“ a „nemocnými“, jako „podklad[u] pro různé praktické a zákonodárně-správní počiny“ (*Revue* 1917: 435). Kromě ambice prosazovat různá legislativní opatření (například tolik propagovanou „eugenickou revisi sňatkovou“), směřují také eugenické snahy k širší „kulturní osvětě“ národa.

Prosíme dále Vaší Excellenci, aby ministerstvem veřejného zdravotnictví podpořeno bylo nejširším způsobem poučení lidu tak, aby v nejširších vrstvách bylo vzbuzeno vědomí významu snah o ochranu a zvýšení zdatnosti populace jakožto jedné ze základních podmínek zdárného kulturního života a rozvoje a to poučnými letáky při různých příležitostech (zrození dítěte, sňatek, prohlášení plnoletosti), pořádáním populárních přednášek a podporou příslušné literatury. (tamtéž: 436).

³⁰ Viz příloha č. 1: Stanovy České eugenické společnosti.

Navzdory snaze o rozšíření eugenických myšlenek mezi širokou veřejnost, a nového otevření debat o sterilizaci ve 30. letech (včetně vypracování návrhu zákona) (Šimůnek, 2012), začalo eugenické hnutí po Druhé světové válce ztrácet na intenzitě, resp. se plynule „přetavilo“ ve studium genetiky. Ačkoliv se neuplatnila žádná restriktivní opatření, která byla členy hnutí navrhována, přece nám tyto tendence mohou dát představu o vztahu (nejen eugenické) společnosti k ne/způsobilosti. Dále tento kontext ukazuje, že představa „zdravého“ těla se odvozovala hlavně od schopnosti uplatnění na trhu práce, a podílu na ekonomickém vývoji národního státu. Podle stejné logiky se také určuje jeho „hodnota“, proto existovaly snahy „degenerovaným“ (tj. nenormativním) jedincům zabránit v účasti na reprodukci.

5. „Vynález“ intelligence

5.1. Současné popisy konceptu intelligence

Intelligence. Z lat. *intelligentia* [od slova] *intelligere*, nověji *intellegere*, [znamená] ‚rozumět, chápat‘ doslova ‚vybírat si (mezi možnostmi)‘ (Rejzek, 2015: 264).

Je zajímavé, že etymologický základ slova *intelligence* jako by předznamenával jeho další osud. Chceme-li najít definici intelligence, jsme nuceni/y skutečně ‚vybírat mezi možnostmi‘. Pojem, který měl ‚přinést řád‘ do dosavadního uvažování o mentální ne/způsobivosti využitím ‚exaktních‘ metod, se paradoxně stal signifikantním právě svou roztržičností. S trochou nadsázky lze říci, že co autor/ka, to jiná definice intelligence. Proto se dnes již většinou nehovoří o inteligenci jako o jakési entitě – její místo zaujaly jednotlivé ‚teorie intelligence‘. Takových teorií je skutečně mnoho, a již se jim podrobně věnovaly jiné diplomové práce³¹, nebudu se jimi tedy zde podrobně zabírat. Objevuje se také dělení na inteligenci *praktickou, sociální, emoční*, atp. (Blatný, 2010: 95-101). Pro orientaci v různých konceptualizacích intelligence považuji za nejužitečnější rozdělení Anny T. Cianciolo a Roberta J. Sternberga na sedm ‚metafor‘ intelligence. Tyto metafory slouží jako vodítka pro pochopení různých způsobů uvažování o inteligenci (historických i současných), a s tím spojeného vědeckého výzkumu, testování a vyhodnocování výsledků (2004). Zde krátké shrnutí.

Geografická metafora

Tak jako kartografové/ky zanáší jednotlivá místa do map, tak se přístupy geografické metafory snaží co nejpřesněji strukturovat lidskou mysl, a vytváří tak mapy ‚mentální‘. Vychází z raných uvažování o inteligenci jakožto jediné veličiny (*general ability*)³², která byla později transformována do hierarchických ‚map‘ (od obecných ke specifickému schopnostem).

³¹ např. Kotlín, Roman. 2013. *Teorie intelligence a jejich význam pro pedagogickou praxi*. Nepublikovaná diplomová práce. České Budějovice: TF, Jihočeská univerzita.

Šalenová, Eva. 2007. *Intelligence*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: FF MU.

³² Historií měření intelligence se věnuji níže.

Výpočetní metafora

Výpočetní metafora představuje takové přístupy, které se snaží determinovat nervové stimuly v mozku, jednotlivé kognitivní funkce ad., téměř s počítačovou přesností. Využívá k tomu také IT výrazy jako např. „zpracování informací“ (*information processing*), a s rozvojem technologií také doslova využívá počítačové systémy nejen k simulaci řešení úloh, ale také k vyhodnocování výsledků. Opírá se o východiska kognitivní vědy, a snaží se při tom uchopit „podstatu“ inteligence, ale také důvod, proč je u každého člověka jiná.

Biologická metafora

Klade si stejné otázky jako *výpočetní metafora*, odpovědi na ně však hledá skrze biologii – ve struktuře mozku. Zkoumá to, jaké mají biologické odlišnosti ve velikosti a váze mozku, a dalších neurologických charakteristikách, vliv na výsledky v inteligenčních testech. Jako podklady pro svá zkoumání využívá východiska geografické i výpočetní metafory. Historicky byla biologická metafora reprezentována kranio-metrií a měřením/vážením mozků, v současnosti využívá technologie EEG, PET, a magnetickou rezonanci.

Epistemologická metafora

Přístupy této metafory se zabývají způsoby získávání vědomostí. Jsou založeny na vývojové psychologii Jeana Piageta – zkoumají vliv způsobu vytváření struktur poznávání a konstrukce mentálních procesů na vývoj inteligence. Představa inteligence jako nositelky konkrétních vlastností v rámci jednotlivých vývojových fází, byla však předmětem kritiky kvůli její „statičnosti“. To, že vývoj inteligence je spíše fluidním jevem, mají reflektovat přístupy sociologické.

Sociologická metafora

Tato metafora vychází především z psychologie Lva Vygotského, chápající kulturu jako základ pro intelektuální vývoj (ta jej utváří „skrze *psychologické nástroje* jazyka, obraznosti, stylů myšlení“, aj.) (tamtéž: 19; zvýraznění v originále). Kulturní významové rámce, jimž jsou jedinci vystaveni jako děti, mají, dle této teorie, významný vliv na celkový intelektuální vývoj, který je, v závislosti na těchto vlivech, u každé/ho odlišný. Jako klíčové jsou chápány sociální vlivy rodiny a školy.

Antropologická metafora

Přístupy této metafory jdou více „do hloubky“ v otázkách toho, co to vlastně znamená „být inteligentní“. Inteligenci chápou jako kulturně podmíněný koncept, proto také upozorňují na nedostatky „předpojatých“ (*culturally biased*) testů – každá „kultura“ si cení jiných schopností, a proto není možné aplikovat stejné testy na všechny. Tyto přístupy se nicméně nezabývají otázkami, proč se liší intelektuální schopnosti uvnitř jedné „kultury“, a jak vlivy prostředí ovlivňují intelektuální vývoj (tamtéž: 25).

Metafora systémů

Tato metafora chápe inteligenci jako systém stávající z mnoha částí: „počítače, národní vlády, dokonce živé věci, to všechno jsou příklady systémů“ (tamtéž: 25). Patří sem například *Gardnerova teorie mnoha inteligencí* (autor předkládá 8 na sobě nezávislých „typů“ inteligence), *Sternbergova triarchická teorie inteligence* (to, co nazývá autor „úspěšnou inteligencí“, má být výsledkem ideálního vybalancování tří složek: analytické, kreativní, a praktické), *Ceciho bioekologický model inteligence* (pracuje s tzv. kognitivními potenciály, které dále interagují s učením i vlivy prostředí, a vytváří tak jednotlivá unikátní intelektuální uspořádání) (tamtéž: 25-29).

Toto představení metafor Cianciolo a Sternberga ilustruje to, s jakou nejednoznačností se koncept inteligence „potýká“ do dnešních dnů. Kromě toho zvláště testování inteligence dodnes doprovází kontroverze. Kritici a kritičky inteligenčních testů například upozorňují na to, že testy mohou poukázat „pouze“ na znalost dominantní kultury a jejích významových vzorců. Další kritika míří k samotné podstatě toho, co se měří, neboť většina testů se opírá o geografickou metodu, a měří inteligenci jako abstraktní obecnou schopnost, a nerespektuje tak (domnělou) komplexnost inteligence nebo teorie mnoha inteligencí (tamtéž: 54).

Nyní se však vrátím zpět k historickému exkurzu do doby počátku 20. století, kdy byla vytvořena první inteligenční stupnice, jako výsledek série měření inteligence. Bez ní by, jak se domnívám, koncept inteligence nikdy nezískal takovou „prestíž“, jaké se těší dodnes. Je to právě kombinace pozitivistické poptávky po „objektivních“ měřitelných hodnotách, rozvoje statistiky, a v neposlední řadě eugenických východisek „dědičnosti degenerace“, které koncept inteligence rozšířily do různých vědeckých oblastí.

5.2. Alfred Binet a uvedení testů inteligence

Tak jako u žádné dějinné události, ani zde nelze načrtnout přesná hranice oddělující období „měření lebek“ od období psychologického testování inteligence, které ostatně trvá dodnes. Přelom 19. a 20. století byl ve znamení ne zcela konzistentních měření jednotlivých „složek“ inteligence, jako jsou paměť, pohotovost, ad.³³, přičemž zároveň byla stále prováděna kranio-metrická šetření – jim se věnoval i samotný „otec“ testů inteligence, francouzský psycholog Alfred Binet (1857-1911). Na rozdíl od ostatních kranio-logů, (které jsem zmiňovala výše), byl však Binet schopný včas rozpoznat a přiznat svoji zaujatost, která vedla k ovlivňování výsledků jeho výzkumů. Jak píše v roce 1900: „Obával jsem se, že se při poměřování hlav s úmyslem najít rozdíly v objemu mezi těmi více či méně inteligentními nevědomě a v dobré víře dopustím posunu tak, že budu dostávat větší rozměry pro hlavy oduševnělé a menší pro ty méně nadané“ (Binet in Gould, 1997: 167). Taková reflexe mu umožnila na zbytek svého života obrátit pozornost k psychologii, a když byl potom v roce 1904 požádán ministrem školství o vytvoření mechanismu pro zefektivnění výuky na francouzských školách, vytvořil sérii úkolů, známých později jako testy inteligence. Jednotlivé úkoly byly vždy přiřazeny k určitému věku³⁴, a v návaznosti na posouzení jejich ne/zvládnutí, byl dětem přisouzen k jejich skutečnému věku také věk „mentální“. Podílem těchto dvou veličin je, podle návrhu německého psychologa Williama Sterna z r. 1912, inteligenční kvocient neboli IQ (tamtéž: 169). Gould zdůrazňuje Binetovy motivace, ale také obavy, které jako kdyby předpovídaly budoucnost jeho testů. Binet mnohokrát zdůrazňoval, že test má sloužit jako „hrubé empirické vodítko“ (tamtéž: 170), a má sloužit pouze konkrétnímu, praktickému účelu. Nepřipouštěl možnost přiřknutí nějakého čísla (výsledku měření) dítěti jako nesmazatelného stigmatu – vyjadřoval obavu ze změny přístupu rodičů i učitelů/ek takového dítěte, což potenciálně může ovlivnit jeho celkový vývoj. Jelikož se jednalo „pouze“ o praktickou pomůcku, neměl Binet ambice pátrat po „podstatě“ inteligence – nechtěl tak zkoumat ani příčiny daného stavu, ani vytvářet prognózy do budoucnosti (tamtéž: 171-172). Dobře si uvědomoval, jaké nebezpečí stojí za „zpředmětněním“ inteligence – proto varoval před tím, aby stav, vyjádřený naměřenými hodnotami, byl chápán jako něco nezvratného, nebo dokonce vrozeného. Binet zemřel

³³ Taková měření prováděl například Francis Galton (Gould, 1997: 168).

³⁴ Tyto úkoly neměly nikdy zkoumat schopnosti získané vyučováním, pozn. AČ.

moc brzy na to, aby stačil dohlédnout nebo korigovat dosah jím vytvořené metody testování. Smutným paradoxem zůstává, že jeho obavy se začaly brzy po jeho smrti naplňovat, zejména v rukou amerických psychologů a eugeniků.

Po smrti Bineta se testy „Binet-Simonovy“ (podle jeho spolupracovníka Theodora Simona, který se podílel na jeho výzkumech a poslední korekci inteligenční škály) staly podkladem pro mnoho dalších modifikací, a od svého původního pedagogicko-psychologického účelu se začaly čím dál tím více vzdalovat. Stalo se tak zvláště díky dvěma „mýtům“, kterými byly debaty o inteligenci (zvláště v americkém prostředí) „opředeny“. Jednalo se jednak o „zpředmětnění“ (reifikaci) – představě o „obecné inteligenci“ jakožto měřitelné entity sídlící v mozku, a víru v dědičnost (hereditarismus) (tamtéž: 175). Ti vědci, kteří byli vedeni dobovými eugenickými diskursy a kranio-metrickými východisky (viz výše), měli tendenci zaměřovat „dědičnost“ s „nevyhnutelností“, a zároveň vytvářet teorie o „skupinové“ dědičnosti, přičemž inteligenční testy jim sloužily jako nástroj pro „potvrzení“ jejich předsudků – proto Gould hovoří doslova o „zneužití Binetových úmyslů“ (tamtéž: 174-175).

5.3. Inteligenční testy jako nástroje pro rasovou, genderovou, a třídní diskriminaci v USA

Jedním z prvních popularizátorů systému Binetova měření byl americký psycholog Henry H. Goddard (1866-1957). Na jeho základě vytvořil novou kategorii postižení – *morony*³⁵. Ti stáli na pomyslné přímce těsně „pod normálem“; jejich „mentální věk“ se pohyboval mezi 8 a 12 lety. Odvolávaje se na hereditarismus podložený Mendelovými zákony o dědičnosti, považoval Goddard tyto jedince za „vrozeně defektní“, a na rozdíl od „idiotů“ a „imbecilů“ (jejichž „mentální věk“ dosahoval nejvýše 7 let) podle něj představovali společenskou „hrozbu“ tím, že mezi nimi docházelo k četnému rozmnožování (tamtéž: 178-179). Z této skupiny se navíc údajně nejvíce „rekrutovali“ alkoholici, prostitutky, a další „morálně zpustlí“ jedinci ohrožující „zdravé kolektivní tělo“ národa a „rasy“. Navrhoval proto jejich izolaci v koloniích a zákaz rozmnožování (tamtéž: 184). Na genderovou distinkci v hodnocení ne/způsobivosti

³⁵ Z angl. *moron*, výraz se „vžil“ jako nadávka nebo urážka, podobně jako jeho české ekvivalenty *debil*, *idiot*, původně také vycházející z klasifikace tzv. slabomyslných ze stejného období, pozn. autorky.

v rámci kategorie „moronů“, upozorňuje Licia Carlson. Hodnocení domnělé „morální defektivnosti“ dopadalo na ženy, jakožto symboly prokreace, intenzivněji než na muže (2010: 57-62). Nemanželské dítě tak bylo potenciálním důvodem pro diagnostiku „slabomyslnosti“, stejně tak znaky nenormativního sexuálního chování. Žena a její sexualita se stala terčem disciplinačních praktik a institucionálního dohledu – tzv. slabomyslná žena byla na počátku 20. století byla charakterizována jako „zranitelná a pasivní“, což údajně znamenalo zvýšenou náchylnost k sexuálním „svodům“ mimo instituci (tamtéž). Carlson také zdůrazňuje vliv uvedení IQ testů na životní osudy celé této skupiny „moronů“, která byla do té doby (tj. před zavedením „normální“ hodnoty IQ) „neviditelná“ (tamtéž: 60).

Neohraničená kategorie „moronů“ měla také rasový podtext, na který poukazuje Gould. Týká se zvláště zřízení „testovací komise“ na Ellis Islandu, která měla „podchytit“ příliv „moronů“ z řad imigrantů/ek přijíždějících do USA. Výsledky těchto testů měly sloužit jako východiska pro (Goddardem) navrhované legislativní změny, týkající se přijímání imigrantů/ek a jejich umístění ve společnosti (1997: 186). Goddard později všechna svá stanoviska o dědičnosti „slabomyslnosti“ a uzavírání „moronů“ do ústavů odvolal (tamtéž).

Americký psycholog Lewis Terman (1877-1956) provedl první masivní vlnu školského testování na základě testů IQ v USA (tamtéž: 199). Podle Goulda byl přesvědčený o „spolehlivosti“ testů – chápal je jako dokonce jako nástroje pro vytvoření „spravedlivé společnosti“ (tamtéž). Toho chtěl Terman docílit jednak dohledem nad osobami „méněcennými“ a zabráněním jejich rozmnožování, a jednak funkčním rozdělením osob do jednotlivých zaměstnání, na základě jejich IQ. Každé zaměstnání má mít určenou „minimální hranici“ IQ, a rozdělení má být pouze „důsledkem“ biologické determinace lidí (tamtéž: 200-201). Termanovým nejznámějším dílem je *Genetic Studies of Genius*, které svým obsahem navazuje na logiku korelace „významný muž“ – vysoká inteligence, kterou se zabývá výše v souvislosti s kranioметриí. V této studii dochází k ex post měření inteligence u význačných osobností, na základě dostupných biografických informací. Podobně jako u kranioметриckých měření, i zde dochází k arbitrárnímu výběru dat i interpretaci výsledků, bez dodržování konzistentní metody. Gould doslova píše, že se tato kniha „řadí mezi největší kuriozity i v rámci panoptika absurdních pojednání“ (tamtéž: 203). Stejně jako Goddard, i Terman zastává hereditární teorii, z čehož vyvozuje rozdíly mezi různými skupinami. Zabývá se zvláště sociálním prostředím jedinců – to je chápáno jako „přirozený“ důsledek (ne příčina) nízké či vysoké

intelligence. A konečně, stejně jako Goddard, i Terman od 30. let všechny své předchozí postuláty koriguje, a částečně odvolává (tamtéž: 207-211).

Gould ukazuje příklady extrémního „uchopení“ konceptu intelligence, a inteligenčního testování, jako silného disciplinačního nástroje. Tyto příklady ukazují průnik raného měření IQ s rasistickými, genderovými, a třídními předpoklady vědeckých „autorit“ a tvůrců diskurzu. Testy intelligence nahradily kraniologická měření – tyto příklady však ukazují, že v mnoha případech se testy staly pouze „modernějším“ nástrojem pro legitimizaci nerovného společenského uspořádání, a pro poskytnutí „vědeckého“ základu pro rasismus a odpor k přistěhovalcům. V analýze českých zdrojů mě proto bude zajímat také to, jestli se tato tendence potvrdí také v českých odborných debatách. Dále se zde setkáváme s teoriemi o „zpředmětnění“ intelligence, které stály za úvahami o její dědičnosti, případně o dědičnosti „slabomyslnosti“. Tyto úvahy se staly klíčové nejen pro eugenickou rétoriku o „degeneraci“, ale také byly základem pro zavádění různých opatření, které měly množení „degenerovaného“ genu zamezit, a přispět tak k vytváření „zdravého kolektivního těla“, nebo, použijí-li eugenickou rétoriku, k „zušlechtění lidstva“. Vztah českých odborníků ke vztahu dědičnosti intelligence tak bude podstatnou částí následující analýzy.

6. Hledání definice inteligence v českém odborném diskurzu

Tato část je zaměřena na analýzu článků v časopisech *Pedagogické rozhledy* (1888-1932) a *Úchylná mládež* (1925-1944), přičemž půjde o původní texty českých autorů. Cílem je vytvořit ucelený obraz toho, jak se v českém odborném prostředí koncept inteligence tematizoval. Jelikož se téma, nastíněné v názvu kapitoly, nejvíce objevovalo v pedagogických debatách v souvislosti se školním vzděláváním, dovoluji si ještě před samotnou analýzou na tomto místě stručně načrtnout historický kontext české pedagogiky ve zkoumaném období.

6.1. „Století dítěte“

Na konci 19. století, kde moje analýza začíná, se pedagogika nachází v situaci, kdy je již zavedena osmiletá školní povinnost, a je kladen důraz na zkvalitňování výuky jak rozšiřováním obsahu (zaváděním nových předmětů), tak odborným vzděláváním učitelů a učitelek³⁶ (Kasper, Kasperová, 2008: 97). V tomto období také dochází k rozdělení Karlovo-Ferdinandovy univerzity na její českou a německou část, a zároveň k širšímu „rozchod[u] české a německé národnosti [...] jak v politické, tak i společensko-kulturní oblasti (tamtéž: 98). Právě vymezení se vůči „centralizující školské politice, která [...] měla zároveň i germanizační tendenci“ (Vojtko, 2010: 15) bylo jedním z podnětů pro vznik reformních pedagogických hnutí, která si získala svůj vliv v českém pedagogickém myšlení 1. poloviny 20. století.

Mezi další podněty patřil významný vliv zahraničních pedagožek Marie Montessori (1870-1952)³⁷, Helen Parkhurst (1886-1973)³⁸, pedagoga Johna Deweyho (1859-1952)³⁹, nejvíce však švédské feministické aktivistky, spisovatelky a pedagožky

³⁶ Na základě tzv. Hasnerova zákona (říšského školního zákona) z r. 1869, nově vznikají čtyřleté učitelské ústavy s maturitou (Kasper, Kasperová, 2008: 97).

³⁷ Italská pedagožka a doktorka, svou metodu opírala především o „přirozený zájem objevovat své okolí“, využívala především senzoricích podnětů k rozvoji smyslového vnímání (Vojtko, 2010: 14).

³⁸ Americká pedagožka, základem jejího konceptu výchovy je úmluva mezi učitelem a žákem o plnění učební látky, metoda založena na „princip[u] svobody, samočinnosti, odpovědnosti a spolupráce (Vojtko, 2010: 14).

³⁹ Americký pedagog, zastávající tzv. „pragmatické pedagogiky“, založené na příklonu výuky k „reálnému životu a jeho skutečným potřebám“ (Vojtko, 2010: 14).

Ellen Key (1846-1936), jejíž kniha *Století dítěte* (vydaná v r. 1900) se stala tehdejším (nejen) pedagogickým „best-sellerem“⁴⁰. Tato kniha, která byla přeložena do češtiny již v roce 1901, se stala tak velkým počinem nejen kvůli svému „revolučnímu“ pojetí výchovy, založeného na individualitě každého dítěte⁴¹, ale také kvůli svému filosofickému a sociálně-politickému přesahu. Vyzdvihovala například nutnost zajištění důstojných životních podmínek pro děti a jejich matky, pro něž navrhovala konkrétní opatření (Vojtko, 2010: 12). Zároveň chápala pedagogiku jako základ sociální obnovy, tj. věřila, že společnost lze „zlepšit“ tím, že se bude klást důraz právě na kvalitní vzdělání dětí, včetně zajištění vhodných poměrů pro jejich výchovu (Rýdl, 2016: 56). O zmíněném přesahu a rozmanitosti textu svědčí úryvek z úvodu k českému překladu⁴²:

Ellen Keyová jako reformátorka sociální nepřijímá socialismus jako cíl, nýbrž pouze jako přechodný prostředek. Žádá potlačení soukromého vlastnictví, žádá svobodu ženy, staví se proti velké centralisaci, ale chce malé, neodvislé skupiny, kde by k platnosti přišly vyšší jednotky rozumové; přijímá tedy ideál liberální, ale navrhuje postup anarchistický. Blíží se individualistické filosofii Ibsenově přijímá i nadčlověka Nietzscheova, stojí však na stanovisku, že nadčlověk přijde, až nebude davu; proto je třeba, aby dav zindividualizoval se vzděláním duchovním a mravním (Key, 1901: 4).

V neposlední řadě byla podnětem pro rozvoj reformní pedagogiky kritika tzv. Herbartismu, ačkoliv mířila, podle Vojtky, spíše na pokračovatele Johanna Friedricha Herbarta (1776-1841), kteří jeho dílo zcela nepochopili, a prosazovali rigidnost a přísné metody ve výuce. Mimo to byla Herbartova pedagogika považována za „starou, tradiční“, tj. představovala vídeňskou politiku – vymezení se vůči ní tedy přinášelo i „národnostně emancipační a státotvorný nádech“ (2010: 15-17). „Čerstvý vítr“ do poněkud zkosnatělého způsobu vyučování (z pohledu tehdejších pedagogů) mělo přinést zakládání alternativních reformních škol. Těch bylo podle Šmahelové ve 20. a 30. letech více než padesát, a byly buďto řízené státem, nebo vedené pedagogy „nadšenci“ (mezi tyto patří například pedagog Eduard Štorch, nebo ředitel Jedličkova ústavu František

⁴⁰ Vojtko uvádí, že v němčině byla kniha během šesti let vydána čtrnáctkrát (2010: 12).

⁴¹ Představovala vizi školy bez samostatných tříd, se zahradou a „pracovními místnostmi“ (Vojtko, 2010: 13). Key odmítala tělesné tresty a známkování, prosazovala „metodicky i zájmově diferencovanou školu (Rýdl, 2016: 56).

⁴² V češtině jako *Škola budoucnosti* (pozn. AČ).

Bakule) (Šmahelová, 2008: 76-77). Čeští propagátoři reformního hnutí se inspirovali poznatky ze zahraničí, které potom transformovali do kontextu československého školství, nebo na jejich základě vytvářeli metody úplně nové. Jejich výstupy byly publikovány v odborných časopisech, a svůj ohlas získaly i v zahraničí. Šmahelová dodává, že díky tomuto hnutí „[d]ošlo k velké aktivizaci českého učitelstva a ke zkvalitnění celého našeho školství“ (2008: 90).

Souběžně s reformní pedagogikou se vyvíjela také pedagogika experimentální (pozitivistická), spoléhající na užívání „exaktních“ metod (např. právě testů inteligence). Tyto dvě však přitom nemusely nutně být ve vzájemném antagonismu, naopak na sebe mohly v mnohém navazovat. Svědčí o tom také fakt, že jeden z nejsilnějších propagátorů experimentální pedagogiky, Václav Příhoda (1889-1979), byl zároveň autorem *Organizačního a učebního plánu reformních škol* (Šmahelová, 2008: 88). Postihnout cele směry v československé pedagogice ale není, jak popisuje Svatoš, vůbec snadné: „na rozdíl od předchozích období bylo 20. století typické také tím, že vedle sebe současně existovaly různé výchovné přístupy, často zásadně od sebe odlišné [...] [N]ěkteré pedagogické přístupy se snažily o integritu s předchozími (historicky staršími) pojetími, jiné historickou kontinuitu programově odmítaly a vystavěly svá výchovná paradigmatata na aktuálním vidění a současných potřebách [...]“ (Svatoš, s.d.: 1).

Jak vidno, rozvoji reformní pedagogiky „přála“ na začátku 20. století doba i situace. Vliv zahraničních návrhů alternativního vzdělání a snaha „vymanit se“ z vlivu vídeňské školské politiky vytvořily v českém prostředí základnu nejen pro rozvoj individualistického přístupu v pedagogice, ale také pro bezprecedentní zájem „o dítě“, který vyústil ve vznik vědních oborů pedologie, pedopsychologie, v souvislosti s vývojem speciální pedagogiky také pedopsychopatologie, a v založení Pedologického ústavu hlavního města Prahy.

6.2. Měření inteligence vs. pedagogická expertiza

Otázka toho, zda jsou tzv. intelektuální schopnosti „zděděné“ nebo „získané“, je předmětem nesčetného množství disputací již po staletí. Vzpomeňme, že zvláště během 18. a 19. století „potrápila“ mnoho představitelů/ek vědeckého rasismu, jejichž předem vytvořené představy o rasové, genderové, a třídní inferioritě skupin, vedly k manipulaci naměřených dat a dezinterpretaci výsledků. I na tomto místě bych chtěla znovu připomenout, že měření inteligence navazuje na kranioometrii a na její teoretická

východiska, přičemž lokalizovat „sídlo“ inteligence v mozku a dokázat jeho dědičnost, se zdá být úkolem podobně „složitým“ jako určení intelektuálních schopností na základě tvaru nebo váhy lebky. Otázkou „dědičnosti“ a „vnějších vlivů“ se zabývali/y také pedagogové a pedagožky, jejich motivace však byly zcela jiné: promýšlet možnosti co nejefektivnějšího pedagogického působení s přihlédnutím na individualitu každého dítěte. Johann Friedrich Herbart, již zmiňovaný významný německý pedagog, věřil, že dochází ke vzájemnému působení „vnějších“ i „vnitřních“ dispozic – jejich podíl v jeho pojetí vyjadřuje termín *vychovatelnost*, tj. „míra přístupnosti žáka pedagogickému vlivu“ (Vojtko, 2010: 17). Z Vojtkovy interpretace Herbartovy pedagogiky vyplývá, že nebylo nutné ani žádoucí stavět tyto dva „póly“ proti sobě. Důležité je pochopit, že existují nějaké individuální výchozí podmínky, na které je nutné při pedagogickém působení brát zřetel – to, jestli jsou tyto „vrozené“ nebo „získané“, není podstatné (2010: 17).

Prakticky totožný význam můžeme vidět u pojmu *vzdělatelnost*⁴³, který užívá Gustav Adolf Lindner (1828-1887), jeden z nejvýznamnějších českých pedagogů, a mimo jiné následovník Herbartů: „Vzdělatelnost' jest poddajnost' naproti vnějším vlivům ku zvýšení vlastní hodnoty vzdělavatelného“ (Lindner, 1890: 85). Zde se tedy také jedná o jisté „předpoklady“, které by měli/y pedagogové a pedagožky ve svém vzdělávacím působení zohlednit, ne však k nim přistupovat jako k determinujícím, a tedy nezvratným, znakům. Lindner dodává, že „přirozené vlohy [člověka] obmezují činnost' vychovatelovu jenom tak, jako jakost' dřeva práci řezbářovu“ (1890: 88). Z dostupných zdrojů vyplývá, že česká pedagogická „tradice“ individualismu ve výchově sahala minimálně do období konce 19. století – měla tedy zřejmě svůj základ ještě před pedagogickým reformismem, inspirovaným zahraničními „populárními“ schémata 1. poloviny 20. století. Herbart i Lindner publikují v době, kdy na české území ještě koncept inteligence „nedoputoval“ (nebo se přinejmenším zatím neetabloval), proto zmiňují pojmy *vychovatelnost* a *vzdělatelnost*, které pro ně vystihovaly vyústění oné debaty „vnějších“ a „vnitřních“ vlivů, a které jim umožňovaly vystihnout podstatu pedagogického působení. Co mě bude zajímat v následujícím textu, je především to, jestli/jak „uvedení“ pojmu inteligence změnilo vnímání této otázky, a jak tehdejší čeští pedagogové na koncept reagovali v závislosti na individualistickou tradici.

⁴³ V originále „vzdělatelnost“ (pozn. AČ).

Vzhledem k tomu, že jednoznačná definice inteligence (jak vysvětluji v teoretické části) nebyla obecně přijata do dnešních dnů, je důležité se zastavit u toho, jaké definice byly preferovány v českých pedagogických kruzích. Nejvíce debatovaným tématem byl spor dvou analytických přístupů k problému „podstaty“ inteligence: první zjednodušeně označuji jako teorii „složek inteligence“ (tj. jako souboru mnoha schopností, vlastností), a druhý je vyjádřený jedinou měřitelnou veličinou, tzv. generálním faktorem. Dovolím si zde další krátkou odbočku, abych uvedla do kontextu, co se oním „generálním faktorem“ myslí.

Intelligenční kvocient, známěji IQ, má svůj základ v metodě Binet-Simonově. Ta předpokládala pro každý rok určitý „mentální“ věk, který ověřovala sérií testů. IQ bylo navrženo W. Sternem jako výsledek podílu věku „mentálního“ a věku chronologického (Gould, 1997: 169). O tom, jak byla metoda, která byla původně zamýšlena jako praktická pomůcka pro zefektivnění výuky na francouzských školách, „zneužita“ americkými psychology, již referuji výše. Nyní však krátce zmíním, jak inspirovala britského psychologa a statistika Charlese Spearmana. Ten, v období nevídaného rozmachu statistiky, začal měřit korelace mezi jednotlivými testy inteligence⁴⁴. Na základě jejich výsledků přišel s teorií „obecné inteligence“ (*general intelligence/ability*), která byla následně zpředmětněna do konkrétní veličiny *g* (tu právě čeští pedagogové nazývají oním „generálním faktorem“) (tamtéž: 273). Do této nové veličiny byly vkládány nemalé naděje, mohla totiž zařadit psychologii mezi respektované „tvrdé“ vědy (tamtéž: 279). Tato veličina měla údajně svůj biologický základ, a Spearman brzy začal vyjadřovat apel na fyziology k přesné lokalizaci toho, o čem byl přesvědčen, že je určitou „energií“ v mozkové kůře (tamtéž: 283). Cílem snahy o nalezení biologické podstaty *generálního faktoru* bylo vytvoření teorie o dědičnosti tohoto „znaku“. Spearmanova teorie, ačkoliv byla jejím autorem později odvolána, se tak stala „vědeckým“ základem pro eugenické snahy a diskriminační praktiky.

Nyní se ale vraťme zpět k tomu, jak na zmíněný *generální faktor* reagovali čeští pedagogové v *Rozhledech*. O tom, že byli o problematice dobře informováni, svědčí velice podrobné popisy jednotlivých metod (včetně Spearmanovy) v řadě článků, které byly v některých případech dokonce doprovázeny pečlivými rozbory, podporujícími argumenty autorů. V zásadě je ale diskutován obecnější problém, který jsem již nastínila

⁴⁴ tj. korelace na základě výsledků dvou a více provedených testů (pozn. AČ).

výše. Je inteligence souborem různých vlastností, nebo je jejím základem jedna konkrétní schopnost? O tom, že najít onu definici není vůbec snadné, svědčí slova Gustava Tichého v jeho článku „Inteligence a prospěch“ z r. 1914:

Nechci zde užívat slova nadání, protože se týká jen určitého oboru a ne celkových schopností; ani chytrost neb vtipnost nevystihuje úplně, oč jde, neboť myslíme přitom spíše na praktickou stránku v prvním případě a na obratnost v nalézání více méně povrchních vztahů v druhém. Ještě méně je to paměť, s níž mnozí snadno zaměňují inteligenci; je sice jisto, že inteligence nemůže býti bez jakéhosi stupně všech těchto zvláštních psychických dispozicí, avšak tím se nevyčerpává nikterak. Je to šťastná výslednice jich, šťastná, poněvadž vede k novému zvláštnímu, osobitému a především tvůrčímu chápání okolí i námětů, zpracovávání jich vlastním plodným a účelným způsobem, adaptace a asimilace nové zkušenosti, dosti rychlá, že je vidět ‚chytrost‘, dosti samostatná, že vede k novým pojetím (1914: 587).

Jak je z citace patrné, Tichý se přiklání k teorii „složek inteligence“ – chápe ji jako soubor vlastností, který je originální pro každé individuum. Jedná se však o definici dosti vágní, nepodloženou žádnými konkrétními teoretickými východisky. K dalším posouzením dochází také v článcích poválečných. Jedním z nich je studie „Inteligence a její poměr ke školní klasifikaci“ Součka z r. 1922. Ten již vysvětluje podstatu Spearmanovy teorie a staví se k ní spíše zdrženlivě:

Celkem byl bych nakloněn souditi ze svých výsledků, že inteligence jest výslednicí velmi četných vloh elementárních, které vymykají se zatím přesnému zjišťování. Nepopírám ovšem, že existují někdy vysoká korelační čísla mezi jednotlivými těmito složkami, pokud jich dnes nedovedeme zkoumati, avšak přes to nepovažuji za nutnou k jejich vysvětlení hypotézu zvláštního „centrálního činitele“ (1922: 263).

Zde opět můžeme vidět, už jen z výběru slov („celkem bych byl nakloněn souditi“), že se jedná spíše o vyjádření soukromého názoru na danou problematiku, než o „odborné“ stanovisko. Ne, že by autor vyjadřoval nějakou ambici tuto „hádanku“ rozřešit – je si dobře vědom limitů „současného“ bádání v této oblasti, a nedostatku relevantních dat, a proto také celkem pragmaticky říká: „Myslím také, že s [...] řešením [otázky definice inteligence, pozn. AČ] bylo by zatím záhodno vyčkati, až budoucí psychologické bádání nás bezpečněji poučí. Dnes považoval bych pojem ‚inteligence‘ za

pojmem spíše praktický nežli vědecký a od definice nežádal bych zatím přesného vystižení, nýbrž jen to, aby prakticky vyhovovala“ (tamtéž: 260).

Ani Jan Machař nevytváří iluzi toho, že by současné poznatky mohly přinášet nějakou jednoznačnou odpověď na otázku „podstaty“ inteligence: „Tážeme-li se, co máme rozumětí inteligencí, dostaneme různé odpovědi, ale o žádné z nich nemůžeme říci že by byla definitivní“ (1923: 162). A opět, odkazuje se na Spearmana i na Sterna, přiklání se autor k chápání inteligence jakožto „souborn[ého] náz[vu] pro podivuhodnou souhru všech jednotlivých duševních činností v oblasti rozumové, zrovna jako v oblasti citové a volní jest takovým jevem temperament a charakter“ (tamtéž). V tomto případě se autor pouští do srovnání s podobně „abstraktními“ psychologickými pojmy, což nás může utvrzovat v pocitu dalšího „tápání ve tmě“ v otázce lokalizace inteligence, ať už v biologickém nebo psychologickém, případně matematickém systému. Světlo na tuto problematiku se snaží vnést také Stanislav Velinský ve své studii „Inteligence a teorie generálního faktoru“ z roku 1925. V ní podrobně popisuje Spearmanovu teorii, ale také Thompsonovu teorii skupinových faktorů. Čtenářkám a čtenářům analyticky vysvětluje krok za krokem principy, které stojí za teorií *generálního faktoru* a za výpočtem IQ. Začíná u korelací: „Určitou měrou je vlastně koeficient korelační mírou pravděpodobnosti, že druhá vlastnost (b) vyskytne se ve stejné míře jako první (a) pro totéž individuum“ (1925: 410). Zde naráží na Spearmanova měření korelací „předpokladů“ pro různé obory, z jejichž závislosti odvodil právě svou teorii o „obecné inteligenci“. Proti tomuto vztahu (korelací k inteligenci) vyjadřuje Velinský jisté námítky. Nevěří tomu, že by existovala taková proporcionalita „nadání“ ke všem oborům: „struktura mysli jeví se příliš strohou“ (tamtéž: 411). Naopak vznáší argument, že „nadání“ pro jeden obor bývá často na úkor „nadání“ pro obor jiný. Kromě toho se domnívá, že měření jednotlivých psychických výkonů také nemůže podat přesnou zprávu o „míře“ inteligence. Jako příklad uvádí paměť, již má každé individuum jinou, a jiným způsobem ji užívá: „některá individua typu více reproduktivního docilují vysokých úspěchů svou rozsáhlou povšechnou, či speciální pamětí, individua typu více produktivního bývají pamětně méně nadána, ale za to spíš své úspěchy dobývají si úsudkem [...]“ (tamtéž: 412). Autor proto nabádá, aby teorie *generálního faktoru* byla brána „s rezervou“. Kromě kritiky Spearmanovy teorie, se zabývá Velinský také epistemologickými limity v rámci definování inteligence – říká totiž, že definice (kterých je opravdu mnoho), často vznikají až po vytvoření testových škál, a z nich potom také vycházejí. Princip funguje i naopak – na základě různých definic se vytváří různé

testovací metody. To všechno poukazuje na „psychologickou bezplánovitost škál“ (tamtéž: 406).

Jak je z uvedeného patrné, pomyslný souboj „složky inteligence“ vs. *generální faktor* na poli českých pedagogicko-psychologických debat vyhrává teorie „složek“, tedy představy inteligence jakožto komplexního souboru různých schopností, vlastností a „předpokladů“, zcela originální pro každé individuum.

Dalším diskutovaným tématem na poli definování inteligence byl její vztah ke školnímu vzdělávání, tedy otázka toho, zda inteligence odpovídá pouze „vrozeným“ schopnostem nebo je formována vzděláním. To ve svém důsledku znovu kopíruje konflikt „vnitřních“ a „vnějších“ vlivů Herbarta a Lindnera. Zatímco tito dva pedagogové, působící v 19. století, se ještě otázkou inteligence nemuseli zabývat, a mohli tak dojít k jisté symbióze obou faktorů v jejich konceptech *vychovatelnosti* a *vzdělatelnosti*, pedagogové první poloviny 20. století byli ve „složitější“ situaci. Museli se vypořádávat s představou inteligence jako měřitelné jednotky, a právě úvahy o tom, „co se vlastně měří“ je kromě jiného neustále „nutily“ otázku jednotlivých vlivů problematizovat. O rozporu mezi mírou inteligence a školním prospěchem mluví například Souček:

Dobré žáky byli bychom snadno nakloněni považovati za inteligentní a špatné za méně inteligentní a naopak od inteligentních žáků očekávali bychom dobrý prospěch a od méně inteligentních prospěch špatný. V tomto případě kryl by se ovšem pojem inteligence skoro úplně s pojmem vědomostí, znalostí žákových. Z úvahy o tom, co rozumíme slovem „inteligence“, vidíme však, že tomu tak není a že slovem „inteligence“ označujeme něco jiného (1922: 260).

Jako jisté východisko chápe autor Sternovu interpretaci inteligence, jakožto schopnosti „přizpůsobiti vědomě své myšlení novým požadavkům“ (tamtéž: 260). Inteligence jakožto schopnost „přizpůsobit se“ totiž nutně neanticipuje školní vzdělání, a k podobné definici se přiklání také například Machař: „inteligence znamená jinými slovy schopnost účelně užití vědomostí v nové situaci“ (1923: 163).

Jen těžko si lze představit, že by se z inteligence stal takový fenomén, kdyby nevznikla metoda jejího měření. V takovém případě by se totiž jednalo „pouze“ o domněnku, o víru v její existenci. Je-li sestrojena přesná metodologie – může dojít i ke kvantifikaci jevu, který předtím neexistoval. Vzniká tak nová koncepce víry – v to, že

něco „lze“ změřit, a že výsledky měření jsou „objektivními fakty“. Zabývat se při zkoumání inteligence jejím měřením je tedy naprosto klíčové.

To, že Alfred Binet byl v českých odborných kruzích znám – a to nejen jako přední postava evropské psychologie a pedagogiky, ale také právě jako autor inteligenční stupnice – je dobře zřejmé jak z intenzity výskytu článků o jeho výzkumech a praxi, tak z množství odkazů a citací jeho díla. Někteří z českých odborníků se s ním osobně setkali a navázali s ním přátelský vztah, jak svědčí dojemná zpráva o jeho smrti v *Rozhledech*:

Měl jsem možnost osobně se seznámit se zesnulým, poznati i jeho srdečnost a vlídnou ochotu ke každému, kdo o psychologii se nějak interesoval; měli i jiní z Čechů (prof. dr. G. Tichý, dr. O. Chlup a. j.) možnost poznati ho ve styku přátelském. My zajisté všichni zachováme mu rádi milou vzpomínku povždy; ve vědě a práci psychologické čestné místo má zajištěno již dávno a bude tu Bineta vždy s náležitým respektem vzpomínáno (PR 1911: 299).

Nejedná se přitom pouze o recepci nekritickou – neznámý autor, zmiňující asi jako první v r. 1908 Binetovu metodu testování, například výběr otázek (mající za cíl určit stupeň inteligence u dětí) považuje za nevhodný⁴⁵ (PR 1908: 959), a obecně se autoři shodují, že stupnice bude muset být ještě mnohokrát revidována a dále vylepšována. Přesto ji všichni respektují minimálně jako významnou praktickou pomůcku, jejíž význam se má prohlubovat s přibývajícými testy a dalším ověřováním. Vzhledem k tomu, že se vytvoření definitivní podoby stupnice Binet nedožil (zemřel již roku 1911), a zároveň nikdo další odpovídajícím způsobem na jeho snahy nenavázal, byli čeští pedagogové a psychologové k testování skeptičtí, a to prakticky až do konce zkoumaného období, jak dokazuje výňatek z roku 1940: „Než bude možno jim [psychotechnikům] svěřiti důležitější funkci při určování, zda se někdo k něčemu hodí či nikoliv, uteče ještě mnoho vody, a do té doby je přílišné mluvení o této ‚vědě‘ při nejmenším – neopatrné“ (ÚM 1940: 146).

Vztah českých pedagogů ke konceptu inteligence byl tedy spíše ambivalentní: na jednu stranu nemohli fenomén měření inteligence, který začínal získávat věhlas u

⁴⁵ Autor zmiňuje tyto otázky: „1. Co děláš, když vidíš, že přijdeš pozdě do školy? 2. Co se dělá, když se zmešká vlak? 3. Co potká člověka, je-li líný a nechce pracovat? 4. Je-li člověk unaven a nemá-li dost peněz, aby si mohl sednouti do omnibusu, co činí?“ (PR 1908: 959).

odborné veřejnosti v Evropě i v Americe, jen tak ignorovat – výsledky zahraničních studií reflektovali ve svých člancích, a někteří z nich prováděli různé druhy měření vlastních. Na druhou stranu ale idea inteligence do jisté míry zpochybňovala jejich pedagogický vliv, zvláště pak úvahy o ní jako jediné „dědičné“ vlastnosti lokalizované v mozku. Pokud by bylo o intelektuální kapacitě definitivně rozhodnuto již při narození, pedagogické působení a individuální rozvoj by neměly takovou váhu, jaká jim byla do té doby přisuzována. Leitmotivem téměř všech kritik měření inteligence se tak stává právě konflikt „objektivního“ posouzení žáků a žákyň metodou testování vs. pedagogická expertiza založená na dlouhodobém pozorování individuálních odlišností a schopností. Například Otakar Chlup ve svém článku „Abnormální děti a zkoušky inteligence“ komentuje některé problematické aspekty metody testování, přičemž nejvíce zdůrazňuje nemožnost testu reflektovat „subjektivní stav zkoumaného dítěte“ (1924: 181). Autor vyzdvihuje fakt, že na výsledek testu může mít vliv celá řada (na první pohled nerozpoznatelných) faktorů, jako je třeba rozptýlení pozornosti, aktuální fyzické a psychické rozpoložení, nebo i dočasný odpor k určitému vyučovacímu předmětu. Tyto není možné při testování zohlednit, a proto Chlup pokládá individuální pedagogické posouzení a důkladnou psychologickou analýzu za nezastupitelné (tamtéž: 181-184). Své závěry shrnuje do těchto čtyř bodů:

1. Testy inteligence nemohou býti při výzkumu žactva dostatečně cennou náhradou za metodu psychologické analýzy.
2. Pro pedagogické účely jest především důležitá otázka nejjednodušších duševních pochodů jakožto pramenů určitých psychických kvalit a schopností.
3. Testy inteligence nevšímají si provázivých psychických a fyzických pochodů, na nichž je velmi často bezprostředně závislý úspěch nebo špatný výsledek.
4. Pro náhodnost rozličných provázivých stavů jest téměř nemožno na základě testové metody podati úsudek o duševních úchylnkách. (tamtéž: 184)

Podobné námítky vznáší také Jan Sedláček, který k výčtu faktorů, ovlivňujících výsledky testování, přidává ještě „chvilkovou náladu, strach před zkouškou, únavu, a nervositu“ (1926: 178-179). O Velinského kritice představy inteligence jako jediného *generálního faktoru* se vyjadřují výše. Svá východiska aplikuje také na měření: to, podle něj, nikdy nedokáže obsáhnout celou „šíři“ inteligence. Specifičnost testů způsobí to, že se zákonitě uplatní jedna schopnost více, než ostatní – testování tak podle něj doslova

popírá teorii *generálního faktoru* (1925: 406). Dalším argumentem proti možnosti „objektivního“ posouzení inteligence testovou metodou, je potom konstatování, že v testech dochází ke srovnání s „normalisovanými, standardizovanými odpověďmi, které nebyly nic jiného než odpovědi dospělého, zkušeného individua“ (tamtéž: 414-415). Autor věří, že to, co se ve skutečnosti měří, je míra schopnosti dítěte přemýšlet jako dospělí.

Velinského kritika směřuje také k metodologickým nedostatkům, zvláště ke způsobu testování „Američanů“. Jako základní problém spatřuje absenci předem stanoveného plánu, nahodilost proměnných při provádění výzkumů. Například nedochází k odůvodnění volby počtu testů (za jeden rok), ani výběru metody – chybí také vysvětlení toho, co přesně se měří. Nesouhlasí také s takovým způsobem testování, které pracuje s rychlostí zpracování úloh: „ekonomie času přirozeně není psychologickým měřítkem“ (tamtéž: 405). Rezervy má Velinský také k „produktu“ měření inteligence: k veličině IQ. Naráží především na Termanovu teorii o konstantnosti IQ – ta „logicky“ kopíruje jeho hereditární teorii (o nezvratnosti „vrozené“ mentální kapacity). Tvrzení, že IQ je konstantní veličina, měla podpořit konkrétní naměřená data a princip lineární závislosti. U každého individua provedl vždy dvě měření (druhé po určitém časovém intervalu), a z těchto bodů vytvořil v grafu přímku. Velinský kritizuje logiku takto zkonstruovaných závěrů – spojí-li se dva body, tvrdí, vznikne vždy lineární závislost, tj. přímka (nikoli křivka) (tamtéž: 497). Binetova metoda vychází z principu „ověřování“ stupně inteligence pro určitý věk. Velinský k tomu dodává, že od jistého věku (autor uvádí 16. rok) již není možné „najít dosti diskriminačních znaků [...], které by určitému věku byly charakteristické“⁴⁶ (tamtéž: 497). Teorie konstantnosti IQ se tím pádem stává nepodloženou. Autor se naopak přiklání k názoru („s pravděpodobností skoro rovnou 1“), že IQ v životě každého individua dosáhne určité meze, po níž začne klesat (tamtéž: 497).

Jak vidno, vztah přispěvovatelů *Pedagogických rozhledů*, ale i *Úchylné mládeže* k měření inteligence a vůbec k samotnému konceptu inteligence, byl spíše „vlažný“. Ačkoliv se shodovali na názoru, že inteligence není jednou jedinou funkcí – *centrálním faktorem* sídlícím kdesi v mozku, a zřikali se tím pádem i hereditární teorie o „nezvratnosti“ mentálních „předpokladů“; na otázky po „podstatě“ inteligence, její lokalizaci a podobě, nenacházeli odpovědi. Obecně se přikláněli k předpokladu, že

⁴⁶ Tento argument v podstatě vylučuje možnost měření IQ u dospělých.

inteligence je soubor mnoha vlastností, které se ale nedají přesně postihnout ani změřit. Ve zkoumaném materiálu jsem se ani jednou nesetkala s jednoznačnou odpovědí na to, co to inteligence je, s jakoukoliv jasnou definicí. Přesto koncept nikdy nebyl „smeten ze stolu“ jako něco irelevantního – absence přesného popisu byla vždy přisuzována nedostatečnému vědeckému poznání na tomto poli. Jak praví Velinský: „Tedy byť i všechny vaše pokusy o definici selhaly, neznamená to, že jev ten neeksistuje, nýbrž, že nejsme zatím s to zachytiti jeho charakteristické rysy“ (tamtéž: 406). Stejně tak „rezervování“ byli k pokusům o měření inteligence – poukazovali na nedostatky v metodě i způsobu provádění testů, a obecně na nedostatečnou „vědeckost“ předkládaných výzkumů. Na základě těchto východisek a víry v nezastupitelnou roli pedagoga/pedagožky, vnímali testy inteligence (při správném sestavení a použití) při nejlepším jako praktickou pomůcku. Posudek vytvořený na základě testování tak má být „jen pozoruhodným podnětem k úvaze o vlastnostech dítěte, ale nikoliv směrodatným rozhodnutím o jeho životním osudu“ (ÚM 1940: 146).

7. „Hranice slabomyslnosti“ – norma a jinakost před klasifikací IQ a terminologie ne/způsobivosti

1. IQ 50 až 69: Lehká mentální retardace
 2. IQ 35 až 49: Střední mentální retardace
 3. IQ 20 až 34: Těžká mentální retardace
 4. IQ pod 20: Hluboká mentální retardace
- (WHO/ÚZIS ČR, 2018)

Toto je aktuální verze klasifikace intelektuální ne/způsobivosti podle „Mezinárodní statistické klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů“ (MKN-10) – publikace Mezinárodní zdravotnické organizace (WHO). Navzdory varováním autora stupnice Alfreda Bineta před plošnou aplikací testů napříč populací, a navzdory výše uvedeným výtkám českých pedagogů a psychologů vůči „objektivnímu“ posuzování dětí testovou metodou, se měření IQ stalo běžnou praxí při vytváření hodnocení o mentální ne/způsobivosti. Součástí diagnostiky tzv. mentální retardace je kromě měření IQ i odborné psychologické posouzení, osud jedince tak není determinován „pouze“ výsledkem testů. Faktem ale zůstává, že stupnice inteligence zásadním způsobem ovlivnila vnímání mentální ne/způsobivosti, a stala se nezastupitelnou součástí její klasifikace.

Vytvoření klasifikace inteligence (na základě stále stejné Gaussovy křivky z počátku 19. století) mělo za následek právě ustanovení „normálního“ IQ, tj. takového rozmezí, ve kterém je zastoupeno téměř 70% změřené populace (Mensa ČR, 2020). Stále je tedy uplatňována rovnice „být průměrný“ = „být normální“ a naopak (Davis: 2012). Dostáváme se tedy od „zhýralců, výstředníků“ či společenských „vyvrhelů“ k jedincům „nezpůsobilým“ – ti se dostávají do středu medicínského zájmu, a když už u nich nemůže dojít k „nápravě“, dochází alespoň k institucionálnímu dohledu. Na měření IQ jako na jeden z nástrojů biomoci upozorňuje také Goodley: „Metody uplatňování biomoci lze vidět v používání vědeckých kategorizací (např. psychometrické testy), konkrétních číselných údajů (výše IQ), které tělo studujícího zpředměťují (vysoké nebo nízké IQ), aby si je mohly podle potřeby tvarovat“ (2012: 153).

O Foucaultově konceptu biomoci byla řeč již v úvodu práce. Její uplatňování je spojeno především s postupnou „medikalizací“ společnosti, a s ní spojenou institucionalizací lékařské péče, včetně budování klinik s rostoucí specializací (Tinková,

2014: 108). V souvislosti s pozitivistickým „zvědečtění“ medicíny, a zároveň uznáním moci, kterou na lidský život uplatňuje, se v poststrukturalistickém pojetí hovoří o biomedicině.

Biomedicína není pouze byrokracií a profesí, je rovněž jednou z nejvýznamnějších institucí industrializované společnosti s ohledem na utváření sociální reality. [...] Medikalizace vede [...] k hledání genetického podkladu [fenoménů chápaných jako zdravotní problémy], k hodnocení individuálních rizikových faktorů a samozřejmě také možností jejich léčby; avšak role nemocného, do níž jsou takto trpící lidé stavěni, je může stejně tak chránit jako i stigmatizovat a zároveň se může stát zavádějícím ukazatelem v hledání zázračných řešení komplexních společenských problémů, a omluvou politického a ekonomického uspořádání, které takové chování ovlivňuje“ (Kleinman, 2008: 132).

Medicína se tedy stává nástrojem biomoci – má ve své moci těla disciplinovat i regulovat. Biomedicína také předpokládá mj. mocenský vztah lékař/ka – pacient/ka, ve kterém bývá druhý/á jmenovaný/á „zpředmětněn/a“ do role subjektu – v medicínském diskurzu je jeho/její existence redukována pouze do konkrétní diagnózy. Postupná transformace medicíny, kterou pozitivismus od 2. pol. 19. století přinesl, má za následek upřednostňování hodnot jako jsou „objektivita, odstup a neutralita“ před „empatií a morální[m] vědomí[m]“ (Tauber, 2008: 53). Davis v tomto kontextu zpochybňuje přírůstek absolutní autority lékařské diagnóze v hodnocení tzv. duševních onemocnění. Upozorňuje na medicínskou praxi, kde si, na základě standardizovaných klasifikačních tabulek, lékaři/lékařky „odškrtaávají“ jednotlivé příznaky, a třídí tak své „pacienty“ do přehledných „škatulek“ psychických „poruch“. Takové zařazení, a především následná medikace, můžou ale mít trvalé následky na diagnostikovaného jedince. (2013: 82-94). Poststrukturalistická východiska v rámci filosofie medicíny i disability studies umožňují nahlédnout některá úskalí přijímání lékařské kategorizace „normy“ a „nemoci“ jako nezvratných „pravd“. „Norma“ nikdy nemůže existovat „izolovaně“ bez jí připsaných diskursivních významů: „[t]oto ‚zarámování‘ normálního – jakožto distributivní hodnoty – je samo o sobě volbou, která musí být určena variabilními standardy funkce a individuálního kontextu“ (tamtéž: 56).

Před zavedením výše zmíněné klasifikace v roce 1968, se užíval třístupňový systém „debilita – imbecilita – idiocie“, od kterého bylo upuštěno nejen kvůli

pejorativním konotacím, které postupem času názvy nabyly, ale především z důvodu sjednocení terminologie napříč obory (Smolíková, 2009: 11). V této části mě tedy bude zajímat, jak byly představy o (intelektuální) normě a jinakosti formovány v době před zavedením klasifikace „mentální retardace“ podle stupně IQ, která – sice přehledným, často však determinujícím způsobem – ovlivňuje jednotlivé životní šance. Vnímání mentální jinakosti budu sledovat jak z medicínského, tak (speciálně) pedagogického hlediska.

Jak zmiňuji výše, na začátku 20. století dochází, částečně v důsledku popularizace knihou *Století dítěte* spisovatelky Ellen Key, k obratu zájmu na „dítě“. Pedagogika se stala velmi „živým“ oborem – nově se dala studovat také na Karlo-Ferdinandově univerzitě, docházelo k inspiraci zahraničními trendy, vznikala reformní hnutí, a vytvářely se takové osnovy výuky, které co nejvíce zohledňovaly individualitu každého dítěte. Na stránkách časopisu *Pedagogické Rozhledy* pedagogové sdíleli své zkušenosti, zveřejňovali přehled vyšších oborových publikací a časopisů, vytvářeli analýzy jednotlivých postupů a metod, referovali z návštěv různých konferencí... Zkrátka, kolem tohoto informačního kanálu budovali pedagogickou komunitu. Tento pedagogický ruch vyústil v ustanovení vědního oboru pedologie a založení Pedologického ústavu v roce 1910 (Titzl, 2011: 51). Vývoj tohoto multidisciplinárního oboru (pedagogika, psychologie) vedl ke „zvýšené medicínské pozornosti vůči dítěti psychicky nemocnému a slabomyslnému, jejímž výsledkem bylo ustavení psychopatologie věku dětského“ (Titzl, 2011: 49). Za počátek vývoje speciální pedagogiky považuje Titzl tři „české sjezdy pro péči o slabomyslné a školství pomocné“, konané v letech 1909, 1911 a 1913, a organizované filosofem, pedagogem a psychologem Františkem Čádou (1865-1918), které výrazně přispěly k „popularizaci“ oboru mezi (nejen) odbornou veřejností (Titzl, 2011: 48; Vojtko, 2010: 18-41).

Z Čádovy úvodní přednášky, pronesené na prvním sjezdu, vyplývá, že význam termínu *slabomyslnost*⁴⁷ ještě není pevně ustanoven. Čáda přiznává, že vytyčit přesné „hranice“ normy a nezpůsobilosti není vůbec snadné. Přichází však se zásadní „inovací“ pro speciální pedagogiku – s tzv. pomocnými třídami pro děti vyžadující speciální péči. Tím došlo k posunu ve vztahu vnímání mentální ne/způsobilosti – z čistě medicínské kategorie na „stav“ podléhající pedagogickému působení.

⁴⁷ Výraz předcházející současnému termínu „mentální retardace“ (pozn. AČ).

Patrně z toho, že není klasifikace slabomyslných individuí dosud provedena tak, abychom mohli se souhlasem všech vážných badatelů určití třídy anebo všechny odlišné typy na př. dětí slabomyslných. Ale ať je tomu jakkoli, tolik vysvítá již dnes nepopíratelně, že aspoň pro dvě skupiny slabomyslných nutno hledati dvojí rozdílnou péči případnou: říkávají, že pro jedny nezbytná jest „medicinská“, pro druhé „pedagogická“ péče a výchova, t. j. jedny nutno umístiti, léčiti a pokud lze, vychovávatí ve speciálních ústavech pro idioty, druhé radno vřaditi do zvláštních škol, resp. tříd, jímž navykli jsme říkati po vzoru ciziny „pomocné“ (Čáda in Vojtko, 2010: 51).

Na stejném sjezdu vystupuje také Karel Kuffner (1858-1940), neurolog a jeden ze zakladatelů české psychiatrie (Vojtko, 2011: 34), který ve své přednášce „Hranice slabomyslnosti“, zavádí do české terminologie tři „stupně“ postižení *idiot – imbecill – debil*, pro něž vytvořil také české ekvivalenty. Tato diferenciací má za úkol zpřesnit pojem „slabomyslnosti“, jehož definice byly značně nesourodé. Hned v úvodu Kuffner zdůrazňuje, že „norma“ je kolísavá, těžko postihnuteľná, a v neustálém pohybu („[h]ranice normality vlastně jsou tedy u každého jiné dnes nežli byly včera“), a popsané „stupně“ chápe jako „umělé rámce“, které mají vystihovat schopnost jednotlivců/kyň přizpůsobit se „požadavkům společnosti“ (Kuffner in Vojtko, 2011: 35):

Zakrnělec (idiot) naprosto nevyhovuje. [předškolní věk]

Slabomyslný (imbecill) může vyhovovat, jen pokud je dobře veden. [7-14 let]

Nedoumný (debil) může obstát sice již v jakési samostatnosti, ale jen skromné aneb úzké. [14- 18 let] (Kuffner in Vojtko, 2011: 35)

Do hranatých závorek jsem uvedla, jaký „mentální“ věk je jednotlivým kategoriím přisuzován. Kromě této klasifikace, je každá kategorie doplněna o velice podrobný popis toho, co je/není takto definovaný jedinec schopen dělat (týká se např. paměti, čtení, psaní, ale také třeba motivaci k učení se, schopnost soustředit se, apod.). Kategorizace se do jisté míry podobá rané stupnici inteligence, ve které byly jednotlivé stupně definovány právě mentálním věkem. Vidíme ale, že „rétorika“ je v obou případech úplně jiná. Zatímco inteligence je (přes všechny problémy s jejími definicemi) chápána jako určitá schopnost nebo soubor (biologicky daných) předpokladů, Kuffnerovo hodnocení vychází ze ne/schopnosti přizpůsobovat se v porovnání s vrstevníky dotyčné/ho, a „jak by bylo lze dle daných okolností očekávat“ (tamtéž). Jinými slovy, v debatách o inteligenci je

cílem nacházet příčinu „slabomyslnosti“, kdežto Kuffnerovo třídění se zaměřuje spíše na její společenské dopady. Autor zároveň upozorňuje na to, že kategorie jsou „prostupné“, tj. nelze vždy zařadit všechny vlastnosti jednotlivce do jedné konkrétní kategorie. Jeho relativizace „normy“ (jíž věnuje poměrně dost prostoru), a jejíž část zmiňuji v úvodu práce, zase ukazuje na to, že příslušnost k jedné nebo druhé kategorii neznamena celoživotní předurčenost existence v určitém stadiu.

V další části se zaměřím na vnímání dalších kategorií ne/způsoblosti, které pomohou přiblížit dobové pohlížení na tělesnou i mentální normu a jinakost. Zabývat se v analýze medicínskými kategoriemi a pojmy se může na první pohled zdát zbytečné nebo banální. Východiska poststrukturální diskursivní analýzy však tvrdí něco jiného. Řeč není chápána jako „neutrální“ médium, právě naopak, řeč je performativní, a zásadním způsobem se podílí na tvorbě významů (Goodley, 2012: 156). Reprezentace ne/způsoblosti je významným ukazatelem vnímání mentální a tělesné jinakosti, a zároveň performativně toto vnímání utváří. V analýze se tak budu zaměřovat zvláště na narace, které se okolo různých kategorií „postižení“ tvoří. Druhým aspektem, na který se zaměřím, je samotná medicínská terminologie – poukázání na její proměny pomůže nahlédnout „postižení“ jako produkt biomedicínské (a diskursivní) praxe. Skrze srovnání toho, jak jednotlivé výrazy – arbitrární slova, která se konsenzuálně „vžila“ do pedagogicko-psychologického diskurzu – získávají nebo naopak ztrácí různé významy, je možné nahlédnout „sílu“ jazyka. Právě kvůli funkci jazyka jako mocenského nástroje a jeho stigmatizujícím účinkům, je dodnes otázkou pojmenování v rámci disability studies diskutovaným tématem, ať už na úrovni strategické ne/příslušnosti k medicínským kategoriím, vytváření kategorií nových (vycházejících ze specifické zkušenosti postižených)⁴⁸, nebo právě vyrovnávání se s nadávkami či zesměšňujícími výrazy, například jejich „přeznačením“⁴⁹. Vyjmenování jednotlivých kategorií a pozorování jejich vývoje nabízí také vzhled do vnímání ne/způsoblosti v různých obdobích.

⁴⁸ O různých úrovních kategorií mentální ne/způsoblosti, ale také třeba o vytváření strategických koalic s různými skupinami z hlediska medicínského i emancipačního, hovoří například Margaret Price v článku „Defining Mental Disability“. In Lennard J. Davis (ed.). *The Disability Studies Reader*. New York and London: Routledge.

⁴⁹ Praxe různých emancipačních hnutí, kdy je význam termínu, používaném jako stigmatizační „nálepka“ pro určitou skupinu, přetvořen do „symbolu“ hrdosti (např. *queer*, *black*, *cripple*). O pojmenování v rámci disability studies viz například Clare, Eli. 2012. „Hledání jména“. In Kolářová, Kateřina (ed.). *Jinakost – postižení – kritika*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Terminologie je v různých člancích skloňována mockrát. Nemluví se o ní přitom pouze jako o „praktické“ pomůcce pro odbornou klasifikaci – autoři řeší také to, jak termíny vyjadřující různé druhy ne/způsobivosti vytvářejí negativní konotace pro jejich nositele/ky, a stávají se tak stigmatizačními znaky. Toto téma rozebírá například Augustin Bartoš (1888-1969), toho času ředitel Jedličkova ústavu, který ve svém článku „Mrzák ve staré češtině a dnes“ z roku 1930 tvrdí: „sociální nomenklatura se dotýká lidí, jejich bídy a bolestí. A to je choulostivá otázka. Takové jméno, i když je nejkrásněji raženo, je znamením, které značuje určitý nedostatek, který každý člověk těžko nese“ (1930: 151). Bartoš výraz „mrzák“ vykládá etymologicky⁵⁰, a z důvodu pejorativních významů historicky se slovem spojených, navrhuje jeho nahrazení slovem novým (sám používá termín „defektní“). Vychází přitom z pohledu jak lidí takto označovaných, tak jejich rodičů, přičemž svá východiska dokládá konkrétními svědectvími: „Dospělé, inteligentní, ochrnuté děvče mi říká svůj dojem: Řekne-li někdo o mně, že jsem ‚mrzák‘, tak se otřesu; a když řekne ‚zmrzačelá‘ – tak se otřesu trochu míň“ (1930: 152). Z dnešního pohledu je zajímavé, že právě překlad slova „mrzák“ (*cripple*) se stal přeznačením symbolem hrdosti v rámci DS. Příslušníci a příslušnice hnutí by pravděpodobně nesouhlasili s označením navrhovaným Bartošem „defektní“, které (spíše než slovo „mrzák“) označuje „nedostatek“ nebo „vadu“⁵¹.

Z hlediska hanlivého zabarvení některých výrazů pohlíží na téma také Josef Zeman (1867-1961), pedagog, pedopatolog, a mj. zakladatel časopisu *Úchylná mládež*. Ten ale vinu přičítá nikoli historickým konotacím, ale „lidové tvořivosti“, pocházející převážně právě ze školního prostředí. Ukazuje způsoby, jakými jsou žáky a žákyněmi vytvářeny nadávky z tehdejších kategorií mentální ne/způsobivosti. Výčet to není krátký, a troufnu si tvrdit, že s některými pojmenováními čtenáře a čtenářky autor seznámil on sám. Zde pouze krátký výňatek:

Samo učitelstvo národních škol často snižuje význam pomocné školy. Což neslyšeli jsme nikdy rozhorleného učitele volat: „Ty blbe, já tě pošlu do pomocné třídy!“? Nestřežená slova naplní duši i neschopného dítěte obavou a rodiče pohanou. Ale i argot v studentském slovníčku sesiluje výsměch. Hodný a skromný student je kamarády

⁵⁰ Viz příloha č. 4

⁵¹ Stejně tak by asi nesouhlasili/y s výrazem „tělesně vadný“, navrhovaným spolkem Ortěva (Organizace tělesně vadných) (*Úchylná mládež* 1939: 90).

nazýván blbečkem, idiotem, kretenem, student, který se neumí bavit s dívkou, je pabl, reformní reálné gymnasium zvou studenti gleichšaltovanou blbárnou (Oberplfalcer). (1938: 38)

Citát může z dnešního pohledu působit místy až „komicky“. Hodí se ale poznamenat, že to je dáno také tím, že zmiňované názvy v dnešní době již nejsou aktuálními kategoriemi mentální jinakosti – nyní jsou chápány „pouze“ jako nadávky, které navíc postupně ztrácí na „intenzitě“. V době napsání článku ale bylo například pojmenování „dítě debilní“ (viz níže) regulérním odborným termínem. Hlavním tématem Zemanova článku je však apel na potřebu změny termínu „slabomyslný“, který se už přestával zamlouvat zvláště „rodičům dětí debilních, patřících do pomocné školy“ (tamtéž). Jak u pojmu „mrzák“, tak u „slabomyslnosti“ je cítit jistá odstupňovanost – neochota patřit (nebo řadit své děti) do stejné kategorie s jedinci, u kterých je stigmatizační znak více projeven. Ve společnosti posedlé „normalitou“ je příslušnost k jakékoliv nenormativní kategorii považována za nežádoucí, o to více, je-li „postižení“ hodnoceno jako „nedostatek“. Zeman eviduje šířící se snahu prosadit novou terminologii v různých kategoriích ne/způsobivosti⁵²: „zdá se [...], že je ve vzduchu jakási horečka po jiných názvech. Slepí slyší raději, že jsou nevidomí, zmrzačení že jsou tělesně vadní, hluchoněmí že jsou jen neslyšící a že vůbec nejsou úchylní, mravně vadní byli prý jen špatně vychováni“ (tamtéž: 39).

Emoce, která je často s konfrontací s lidmi s postižením spojována, je soucit nebo lítost. Ty jsou autory umocňovány i třeba výše zmíněnými články, v nichž cítí potřebu se lidí s postižením zastat. Vyvolání těchto emocí ale „napomáhají“ i vyjádřeními typu: „Při slově mrzák každý cítí nepříjemné mrazení: člověk zdravý se otřese při pomyšlení, že by měl ztratit některý úd a plížiti se světem“ (1939: 90). Tento výrok tělesnou jinakost dehumanizuje, jako by měl hendikep jeho nositele vylučovat z každodenních sociálních interakcí. Ve článku, snažícím se prosadit termín „nevidomý“ namísto „slepý“, se zase píše: „[slepý] je [...] slovo kruté, zejména pro toho, kdo oslepl později a měl vždy o slepících představu jako o lidech velmi nešťastných“ (1939: 129). Zde je opět představován narativ „nešťastného“ životního údělu lidí s postižením, a vyvolávání soucitu jak nad „slepými“, tak nad těmi, kteří musí „nést tíhu“ stigmatizujícího označení.

⁵² Viz příloha č. 5.

Na uvedený pocit soucitu částečně reaguje František Kříž, když se vymezuje proti momentu „dobročinnosti“ ve vztahu péče lidí s postižením:

Čítám-li ve zprávách různých ústavů, pečujících o úchylnou mládež, díky lidumilům, dobrodincům, působí to na mne vždycky zvláštním způsobem. Lidumilům patří ovšem dík za pochopení, které mají pro své spolubližní, ale je spravedlivě, aby ti, kdy na těle nebo duchu mají nějaký nedostatek, museli se dovolávat dobročinnosti? Nemusí-li se pravidelně dovolávat dobrodini dítě zdravé, normální, nemělo by se jí dovolávat ani dítě úchylné, neboť jako to není zásluhou dítěte normálního, že jest zdravé, není to ani vinou dítěte úchylného, že není ve všem takové, jaké by mělo býti (1929: 7).

Zde tedy autor odmítá moment soucitu nebo dobročinnosti – odpovídající péči chápe jako právo, nezávisle na tom, zda je dítě hodnoceno jako „normální“ nebo „nezpůsobilé“.

V této části jsem na chvíli rozšířila zájem od mentální jinakosti k celkovému vnímání ne/způsobivosti. „Postižení“ je v „prvorepublikovém“ Československu (vycházím-li ze zkoumaných zdrojů) vnímáno jako „nedostatek“ – k tomu odkazuje mj. tendence zavádění „moderního“ názvosloví, obsahujícího slova „vadný/á“ nebo „defektní“. Takové termíny jsou pro jejich nositele/ky přijatelnější – představa („normální“) existence „s vadou“ je stále vnímána pozitivněji než absolutizující kategorie „mrzáka“ nebo „slepoty“. Je zvláště zřetelná snaha vydělit se od těchto „absolutních“ kategorií těmi, u kterých není stigmatizační znak tolik zjevný. Mentální jinakost je nazývána zastřešujícím názvem „slabomyslnost“. Tak, jak je popsána Karlem Kuffnerem, není vnímána jako něco, co se dá změřit, ani jako něco nezvratného – jedná se o momentální ne/schopnost dostat společenským normativním očekáváním, přičemž se předpokládá, že „stav“ se může během života několikrát změnit. Rozdělení má být praktické, nikoliv determinující. Tento přístup je velmi odlišný od všech těch, na které jsem během výzkumu narazila (zvláště v analýze Goulda). Nejvíce paradoxně připomíná raná východiska autora stupnice inteligence Alfreda Bineta.

8. Závěr

Z poststrukturalistického hlediska a konceptualizace východisek Michela Foucaulta, jsem zkoumala koncept, který je mnoha lidmi do dnešních dnů naturalizován jako biologická (a nezpochybnitelná) entita, sídlící v mozku – inteligenci. Aniž bych se pouštěla do úvah nad otázkami po „podstatě“ tohoto pojmu, pokusila jsem se „trasovat“ jeho historické utváření a okolnosti jeho etablování v odborných diskurzech. Vzhledem k tomu, že některé „problematické“ aspekty měření inteligence – zvláště jeho zneužití za účelem „obhajoby“ rasově, genderově a třídně diskriminačního uspořádání v tzv. západních společnostech – byly již popsány Stephenem J. Gouldem v knize *Jak neměřit člověka*, zaměřila jsem se především na recepci vědeckého rasismu v českém odborném prostředí, a na autentické konceptualizace samotného pojmu. Výběr zdrojů chápu jako reprezentativní, zdaleka ale ne vyčerpávající; a ačkoliv si na základě prezentované analýzy můžeme udělat představu o přístupu k fenoménu inteligence a jejímu měření oborů pedagogiky, speciální pedagogiky, a medicíny, tento obraz je nutně selektivní, a vyjadřuje pouze názory autorů – přispěvatelů. Nadto zcela chybí hledisko antropologické, které, jak se domnívám, hrálo v debatách o inteligenci také významnou roli. Časově se analýza pohybuje od r. 1888 do r. 1944, účelem tohoto vymezení byla snaha zachytit „počátek“ pronikání konceptu inteligence do českého odborného prostředí. Takový přístup umožňuje lépe nahlédnout inteligenci jako socio-kulturní fenomén – díky poukazu na to, kdy přibližně se začal etablovat v zahraničí, a kdy se „dostal“ do českých intelektuálních kruhů (namísto studia přístupů v době, kdy tady tento koncept již „byl“). V tom tkví zásadní rozdíl oproti většině ostatních prací, zabývajících se inteligencí, které ji vnímají jako ahistorickou entitu, a pracují s již zavedenými přístupy k ní. Z analýzy vyplývá, že přispěvatelé do časopisů, které chápu jako reprezentanty výše zmíněných oborů, ani v jednom případě nepřistoupili na teorii (prosazovanou zvláště britským psychologem Charlesem Spearmanem) „generálního faktoru“, tj. teorii o inteligenci jakožto jedné měřitelné biologické veličiny – teorii, která stála za eugenickými debatami v zahraničí, jelikož předpokládala vrozenou „degeneraci“, zvl. ne-bílých a nemajetných skupin obyvatel. Namísto toho se mezi autory nacházel konsensus v chápání inteligence jako souboru jistých „znaků“ anebo „předpokladů“, jejichž dědičnost nikdo z nich nepotvrdil (ani nevyvrátil). Obecně lze říci, že v otázce *nature vs. nurture* zůstali autoři nestranní – často argumentovali tím, že současný stav vědy neumožňuje na tuto otázku odpovědět. S ohledem na tematické zaměření časopisů, se dá říct, že téma inteligence

bylo, až na pár výjimek, problematizováno z pedagogického hlediska – to jasně ukazuje na odkaz Alfreda Bineta, jehož testy inteligence, zkonstruované na počátku 20. století, byly myšleny výhradně jako pedagogické pomůcky (pro žáky především nižších tříd základní školy). Takto byly přijaty i českými pedagogy, kteří varovali před vytvářením „diagnostických“ závěrů na základě metody testování – namísto toho vyzdvihovali pedagogickou expertizu a důraz na individualitu každého dítěte.

Navazování na východiska Bineta mělo za následek také fakt, že se tyto odborné debaty zaměřují výhradně na měření inteligence u dětí, a nevztahují jej na posuzování ne/způsobilosti u dospělých. Zřejmě právě proto se v raných českých debatách o inteligenci prakticky neobjevují „kontroverzní“ témata srovnávání inteligence podle genderu, rasy, nebo třídy. Je zde vidět posun od reflexe kranioetrie, ve které byl ve většině případů přejímán androcentrický a rasistický dobový vědecký diskurz. Možným vysvětlením tohoto posunu je, že na rozdíl od interpretací na základě kranioetrických měření, které spoléhaly na vykonstruované závěry (např. na základě odkazování k hodnotám naměřených na lebkách „význačných“ mužů), vyhodnocení dat na základě inteligenčních testů žádné rozdíly mezi skupinami fakticky nepotvrzovala. Dalším vysvětlením je fakt, že nedošlo k vytvoření „české“ standardizované metody – s ohledem na debaty probíhající mezi pedagogy to ani nebylo možné; neshodovali se ani na tom, co přesně by se mělo měřit, natož jakým způsobem. Pro bližší vysvětlení toho, jak se kategorie genderu, rasy, a třídy tematizovaly v debatách o inteligenci, by bylo potřeba analýzy dalších zdrojů, zvláště s ohledem na pohled tehdejší antropologie a ženského, příp. dělnického hnutí. Co lze ale v souvislosti s těmito kategoriemi říct téměř s jistotou, je, že zhruba od poloviny 19. století až do první poloviny 20. století, se jiné kategorie, než „bílých“ mužů vyšších/středních tříd (až na výjimky), na utváření poznání a významů v rámci debat o inteligenci uvnitř různých oborů, nepodílely.

Stupnice inteligence se stala kritériem pro určení mentální ne/způsobilosti až v roce 1968, a sledování speciálně-pedagogické linie v rámci časopisu *Úchylná mládež* ukázalo, že v rámci debat tohoto oboru se téma inteligence vyskytovalo pouze výjimečně. Analýza však umožnila nahlédnout vnímání mentální ne/způsobilosti před kategorizací „mentální retardace“ (navazující na výši IQ). Přednáška Karla Kuffnera k uvedení kategorizace *idiot – imbecill – debil* v roce 1909 naznačuje, že norma a mentální jinakost nebyly vnímány jako „absolutní“ hodnoty. Kuffnerova východiska se přibližují spíše postmodernímu uvažování – ideu normy sice „nerozpouští“, přece je ale jeho představa

o fluidnosti normy překvapivá, s ohledem na pozitivistický charakter vědeckého poznání na počátku 20. století, odkazující k „objektivním“ faktům.

„Postižení“ je v dobovém speciálně-pedagogickém diskursu chápáno jako „nedostatek“ – odkazují k tomu nejen „tragické“ narativy přispěvatelů o „nešťastném životním osudu“ lidí s postižením, ale také odborná terminologie, využívající přívlastky „vadný“ a/nebo „defektní“. Přesto je z analýzy patrné, že dochází k postupné „korekci“ vžitých označení pro tělesnou a mentální jinakost – tak, aby byly pro jejich nositelky a nositele méně stigmatizující. Analýza tak umožnila „nahlédnutí“ do tzv. prvorepublikových diskurzů o „postižení“, které může další badatelky a badatele inspirovat k hlubším zkoumáním, týkajících se například vývoje institucionální péče o lidi s postižením, komparaci přístupů k intelektuální ne/způsobivosti před a po zavedení škály IQ jako hodnotícího kritéria, nebo reprezentace „postižení“ v jiných než odborných zdrojích.

9. Literatura

Sekundární

Blatný, Marek. 2010. *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada.

Bouvoire, Simone de, Jan Patočka (eds.). 1966. *Druhé pohlaví: [výbor]*. Praha: Orbis.

Cianciolo, Anna T., Robert J. Sternberg. 2004. *Intelligence: A Brief History*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Carlson, Licia. 2010. *The Faces of Intellectual Disability*. Bloomington: Indiana University Press.

Čáda, František. 1909. „Význam péče o slabomyslné“. In Vojtko, Tibor. 2010. *Speciální pedagogika. Čítanka textů k vývojovým etapám oboru I*. Praha: Pedagogická fakulta UK.

Davis, Lennard J. 2013. *The End of Normal: Identity in a Biocultural Era*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Davis, Lennard J. 2012. „Konstrukty normality. Gaussova křivka, román a vynález ‚postiženého‘ těla v 19. století“. In Kolářová, Kateřina (ed.). *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Davis, Lennard J. 2013. „The End of Identity Politics: On Disability as an Unstable Category“. In Lennard J. Davis (ed.). *The Disability Studies Reader*. New York and London: Routledge.

Dreyfus, Hubert L., Paul Rabinow. 2002. *Michel Foucault: Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Hermann & synové.

Fangerau, Heiner. 2008. „Eugenika a rasová hygiena ve 20. století“. In Fialová L., Petr Kouba, Martin Špaček (eds.). *Medicína v kontextu západního myšlení*. Praha: Galén.

Fillafer, Franz L., Johannes Feichtinger, Jan Surman. 2018. „Introduction: Particularizing Positivism“. In Fillafer, Franz L., Johannes Feichtinger, Jan Surman (eds.). *The Worlds of Positivism: A Global Intellectual History, 1770-1930*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Foucault, Michel. 1999. *Vůle k věděni: dějiny sexuality I*. Praha: Hermann & synové.

Goodley, Dan. 2012. „Zaostřeno na diskurs: poststrukturalismus v disability studies“. In Kolářová, Kateřina (ed.). *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Gould, Stephen. 1997. *Jak neměřit člověka. Pravda a předsudky v dějinách hodnocení lidské inteligence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Hendrickson, Kenneth E. 2015. „Social Darwinism“. In Hendrickson, Kenneth E. et al. (eds.). *The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.

Herza, Filip. 2018. *Imaginace jinakost a přehlídka lidských „kuriozit“ v Praze v 19. a 20. století*. Disertační práce. Praha: FHS UK.

Kasper, Tomáš, Dana Kasperová. 2008. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada.

Key, Ellen. 1901. *Škola budoucnosti*. Praha: Čas.

Kleinman, Arthur. 2008. „Specifika biomedicíny“. In Fialová, Lydie, Petr Kouba, Martin Špaček (eds.). *Medicína v kontextu západního myšlení*. Praha: Galén.

Kolářová, Kateřina. 2012. „Disability studies: jiný pohled na „postižení““. In Kolářová, Kateřina (ed.). *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kolářová, Kateřina. 2012. „Tělesná jinakost, ne/způsobnost, „postižení“, hendikep... K politice překladu a teoretickému vymezení pojmů“. In Kolářová, Kateřina (ed.). *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobnosti a hendikepu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kolářová, Kateřina, Lucie Storchová. 2011. „‘Tělesná jinakost‘ jako kategorie historické analýzy“. In *Dějiny – teorie – kritika* [online] 2011 (2) [cit. 19. 2. 2020]. Dostupné z: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/DesktopDefault.aspx?TabIndex=1&TabId=2&Jid=12&Aid=154&Mid=12>

Kumpošt, Václav F. (ed.). 1871-. *Vesmír: časopis pro šíření vědy přírodní, země- a národopisné*. Praha: Václav F. Kumpošt.

Kuffner, Karel. 1909. „Hranice slabomyslnosti“. In Vojtko, Tibor. 2010. *Speciální pedagogika. Čítanka textů k vývojovým etapám oboru I*. Praha: Pedagogická fakulta UK.

Mitchell, David T., Sharon L. Snyder. 2012. „Povinná primitivizace“. In Kolářová, Kateřina (ed.). *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobnosti a hendikepu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Mohanty, Chandra Talpade. 1991. „Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses“. In Mohanty, Chandra Talpade, Ann Russo, Lourdes Torres (eds.). *Third World Women and the Politics of Feminism*. Bloomington a Indianapolis: Indiana University Press.

Pekárková, Simona, Adéla Lábusová, Miroslav Rendl, Tomáš Nikolai. 2011. *Nemoc bezmocných: Lehká mentální retardace. Analýza inteligenčního testu SON-R*. Praha: Člověk v tísni.

Price, Margaret. 2013. „Defining Mental Disability“. In Lennard J. Davis (ed.). *The Disability Studies Reader*. New York and London: Routledge.

Příhoda, Václav. 1925. *Psychologický výběr ve výchově*. Praha: Melantrich.

Ramazanoglu, Caroline, Janet Holland. 2002. *Feminist Methodology. Challenges and Choices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Rejzek, Jiří. 2015. *Český etymologický slovník, 3. vyd.* Praha: LEDA.

Rýdl, Karel. 2016. „K pedagogickým cestám pro efektivní soužití všech ve společnosti“. *Pedagogika* [online] 66 (1): 51-72 [cit. 24. 5. 2020]. Dostupné z: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=11402&lang=cs>

Říhová, Milada. 2005. *Kapitoly z dějin lékařství*. Praha: Karolinum.

Said, Edward. 1991. *Orientalism*. Londýn: Penguin Books.

Smolíková, Monika. 2009. *Historická reminiscence klasifikačních systémů osob s mentálním postižením*. Nepublikovaná bakalářská práce. Olomouc: PF UPOL.

Svatoš, Tomáš. s.d. *Reformní pedagogické hnutí v meziválečném Československu* [online]. Dostupné z http://ped.muny.cz/data/SZ7MP_ALP1/SZ7MP_ALP1-reform-pg-clanek-katedra.pdf [cit. 27. dubna 2020].

Šedivec, Vladislav. 2008. *Přehled dějin psychiatrie*. Praha: Psychiatrické centrum Praha.

Švec, Ondřej. 2012. „Normativita života a společenská normalizace“. *Teorie vědy* [online] XXXIV (1) [cit. 14. 2. 2020]. Dostupné z: <http://teorievedy.flu.cas.cz/index.php/tv/article/view/146/147>

ŠIMŮNEK, Michal V. 2012. „Pro et contra. Debaty o zavedení tzv. eugenické sterilizace v Československu, 1933-1938“. *Speciální pedagogika* 22 (3). Praha: Pedagogická fakulta UK.

Šmahelová, Bohumíra. 2008. *Nástin vývoje pedagogického myšlení*. Brno: Pedagogická fakulta MU v Brně.

Tauber, Alfred I. „Lékařství jako morální epistemologie“. In Fialová, Lydie, Petr Kouba, Martin Špaček (eds.). *Medicína v kontextu západního myšlení*. Praha: Galén.

Tinková, Daniela. „Biomoc a ‚medikalizace‘ společnosti jako rysy ‚modernity‘“. *Antropowebzin* [online] 2014 (3-4): 107-118 [cit. 18. 6. 2020]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/article/view/195>

Turda, Marius, Paul J. Weindling. 2007. *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe 1900-1940*. Budapešť: CEU Press.

Titzl, Boris, 2011. „Doplň název článku“. In Vojtko, Tibor (ed.). 2011. *Speciální pedagogika: Teorie a praxe oboru 21. století*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Vojtko, Tibor. 2010. *Speciální pedagogika. Čítanka textů k vývojovým etapám oboru I*. Praha: Pedagogická fakulta UK.

Vojtko, Tibor. 2005. „Princip selekce v českém eugenickém hnutí a současná speciální pedagogika. In Vojtko, Tibor (ed.). 2005. *Postižený člověk v dějinách I*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Primární

Ústřední spolek jednot učitelů v Čechách. 1888-1932. *Paedagogické rozhledy: věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelů v Čechách*. Praha: Ústřední spolek jednot učitelů v Čechách.

Články:

„Zprávy“ [zpráva o úmrtí A. Bineta, pozn. AČ]. 1911. *PR* 25 (3): 299.

„Obraznost a její různosti u dítěte.“ 1895. *PR* 8 (5): 146.

„Rozumová zdatnost ženy“. 1898. *PR* 11 (6): 273-275, (7): 323-325.

Heveroch, A. 1904. „Dítě neposeda.“ *PR* 18 (2): 97-101.

Krejčí, F. V. 1898. „Individualism a výchova.“ *PR* 11 (1): 1-11.

Lindner, G. A. 1890. „Z literární pozůstalosti Prof. Dra. G. A. Lindnera.“ *PR* 3 (3): 85-93.

Machař, J. 1923. „Písmo a inteligence – vztah obou.“ *PR* 33 (4): 162-170.

Souček, R. 1922. „Inteligence a její poměr ke školní klasifikaci.“ *PR* 32 (7-8): 259-264.

Tichý, G. 1914. „Inteligence a prospěch.“ *PR* 27 (5): 587-590.

Velinský, S. 1925. „Inteligence a teorie generálního faktoru I.“ *PR* 35 (8): 405-416.

Velinský, S. 1925. „Inteligence a teorie generálního faktoru II.“ *PR* 35 (9-10): 477-498.

Spolek pro péči o slabomyslné v RČS. 1924-1944. *Úchylná mládež: časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchoněmé, slepé, mravně vadné a zmrzačené*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS.

Články:

„Psychotechnické zkoušky dětí“. 1940. *ÚM* 15 (5-6): 146.

Bartoš, Augustin. 1930. „Mrzák ve staré češtině a dnes“. *ÚM* 6 (5-6): 151-154.

Meisner, Josef. 1939. „Mravně vadné dítě s hlediska eugenického“. *ÚM* 15 (9-10): 169-200.

Sedláček, Jan. 1926. „Zkouška inteligence dětí hluchoněmých“. *ÚM* 2 (9-10): 178-181.

Zeman, Josef. 1938. „Pedopatologické táčky“. *ÚM* 14 (1-2): 38-39.

Haškovec, Ladislav (ed.). 1904-1910. *Revue v neurologii, psychiatrii, fysikální a diaetetické terapii*. Praha: Lad. Haškovec.

Haškovec, Ladislav (ed.). 1911-1914. *Revue v neuropsychopathologii, terapii, veřejné hygieně a lékařství sociálním*. Praha: Lad. Haškovec.

Haškovec, Ladislav (ed.). 1915-1917. *Revue: neuropsychopathologie, therapie, fysikální medicina, veřejná hygiena, lékařství sociální, dědičnost a eugenika*. Praha: Lad. Haškovec.

Haškovec, Ladislav (ed.). 1918-1923. *Revue. Neuropsychopathologie, Lékařství sociální, Dědičnost a eugenika, Therapie*. Praha: Lad. Haškovec.

Články:

Haškovec, Ladislav. 1912. „Snahy eugenické“. *Revue* 9 (1): 25-31.

Haškovec, Ladislav. 1920. „O návrhu zákona k obřadnostem smlouvy manželské“. *Revue* 17 (1-3): 28-35.

„H.“ (pravděpodobně Haškovec, Ladislav). 1920. „Lékařská vysvědčení před sňatkem“. *Revue* 17 (7-9): 173-176.

Herfort, Karel. 1915. „Eugenický význam vrozené slabomyslnosti a prvé výsledky prací v tom směru vykonaných eugenickou stanicí při Ernestinu“. *Revue* 12 (11-12): 447-460.

Kulhavý, František. 1911. „Úvodem“. *Revue* 8 (1): 2-6.

Mareš, František. 1914. „Život – tvůrčí síla“. *Revue* 11 (7-8): 325-327.

Matiegka, Jindřich. 1906. „Vztahy váhy mozku k tělesnému a duševnímu zaměstnání“. *Revue* 3 (4, 5, 6, 7-8, 9).

Haškovec, Ladislav. 1889. „O kapacitě lebečné a jejím měření“. *Vesmír* XVIII: 30-31, 50-51.

Haškovec, Ladislav. 1890. „Anthropologie“. *Vesmír* XIX: 20-21.

„O anthropologii“ 1903. In Purkyně, J. E. (ed.). 1853- . *Živa: časopis přírodnický* 13 (1): 10-14. Praha: Matice česká při Museu Království českého.

Webové stránky:

Praus, Petr. „Krátké povídání o inteligenci“ [online]. [cit. 31. května 2020]. Dostupné z: https://casopis.mensa.cz/veda/intelligence_a_jeji_mereni.html

WHO/ÚZIS ČR. „V. kapitola: Poruchy duševní a poruchy chování (F00-F99)“ [online]. 27. března 2018. [cit. 31. května 2020]. Dostupné z: <https://old.uzis.cz/cz/mkn/F70-F79.html>

10. Přílohy

Příloha č. 1: Stanovy České společnosti eugenické

„Stanovy České společnosti eugenické“. 1914. *Revue* 12 (3-4): 173-76.

Příloha č. 2: Eugenický dotazník „Ernestina“

„Eugenický dotazník ‚Ernestina‘. 1915. *Revue* 12 (11-12): 453-460.

Příloha č. 3: Návrh testu inteligence podle Velinského.

Velinský, Stanislav. 1925. „Inteligence a teorie generálního faktoru“. *Pedagogické rozhledy* 35 (9-10): 477-498.

Příloha č. 4: Etymologický výklad slova „mrzák“ podle Augustina Bartoše.

Bartoš, Augustin. 1930. „Mrzák ve staré češtině a dnes“. *ÚM* 6 (5-6): 151-154 (viz seznam literatury).

Příloha č. 5: „Zmatek“ v terminologii.

„Zprávy a poznámky“. 1939. *Úchylná mládež* 15 (3-4): 87-92.

„Zprávy a poznámky“. 1939. *Úchylná mládež* 15 (5-6): 126-132.

Stanovy

»České eugenické společnosti« v Praze.

§ 1.

Jméno, vznik a sídlo společnosti; řeč jednací.

Jméno spolku jest »Česká eugenická společnost« v Praze. Sídlem společnosti jest král. hlavní město Praha. Řeč jednací jest česká.

§ 2. Účel společnosti.

Účelem společnosti jest soustavně organisovati práci v oboru eugeniky a nauky o dědičnosti po stránce theoretické i praktické:

- a) pořádati přednášky, kursy, výstavy a sjezdy,
- b) vydávati účeli tomu odpovídající knihy a časopisy.

§ 3. Prostředky.

Hmotných prostředků získává společnost:

- a) ze členských příspěvků,
- b) z darů a odkazů,
- c) z příspěvků veřejných korporací,
- d) z veřejných, úřady povolených sbírek, slavností a p.,
- e) z pokladniček ve veřejných místnostech vyvěšených,
- f) ze subvercí, podpor a nadací,
- g) z výnosů podniků společnosti (zábav, přednášek, výstav a p.),
- h) z výnosu vlastního jmění a p.

§ 4. Členstvo.

Členem společnosti se může státi každá právnická osoba i fyzická (obého pohlaví), která byla výborem jmenována neb přijata.

Členové jsou:

- a) čestní,
- b) zakladatelé,
- c) podporovatelé,
- d) činní,
- e) přispívající.

Čestné členy imenuje valná hromada po návrhu výboru za zásluhy o činnost společnosti.

Zakladatelem společnosti stane se osoba fyzická nebo právnická, která složí pro účel společnosti najednou neb v 5 ročních lhůtách za sebou jdoucích 500 K nejméně, aneb řádným způsobem pojistí společnosti stálý roční důchod nejméně 50 K.

Podporovatelem společnosti jest, kdo složí ve prospěch společnosti najednou, aneb po 5 stejných lhůtách za sebou jdoucích nejméně 50 K, aneb kdo řádným způsobem pojistí společnosti stálý roční důchod nejméně 10 K.

Činní členové jsou, kteří u správního výboru se za členy přihlásili, byli přijati, platí roční příspěvek 5 K.

Práva členů. Zakladatelům, podporovatelům a členům činným přísluší volební právo aktivní a passivní a právo hlasovací.

Příspěvající členové platí roční příspěvek 2 K.

Členství přestává: a) úmrtím, b) vystoupením, c) vyloučením.

Za vystouplého může správní výbor prohlásiti člena, který po 2 roky za sebou jdoucí členský příspěvek nezaplatil.

Vyloučení ze společnosti se může státi dle týchž zásad jako vyloučení člena ze správního výboru (§ 8. ad 3.).

§ 5. Orgány společnosti.

Orgány společnosti jsou:

- a) valná hromada (§ 6.),
- b) správní výbor (§ 7. a 8.).

§ 6. Valná hromada.

Řádná valná hromada schází se jednou do roka a to v prvních třech měsících správního roku, jež se shoduje s rokem občanským; dobu a místo jeho oznámí jednatel v čas v denních listech k tomu ustanovených. Mimořádná valná hromada svolává se na žádost nejméně 30 členů nebo z rozhodnutí správního výboru.

Valná schůze, kterou svolává předseda neb jeho zástupce 10 dní napřed:

a) schvaluje zprávy společnosti (jednatelskou, pokladní o počtu členů a .i) a zprávu revisorů účtů,

b) volí 6 členů výboru, 6 náhradníků, 2 revisory účtů a jejich 2 náhradníky,

c) schvaluje změnu stanov a zrušení spolku, když se na nich usnese správní výbor,

d) volí po návrhu správního výboru čestné členy společnosti.

Volné návrhy členů pro valnou hromadu musí býti 5 dní před valnou hromadou oznámeny předsedovi společnosti. Volné návrhy, s nimiž valná hromada projevila svůj souhlas, přikáže se správnímu výboru, aby vzal v úvahu jejich provedení.

Valné hromady mohou se zúčastniti všichni členové.

Právo hlasovací a to aktivní i passivní přináleží toliko: zakladatelům, podporovatelům a členům činným.

Valná hromada se koná, je-li přítomna jedna desetina členstva a uskáší se prostou většinou přítomných; nedostavil-li se v čas takový počet účastníků, koná se $\frac{1}{2}$ hodiny později nová schůze za každého počtu členů.

§ 7. Správní výbor.

Správní výbor skládá se ze 6 členů volených valnou hromadou. Volba děje se za souhlasu všech přítomných aklamací, jinak hlaso-

vacími lístky nadpoloviční většinou přítomných. Při rovnosti hlasů rozhodne se losem.

Stejně volí se náhradníci a revisoři účtů.

Členství výboru trvá na 3 roky.

§ 8. Působnost správního výboru.

Správní výbor po ustanovení svém:

- a) volí předsedu na 3 roky, 1 místopředsedu, pokladníka, 2 jednatele a 1 zapisovatele a jiné funkcionáře dle potřeby na 1 rok;
- b) schází se dle potřeby, nejméně však jednou za čtvrt roku;
- c) schvaluje jednací a organizační řády v rámci těchto stanov;
- d) usráší se o všech podnicích společnosti;
- e) spravuje jmění a disponuje jím k účelům společnosti;
- f) připravuje program valné hromady;
- g) rozhoduje o všech záležitostech společnosti nevyhrazených valné hromadě.

Členem správního výboru přestává býti:

- 1.) kdo své vystoupení ohlásil;
- 2.) kdo se bez omluvy nezúčastnil za sebou jdoucích 4 schůzí.

Náhradníky povolává předseda do výboru, když některý člen odpadne aneb nemůže se schůze zúčastnit.

Náhradníci povolávají se pořadem, jak dle počtu hlasů za sebou byli zvoleni. Při rovnosti hlasů rozhoduje los.

Výbor může jmenovati protektora, čestného předsedu a čestné rádce společnosti.

§ 9. Schůze a jednání společnosti.

Schůze správního výboru svolává předseda. Usnesení dějí se prostou většinou hlasů. Předseda nehlasuje, ale při rovnosti hlasů hlasem svým rozhoduje. O naléhavé záležitosti může dáti předseda hlasovati též per rollam.

O schůzích sepisuje se protokol, který podepíše předseda a zapisovatel.

Spolkové listiny a prohlášení právoplatně podpisuje předseda nebo jeho zástupce a jednatel neb jiný člen výboru a tyto musí býti opatřeny spolkovým razítkem.

§ 10. Funkcionáři a jejich povinnosti.

Předseda společnosti řídí činnost spolkovou, representuje společnost na venek a vůči úřadům a dohlédá nad institucemi společnosti.

Místopředseda zastává předsedu, je-li nemocen neb jinak zaneprázdněn.

Jednatel vede agendu spolkovou a podává zprávy ve výboru a valné hromadě.

Pokladník vede správu jmění společnosti a podává o něm zprávu ve schůzích výborových a valné hromadě. Vyplácí účty a po-

ukázky jen opatřené podpisy předsedy nebo jeho zástupce a jednatele.

Zapisovatel vede protokoly a seznamy členů.

§ 11. Revisoři.

Revisoři, jež volí valná hromada, jsou povinni jednou do roka o stavu jmění společnosti se přesvědčiti, revisi účtů, výdajů a příjmů provésti a podati o tom zprávu výboru a valné hromadě.

§ 12. Vyhlášky společnosti.

Vyhlášky společnosti budou vydávány v denních listech.

§ 13. Smírčí soud.

O sporech vzešlých ze spolkového poměru rozhoduje smírčí soud, který se skládá z 5 členů. Po dvou jmenují si obě sporné strany a tito čtyři pak pátého člena jako předsedu. Neshodnou-li se na osobě předsedově, rozhodne los. Z nálezu smírčího soudu není odvolání.

§ 14. Změna stanov.

O změně stanov usnáší se výbor dvoutřetinovou většinou. Usnesení to musí býti schváleno valnou hromadou.

§ 15. Zrušení společnosti.

O návrhu na zrušení společnosti rozhoduje výbor dvoutřetinovou většinou. Stejnou většinou rozhoduje o tom, jak naložiti s jměním společnosti. Nestane-li se takové usnesení, případně společnosti jmění král. hlav. městu Praze s podmínkou, že ho užije k účelům, jež společnost sledovala.

§ 16. Ustavení společnosti.

Po schválení těchto stanov svolá přípravná komise valnou hromadu, na níž se funkcionáři společnosti zvolí.

Schváleny výnosem c. k. místodržitelství v království Českém ze dne
29. března 1915 č. 8/A-679 ai 1915
M. čís. 50.585 ai 1915.

Eugenický dotazník „Ernestina“.

Číslo: V PRAZE, dne 191.....

Vaše Blahorodí!

Podepsané ředitelství »Ernestina«, ústavu vychovávacího a ošetřovacího pro slabomyslné děti v Praze-IV. 57, sbírá údaje o tělesném i duševním stavu bližšího i vzdálenějšího příbuzenstva slabomyslných, aby podle tohoto pátrání mohlo prohloubiti poznatky o slabomyslnosti ve věku mladistvém. Prosíme proto v zájmu chovance o přesné zodpovědění těchto dotazníků.

Týkají se totiž:

.....

Dotazník na papíru růžovém vyšetřuje poměry rodičů, žlutý a modrý báby a děda, bílý pak chovance (ky) a sourozenců (bratry a sestry). **Údaje tohoto dotazníku mají úplně význam lékařské porady a zůstanou lékařským tajemstvím.** I prosíme právě proto, aby nám co možná **široce a přesně** zodpověděny byly a pak podle možnosti co nejdříve byly **zpět poslány na naši adresu.**

Za laskavou Vaši ochotu děkuje Vám předem

.....
ředitel ústavu.

Poznámka:

¹⁾ Otázky buďtež zodpověděny široce, celými větami, odpovědi »ano« nebo »ne« buďtež, pokud lze, vylučovány.

²⁾ Není-li možno otázku přesně zodpovědět, buď k otázce připojen buď otazník (?), anebo připsána slova: »myslím, že snad . . . atd.«

³⁾ Údaje buďtež, pokud Vám bude možno, prohlédnuty Vaším domácím lékařem. —

I.

Údaje o otci.

Osobní údaje	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jméno a příjmení. 2. Zaměstnání, přesná adresa. 3. Rodiště a přesné datum narození. 4. Příslušnost a země. 5. Náboženství. 6. Kolikrát ženat? 7. Žije rozveden, v konkubinátě? 8. Místa sňatků a data jejich. 9. Má otec nemanželské děti? (Jak se jmenují a jak jsou staré?) — Jsou všechny zdravé? Které jsou churavé a jak? 10. Zemřel-li otec: <ol style="list-style-type: none"> a) kdy, kde a jakou nemocí zemřel? b) Zemřel-li sebevraždou anebo nějakou jinou smrtí násilnou a jakou? 11. Jest pokrevně příbuzný se svojí manželkou a v jakém stupni? 	
	<ol style="list-style-type: none"> 12. Celkový stav výživy, vzrůst, abnormní tvar hlavy, vrozené vady očí, uší, končetin, zrak, sluch, stížené dýchání nosem (zvětšené mandle, hltanové mandle, polyp v nose a vnitřní zduření), nepravidelně postavené zuby a vyžrané zuby, štítná žláza (vole), vady řeči, hluchoněmost, celkové ztučnění. 	
Zdravotní stav otcův Dětství	<ol style="list-style-type: none"> 13. Byl porod pravidelný anebo bylo třeba lékařské pomoci? 14. Byl kojen (matkou či cizí kojnou) aneb uměle živěn? 15. Kdy začal chodit a mluvit? Kdy nastalo zoubkování a jaký byl jeho průběh? 	

Zdravotní stav otcův	Pozdější věk dětský	16. Přestálé choroby a doba, kdy ochuravěl (nemocí, jako na př. jest: křivice, zkřiveniny páteře, zánět mozkových blan, psotník, zánět plic a pohrudn., choroby žaludeční a střevní, choroby ušní a oční, choroby ledvinové a srdeční, choroby nakažlivé [tyfus, záškrť, spála, spalničky, neštovice plané, pravé] atd.)	
	Dospělý věk	17. Pozdější choroby a doba, kdy se vyskytly (na př. alkoholismus, tuberkulóza, skrofulosa, příjice a jiné pohlavní choroby, rakovina, blednička, zvracení, krvácení z nosu, časté bolení hlavy, migréna, hysterie, slabomyslnost, epilepsie, Vítěv tanec, nervosa, jiné choroby duševní a nervové [šilenství, zádumčivost], progressivní paralyza, mrtvice, obrny, třes, kýla, pohmožděniny, vole, městky, [křečové žíly], otylost atd.).	
Sourozenci otcovi	18. Jména a příjmení, stáří, povolání a adresy vlastních sourozenců otcových; u zemřelých jest udati rok úmrtí, místo pohřbu, stáří a chorobu, na kterou zemřeli.		
	19. Které z uvedených bratrů a sester otcových churaví a jak?		
	20. Kteří ze jmenovaných (zemřelých i živých) sourozenců otcových jsou v manželství a kteří mají děti? Děti jejich jmenujte jmény.		
	21. Které děti churaví a jak? Které zemřely a čím?		
Údaje ze života a zvlášť. vlastnosti	22. Ve kterých školách nabyl otec svého všeobecného a zvláštního vzdělání? Byl žákem dobrým nebo slabým? — nebo slabomyslným?		
	23. Talent otcův a zvláštní jeho záliba (v čem)?		
	24. Kriminalita?		
	25. Otcovy zvláštní dobré i zlé vlastnosti (na příkl. leváctví, okusování nehtů, onanie, pohlavní zvrácenost, náchylnost ku násilnictví, ku krádeži, k chorobné toulavosti, náměsícnictví, bezděčné močení atd.).		

Údaje o matce.

Osobní údaje	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jméno a příjmení (před sňatkem). 2. Zaměstnání a přesná adresa. 3. Rodiště a přesné datum narození. 4. Příslušnost a země. 5. Náboženství. 6. Kolikrát provdána? 7. Jest rozvedena; žije v konkubinátě? 8. Místa a data sňatků. 9. Má nemanželské děti? (Jmenujte je jmény a udejte stáří jejich). Jsou všechny zdravé? Které jsou choré a jak? 10. Zemřela-li: <ol style="list-style-type: none"> a) kdy, kde a kterou chorobou zemřela? b) Zemřela sebevraždou anebo nějakou jinou smrtí násilnou a jakou? 11. Jest pokrevně příbuzná se svým mužem a v jakém stupni? 	
	<ol style="list-style-type: none"> 12. Celkový stav výživy, vzrůst, abnormní tvar hlavy, očí, uší, končetin, zrak, sluch, stížené dýchání nosem (zvětšené mandle, hltanové mandle, polyp v nose a vnitřní zduření), nepravidelně postavené zuby a zuby vyžrané, štítná žláza (vole), vady řeči, celkové ztučnění. 	
Zdravotní stav matčin Dětsví Pozdější věk dětský	<ol style="list-style-type: none"> 13. Byl porod pravidelný anebo bylo třeba lékařské pomoci? 14. Byla kojena (matkou či cizí kojnou) anebo uměle živena? 15. Kdy začala chodit a mluvit? Kdy nastalo zoubkování a jaký mělo průběh? 	
	<ol style="list-style-type: none"> 16. Přestálé choroby a doba, kdy ochuravěla (nemoci, jako jest na př. křivice, zkřiveniny páteře, zánět mozkových blan, psotník, zánět plic a pohrudnice, choroby žaludeční a střevní choroby ušní a oční, choroby ledvinové a srdeční, choroby nakažlivé [tyfus, záškrť, spála, spalničky, neštovice pravé, plané] atd.) 	

Zdravotní stav matčin Dospělý věk	17. Pozdější choroby a doba, kdy se vyskytly (na př. alkoholismus, tuberkulóza, skrofulosa, příjice a jiné pohlavní choroby, rakovina, blednička, zvracení, krvácení z nosu, časté bolesti hlavy, migréna, hysterie, slabomyslnost, epilepsie, Vítův tanec, nervosa, jiné choroby duševní a nervové [šilenství, zádumčivost], progressivní paralýza, mrtvice, obrny, třes, kýla, pohmožděniny, vole, městky [křečové žíly], otylost atd.). Kdy nastala perioda?	
	18 a) Kolikráte potratila a jaká byla příčina potratů? (nehoda, choroba, vzrušení atd.) b) Kolik dětí (synů a dcer) narodilo se mrtvých?	
Sourozenci matčini	19. Jména a příjmení, stáří, povolání a adresy vlastních sourozenců matčiniých; u zemřelých jest udati rok úmrtí, místo pohřbu, stáří a chorobu, na kterou zemřeli.	
	20. Kteří z uvedených bratrů a sester matčiniých churaví a jak?	
	21. Kteří ze jmenovaných (zemřelých i živých) sourozenců matčiniých jsou v manželství a kteří mají děti? Děti jejich jmenujte jmény.	
	22. Které děti jejich churaví a jak? — Které zemřely a čím?	
Údaje ze života a zvláštní vlastnosti	23. Ve kterých školách nabyla matka svého všeobecného a zvláštního vzdělání? Byla žačkou dobrou nebo slabou? — nebo slabomyslnou?	
	24. Talent matčin a zvláštní její záliba (v čem?)	
	25. Kriminalita?	
	26. Matčiny zvláštní dobré i zlé vlastnosti (na příkl. leváctví, okusování nehtů, onanie, pohlavní zvrácenost, náchylnost ku násilnicví, krádeži a chorobné toulavosti, náměsícnictví, bezděčné močení atd.)	

II.

Údaje o dědovi po otci. — Údaje o bábě po otci.

(Dotazník II. tištěný na žlutém papíru, jinak stejný jako dotazník I.)

III.

Údaje o dědovi po matce. — Údaje o bábě po matce.

(Dotazník III. tištěný na modrém papíru, jinak stejný jako I. a II.)

IV.

Sourozenci chovancův. (Údaje o chovanci nutno též připojit).

Jména zemřelých i žijících sourozenců			
a) manželští:			
b) nemanželští:			
Personalie a zdravotní stav vlastních bratrů a sester chovancových			
Křestná jména.	1.	2.	3.
1. Narozen(a) dne, měsíce, roku, kde; zemřela-li, místo pohřbu a choroba, na kterou zemřel(a).			
2. Není-li u rodičů, jaká jest jeho (její) adresa a zaměstnání?			
3. Byl porod pravidelný anebo bylo třeba lékařské pomoci? Byl(a) kojen(a) (matkou či cizí kojnou) nebo uměle živěn(a)? Kdy začal(a) chodit a mluvit? Kdy nastalo zoubkování a jaký byl jeho průběh?			

4. Celkový stav výživy, vzrůst, abnormní tvar hlavy, vrozené vady očí, uší, končetin, zrak, sluch, stížené dýchání nosem (zvětšené mandle, hltanové mandle, polyp v nosu a vnitřní zduření), nepravidelně postavené zuby a zuby vyžrané, štítná žláza (vole), vady řeči, hluchoněmost, celkové ztučnění.			
5. Přestálé choroby a doba ochuravění (na př. nemoci jako křivice, zkrviveniny páteře, zánět mozkových blan, psotník, zánět plic a pohrudnice, choroby žaludeční a střevní, choroby ušní a oční, choroby ledvinové a srdeční, choroby nakažlivé [tyfus, záškrť, spála, spalničky, neštovice plané, pravé] atd.)			
6. Pozdější choroby a doba, kdy se vyskytly (na př. alkoholismus, tuberkulóza, skrofulóza, příjice a jiné pohlavní choroby, krvácení z nosu, časté bolení hlavy, migréna, hysterie, slabomyslnost, epilepsie, Vítův tanec, nervosa, jiné choroby duševní a nervové [šilení tví, zádumčivost], progresivní paralýza, mrtvice, obrny, třes, kýla, pohmožděnin, vole, městky [křečové žíly], otylost atd.)			

Event: kdy nastala perioda?			
7. Ve kterých školách naby(a)l(a) vzdělání a jakého. Byl(a) žákem (žáčkou) dobrým(ou), slabým(ou) nebo slabomyslným(ou)?			
8. Zvláštní talent a záliba (v čem?)			
9. Kriminalita.			
10. Dobré i zlé zvláštní vlastnosti (na př. leváctví, okusování nchtá, onanie, pohlavní zvrácenost, náchylnost ku násilnictví, krádeži, k chorobné toulavosti, náměsícnictví, bezděčné moci atd.)			
11. Zdráv(a) či churav(a)? Zemřel(a) a čím?			
12. Žije v manželství aneb svobodn(a) a kolik mají dětí (synů, dcer, zdravých, churavých?)			

V.
Personalia a zdravotní stav nevlastních sourozenců.
 (Dotazník V. stejný jako IV., oba tištěny na bílém papíru).

VI.
Dodatek.
 (Kůzné poznámky, které dosud uvedeny nebyly).

Příloha č. 3: Příklad českého testování

Skála absurdit.
1. stupeň.

1. Voják psal matce: Píši tento list s mečem v jedné ruce a s pistolí v druhé.
2. V řeckém městě měli dva ostatky sv. Pavla: jeden byla dolní čelist z jeho dětství, druhý byla dolní čelist Pavla jako dospělého muže.
3. Starý pán si stěžoval, že nemůže už obejít park, že může jen na půl cesty kolem a zase zpět.
4. V roce 1915 mělo svatbu více žen než mužů.
5. Lovec, když vystřílel všechny své patrony, byl hnán medvědem. Napadlo mu vylézt na strom. Ve vršku si vzpomněl, že medvěd také umí lézt po stromech. Vyprostil se tedy z nebezpečství tím, že za sebou strom uřízl.

6. Světlo pochází od slunce: peří je světlé, tedy peří pochází od slunce.

2. s t u p e ň.

7. Hoch chtěl jít do biografu, ale neměl peněz. Přišel na nápad, že půjde pozpátku, aby si zřízenec u dveří myslel, že vyšel z hlediště a nežádal na něm lístku.

8. Učitel řekl žákům: Zítra je písemná zkouška; je dobrovolná. Tedy nikdo nesmí chybět.

9. Za pochodu stěžoval si voják, že všichni vojáci pluku mají špatný krok mimo něj.

10. Námořník, který měl vytáhnouti z moře lano, pozoroval, že je strašně dlouhé a rozmrzen je odhodil, řka, že někdo uřízl konec lana.

11. Měsíc je užitečnější než slunce, protože nám dává světlo v noci, když ho skutečně potřebujeme, kdežto slunce nám dává světlo ve dne, když ho nepotřebujeme.

12. Tento svět je ošklivý a trpký: nesypeme nikdy dříve květiny na hrob člověka, než až když je mrtev.

13. Koktavý člověk přestěhoval se z Boskovic do Prahy. Tázali se ho, proč v Praze koktá ještě víc. Odvětil: »V-v-v-větší město«.

14. Kdosi řekl svému obuvníkovi: »Nešiko, řekl jsem vám, abyste udělal jednu botu větší než druhou, a zatím udělal jste jednu menší než druhou.«

15. Řečník na hospodářské schůzi pravil: »Všichni musíme šetřit. Kdo míval ročně 4 obleky nové, musí se spokojit se 3, kdo míval 3 obleky nové ročně, musí spokojit se se 2., atd. atd.«

16. V Americe roste tak vysoký strom, že je třeba 2 mužů a 1 chlapce, aby bylo viděti vrchol.

3. s t u p e ň.

17. Domácí pán četl nabídku: »Kupte si Šimkova kamna a ušetříte polovici svého uhlí.« Koupil tedy dvoje, aby ušetřil všechno uhlí.

18. Zapomnětlivý udělal si uzel na kapesníku, aby si na nějakou věc vzpomnul. Ale uvědomil si, že v poslední době zapomíná, že chtěl si na něco vzpomenouti. Udělal si tedy dva uzle. Jeden, aby si připomenul, že si má na nějakou věc vzpomenouti, druhý měl ho připamatovati na onu věc.

19. Neisem domýšlivý, a proto nechci si myslet, že mám polovinu té chytrosti, kterou skutečně mám.

20. Venkovan přišel do Londýna za války a viděl na plakátech slova: »Jezte méně chleba — udělejte to ihned«. Vešel rychle do kavárny, aby to ihned udělal.

21. »Nemiluji zeleninu, řekl hoch, a jsem rád, že ne; ačkoliv mohl bych ji jísti denně a nenáviděti masa.«

22. Irčan byl odsouzen, že ukradl vepře. Pět svědků přísahalo, že ho viděli. Ale vinník pravil, že prokáže svou nevinu, že přivede padesát svědků, kteří budou přísahati, že ho neviděli krást vepře.

4. stupeň.

23. »Vždy jsem pozoroval, pravil starý pán, že když jsem nezemřel v březnu, že byl jsem do konce roku celkem zdrav.«

24. Před mnoha lety bylo navrženo, posunouti neděli s konce týdne do jeho středu, aby tak týden byl rozdělen na dvě stejné půle.

25. Jan Pavlík, který oženil se se sestrou své vdovy, říkával, že má-li kdo zlou sestru je to jeho neštěstí, má-li zlou ženu, je to jeho chyba.

26. Vy jste hubený a já jsem hubený; ale on je hubenější než my dva dáni dohromady.

27. Nemělo by se užívat dlouhých slov, kde krátká dostačí, neboť jsou-li slova dlouhá, smysl je zatemněn neobyčejností vyjadřování a porozumitelnost je následkem toho nezajistitelná.

28. Tři muži se smáli; pak náhle ustali, když oči každého setkaly se přes stůl s očima druhých.

29. Pozoruje prasátka, válející se v blátě, šeptal si: »Nedivím se, že byla nazvána prasátko.«

5. stupeň.

30. Muž, který koupil nabízeného psa, stěžoval si prodavači, že nohy psovy jsou příliš krátké. Prodavač odvětil: »Jsou dost dlouhé, aby dosáhly země, ne? Co chcete víc?«

31. Kejkliř hledal obra a trpaslíka. Muž obvyklé postavy se mu nabídl, že bude dělat obojí, že je nejmenším obrem na světě i největším trpaslíkem.

32. Pod věží s hodinami stáli dva hoši právě v okamžiku, když mělo bít dvanáct. Chtěli zkusit, kdo z nich má delší dech. Žádný nevyhrál, neboť první vydržel od prvního úderu hodin do šestého, druhý od šestého do dvanáctého.

33. Každé pravidlo, i toto, má svoji výjimku.

34. Kůň poslouchá svého pána, protože jeho oči zvětšují, takže jeho pán zdá se mu mnohem větší než je sám.

Skála aritmetických příkladů.

1. stupeň (7 let).

1. V mé tašce je 7 pomerančů, ve vaší tašce 11, v Janově 9. Kolik je to pomerančů dohromady?

2. Mám 12 jablek. Kolik jich musím ještě přikoupit, abych jich měl 20?

3. Kolik nohou má 9 židlí?

4. 12 Němců nás napadlo. Zastřelili jsme jich 6 a 2 uprchli. Kolik jich zbylo do zajetí?

5. Rozdělte korunu mezi 5 dětí. Kolik dostane každé?

2. stupeň (8 let).

6. Mám pentli dlouhou 4 dm 8 cm. Kolik centimetrových kousků z ní mohu nastříhati?

7. Usmažil jsem 17 vajec; 43 mi zbyly. Kolik mandel vajec jsem měl na začátku?

8. Kolik 50tihaléřových obrázků mohu koupit za 6 Kč 50 haléřů?

8. Koupil jsem koláč za 1 Kč 20 hal. a několik jablek za 50 hal. Kolik mi bude dodáno na 5 Kč?

10. V průčelí mého domu je 5 oken s devíti tabulkami v každém. Chlapci vytloukli několik tabulek. 30 zůstalo jich nerozbitých. Kolik bylo třeba zasklíti?

3. stupeň (9 let).

11. Ztratil jsem toboleku, obsahující stokorunovou bankovku, 3 desetikoruny, 2 Kč, 4 padesátníky, 9 pětihaléřů. Kolik jsem ztratil dohromady?

12. Kdybych mohl koupiti 2 kg jablek za 50 hal., kolik bych platil za 7 kg?

13. Na bratříčkův hrob jsme postavili mohylu z kamení. Matka dala tam 50 oblázků a mých 6 bratří a já každý po 11. Kolik kamenů bylo to dohromady?

14. Marie má třikrát víc peněz než Jan. Jan má o 6 padesátníků víc než Karel. Karel má půl koruny. Kolik mají dohromady?

15. Moje manželka a já koupili jsme si právě lístky do L. Kolik dostali jsme zpět z jedné tisícovky? (Do L. platí se za osobu 32 Kč 50 hal.)

4. stupeň (10 let).

16. Tomáš měl 13 Kč a 9 dvacetníků, Jakub 6 Kč a 11 dvacetníků. Anna 17 Kč a 7 dvacetníků. Z těchto peněz koupili matce své dar a obdrželi zpět 2 Kč a 6 dvacetníků. Co stál dar?

17. Dohromady ve dvou krabicích jsou tu 34 svíčky. Jedna krabice obsahuje o 8 víc než druhá. Kolik jich je v každé?

18. Pan prezident opustil Prahu 10 min. po 10 hod. ráno a dojel do Plzně ve $\frac{3}{4}$ na 12. Jak dlouho trvala cesta?

19. Koupil jsem 3 l mléka po 1:50 Kč za 1 litr, $3\frac{1}{2}$ kg másla po 22 Kč za 1 kg; 5 kg rýže po 15 Kč za 1 kg; 7 kg cukru po 3:50 Kč za 1 kg. Kolik jsem utratil ze 2 stokorun?

20. Jak je vysoko podlaha pokoje v prvním patře od podlahy v přízemku, když do prvního patra je 14 schodů, každý $15\frac{1}{2}$ cm vysoký?

5. stupeň (11 let).

21. V roce 1916 Německo a Rakousko měly 2,600.000 vojáků proti Rusku; 1,800.000 proti Francii, Anglii a Belgii; 400.000 proti Itálii. Měly-li dohromady všech zbraně schopných občanů 6,000.000, kolik jich čekalo ještě na povolání?

22. Poštovní zřízenec řekl mi, že ve všední den ujde 19 km, a v neděli 8 km. Kolik km přejde za celý rok?

23. Napište číslice 7, 8, 9 ve všech možných způsobech: 789, 798... a sečtěte vše!

24. Bohatá a chudá dívka bydlely spolu a platily 117 Kč 60 hal. za měsíc za pokoj. Bohatá uvolila se platit dvakrát tolik co chudá dívka. Kolik každá platila?

25. Letí-li aeroplan z Brna do Prahy 45 min., jak dlouho poletí do Bratislavy a zpět bez zastávky. (Z Brna do Prahy je 254 km, do Bratislavy 66 km.)

6. stupeň (12 let).

26. Socha z pařížské sádry váží 6 q 36 kg, je-li úplně suchá. Sušíme-li pařížskou sádro, ztrácí vodu v rozsahu $\frac{3}{5}$ své váhy. Jaká byla původní váha sochy vyrobené a vlhké?

27. Kolik známek 1 haléřových pokryje arch papíru? (Arch má rozměry 42×30 cm, známka $2\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2}$ cm.)

28. Průměrný věk 6 dětí je 14 let 8 měsíců. Nejstaršímu je 18 let. Jaký je průměrný věk zbylých dětí?

29. Od Národní pojišťovny dostal pan Kovář podporu v nemoci 7 Kč 60 hal. týdně po 26 týdnů, a později na zotavenou po 5 let a 2 měs. 5 Kč týdně. Kolik dostal celkem?

30. Vojenský krok je $\frac{3}{4}$ m. Při rychlé chůzi udělá voják 108 kroků za 1 minutu. Kolik ujde za 3 hodiny?

7. stupeň (13 let).

31. Třída v M. je 24 m dlouhá, 17 m široká, 10 m vysoká. Na dítětko má průměrně připadnout 5 m³ vzdušného prostoru. Kolik dětí vejde se do třídy?

32. Ztráví-li žába 15% času ve vodě a žije-li 16 let, kolik dní ztráví na souši?

33. Kolik hodin se učíte v době 13 týdnů? (Doba vyučování 9 hod. 15 min.—12 hod. dopol., 2 hod. 10 min.—4 hod. 20 min. odpoled. s 10 min. hry do- i odpoledne.)

34. Jak dlouho potřebuje anglická loď o rychlosti $\frac{1}{2}$ km za min., aby dohonila německou loď válečnou vzdálenou 10 km a mající rychlost $\frac{1}{4}$ km za min.?

35. Mistr vydělá 32 Kč za týden, jeho 2 pomocníci 25 Kč každý a 10 lidí pod nimi pracujících po 16 Kč. Kolik je jejich průměrná mzda v pětinach koruny?

8. stupeň (14 let).

36. Minulý týden jsem spálil 12 tun uhlí po 64 Kč tunu. Pak jsem koupil velké množství koksu po 48 Kč tunu a smísil jsem jej se zbytkem uhlí v poměru 3 díly koksu k 50 dílům uhlí. Shledal jsem, že spotřebuji jen 11 tun směsi pomalu hořící na týden. Kolik peněz jsem uspořil za týden při tomto způsobu topení?

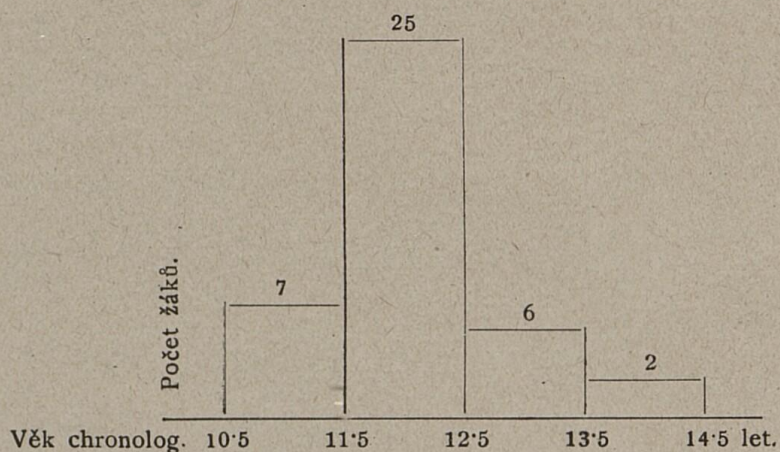
37. Mramorová krychle o hraně $1\frac{1}{2}$ m je postavena na dvě 4strané pravoúhlé jámy, dlouhé 5 m 6 dm a široké 4 m 3 dm. Jáma je částí fontány, umělé studnice, a je obvykle asi do poloviny plna vody. Oč vystoupila hladina vody při plném ponoření kamene?

38. Minulý červenec průměrná teplota od 9. do 16. (včetně oba dny) byla 65.8° ; od 10. do 17. (včetně oba dny) byla 67.5° ; 9. července byla 65° . Jaká byla asi teplota 17. července?

39. Z Kolína do Prahy, 40 km od sebe vzdálených, jel kdosi rychlostí 20 km za hod. V Poříčanech zastavil, aby načerpal benzínu a po 5 min. jízdy vrátil se z Čes. Brodu do Poříčan pro pumpu, kterou tam zapomněl. Jakou střední rychlostí musí se vraceti z Prahy do Kolína bez zastávky tak, aby spotřeboval stejný čas jaký trvala cesta do Prahy?

40. Z nádrže, naplněné z $\frac{5}{6}$ uniklo 300 l oleje. 700 l bylo tam přidáno a nádrž naplněna do $\frac{7}{8}$. Kolik l má nádrž?

Výsledky, obdržené klasifikací výkonů těchto individuí, seřazeny v následující tabulce, která byla nám básí k výpočtu korelace mezi inteligenčním kvocientem I. Q. a hodnotou logického výkonu podle formule Brevais-Pearsonovy. Předepisáme tři graf. znázornění distribuce naší třídy podle věku, I. Q. a log. hodnoty.

Příloha č. 4: Etymologický výklad slova „mrzák“ podle Augustina Bartoše.

Aniž bych doufal, že by se mi podařilo přesvědčiti rozhodující konservativní kruhy o potřebě náhrady slova mrzák a všech jeho odvozených tvarů, podávám tu několik nepatrných ukázek ze svého studia staročeských textů a slovníků, poněvadž na delší stať tu není místa. Chci jenom poukázat na tradici a význam slova mrzák v jazyce starém. Dialektologie významu tělesných vad je tak bohatá, že není možno uvést ani pouhý výpis jmen.*

Tvary »zmrzačelý« a »zmrzačený« jsem ve starých textech nenašel. Užívá se jich v substantivním smyslu teprve od počátku organisované péče o osoby s tělesnými vadami. (Výraz »zmrzačilý« je u Nerudy v dramate Francesca di Rimini.)

Slovo mrzák mělo různý význam:

1. Znamenalo člověka, který nás omrzel, odporného, obtížného, nenáviděného. Tento protiklad oblíbenosti a neoblíbenosti je jasný z následujících výpisků: Jak je kdo miláčkem, tak býti může mrzáčkem. (Šimon Lomnický z Budče.) Jeden miláček a druhý mrzáček. (Časopis Českého Musea, ročník 1827.) Chceš-li do nebe, musíš mrzáčkem býti u světa. (Homiliář ma-

karonský, latinsko-český, z 15. století. Rukopis v universitní knihovně pražské, sign. XI. F. 3.)

2. Ve smyslu politování i nadávky jest výraz »Nuznej mrzáku!« v Masopustu z r. 1588.

3. Mrzák byl také »zpotvořený na těle člověk, na př. chromý, bezruký, slepý atd.« (Jungmann: Slovník českoněmecký, 1835. — Podobně Kott: Česko-německý slovník, 1878.)

4. Ve slovnících Jungmannově a Kottově je uvedeno, že »mrzáci jsou vozové pozadu zůstávající, porouchaní, když po svatbě o závod jedou do domu ženichova, při čemž vůz nevěstin vše nakládá, aby první byl.«

5. J. Palkovič uvádí, že na Slovensku se slova mrzák užívá pro psotník.

6. Že slovo mrzák znamená člověka tělesně i duševně ohyzdného, šeredu, ošklivce, potvrdil mi také Zubatý a Flajšhans, když jsem se 23. X. 1926 ptal na jejich názor o dnešních užívaných tvarech mrzák a zmrzačelý.

7. Fr. Bartoš má doklad o identitě slova mrzák a žebrák: Jsem žebrák na ruku. (Dialektologie. Díl I.)

Nebudu se pouštět do rozboru jednotlivých významů tohoto slova, poněvadž byl bych nucen rozvésti článek dlouhou řadou citátů. Jisto jest, že odium ošklivosti na slově mrzák bylo a dosud trvá.

Daleko výrazněji a určitěji se nám jeví ve staré české literatuře výraz chromec a podobná slova, odvozená z jeho kořene. Toto slovo je specifickým výrazem pro defekty toho druhu, které zahrnuje dnešní definice mrzáka. *C h r o m e c* m je člověk amputovaný, bez jedné končetiny (Veslavínův Nomenclator z r. 1598), bez rukou i nohou (Veslavínova Politia historica, str. 388.). Defekty některé končetiny se blíže určovaly (na př. chromý na ruce, v Bergnerových Excerptech). Dále znamená defekt po poranění (Briek z Lieka: Práva městská z r. 1536, Kniha Rožmberská a Práva velikého města Pražského z 15. století atd.) i ochrnutí končetin (u V. Rosy, Dobrovského, Lindé) a také vrozený defekt (Benátská biblí, Skut. 3., 2.).

Tolik jen na upozornění, že v češtině je pro tělesné defekty mnoho výrazů živých, zastaralých i vyhynulých (na př. ve staročestně velmi často užívané slovo klécavý). Ale nejde o to, jaký tvar je v duchu jazyka oprávněn, nýbrž je-li na místě užívati slova mrzák, má-li toto slovo oprávnění se stanoviska filologického, estetického a sociálního. Nomen et omen. Rodiče defektních dětí, defektní lidé v povolání, dnešní sociální názory, smysl moderní sociální péče, účel ústavů, tradice i původ slova mrzák mluví proti jeho užívání v sociální péči.

Příloha č. 5: „Zmatek“ v terminologii.

...
sopise „Československý neslyšící“ redakce šíří mínění, že název „hluchoněmý“ není vhodný pro toho, kdo byl vychován v ústavu a naučil se mluvit. Hluchoněmé dítě přijde do ústavu a po 8 letech vyjde z něho člověk mluvící, ale neslyšící, a nechce býti už pokládán za hluchoněmého. Proto také jednotná organizace, která se nyní tvoří ze spolků osob hluchoněmých, volí si název „Jednota spolků neslyšících“.

6. zákona o trestním soudnictví nad mládeží (čís. 48/1931 Sb. z. a n.) jest zvláštností našeho trestního zákonodárství. Soud nalézací může upustiti od uložení trestu, i když provinilce uznává viným, jestliže jde o čin malého významu nebo byl-li čin spáchán z omluvitelné neznalosti zákona nebo právního předpisu, takže by byl uložen pouze trest nepatrný. Upuštění od potrestání se děje na základě voiné úvahy soudcovy — není tedy na ně nároku se strany viníka. v. v.

Ortopedie zkušebním předmětem. Svaz čs. spolků pro péči o zmrzačené se od roku 1931 domáhá, aby při změně studijního a zkušebního řádu pro lékařské fakulty byla ortopedie školou v Hradci Králové má 4 třídy a jest celá umístěna od 1. ledna 1939 ve školní budově v Jirákových třídě. Do ní docházejí též školou povinní chovanci Chlapecké výchovny, jejíž budova uvolněním místností bude nyní celá sloužiti účelům ústavním a počet chovanců bude možno zvýšiti na 70. r.

Chlapecká výchovna v Hradci Králové má v pomocné škole v 1. třídě 14 dětí, v 2. třídě 8, ve 3. třídě 5 a ve 4. třídě 8 dětí. Zbývajících 45 chovanců jsou učňové, a to 4 truhláři, 6 krejčích, 6 obuvníků, 29 zahradníků, vesměs v ústavních dílnách. V roce 1938 vystoupilo z ústavu 16 chovanců, a to 2 do učení mimo ústav, 3 do služby v hospodářství, 1 na odbornou školu za-

věnovány latině k poznání jazyka a kultury římské a v posledním ročníku též 1 hod. týdně pedopatologii. Návrhu nelze upříti důkladnost: škoda, že byl vydán jen na cyklostylu: ztrácí tím na publicitě. jk.

Kurs pro učitele tělesně vadných dětí připravuje tříčlenná komise (pp. Bartoš, Chlup, dr. Klíma) Svazu čsl. spolků pro péči o zmrzačené na letošní prázdniny v Praze. Účastníci budou levně ubytováni a stravováni v Jedličkově ústavu a po teoretické i praktické přípravě k odborným zkouškám dostanou frekventační vysvědčení.

Mrzáci či tělesně vadní? Při slově mrzák každý cítí nepříjemné mrazení: člověk zdravý se otřese při pomýšlení, že by měl ztratiti některý úd a plížiti se světem. Soucit s postiženým brání mnohemu ve styku společenském a postiženého snižuje. Proto spolek Ortéva (Organisace tělesně vadných) v Praze žádá Svaz čs. spolků pro péči o zmrzačené, aby slova mrzák a zmrzačený byla nahrazena slovy tělesně vadný. Tato změna by ovšem vyžadovala změnu stanov a zápisů v pozemkových knihách. Proto může býti zaváděna jen postupně u příležitosti jiných změn.

Slepý či nevidomý? Před časem byly pochybnosti o tom, zda slovo slepý je vhodné či nikoliv: někomu se zdálo, že je to slovo kruté, zejména pro toho, kdo oslepl později a měl vždy o slepících představu jako o lidech velmi nešťastných. Proto bylo zaváděno slovo nevidomý, které se zdálo snesitelnější. Když se již vžilo, najednou se zase někomu zdá, že toto slovo pro svou podobnost se slovem „nevědomý“ snižuje slepce na duševně méněcenného a škodí mu. Na celé věci je nejzajímavější, že se k ní celkem lhostejně staví ti, jichž se nejvíce týká: naproti tomu spor o slovo často vášnivě rozpoutati dovedou — vidomí. jk.